İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ YAYIMLARINDAN : No.: 1386
İ K T İ S A T F A K Ü L T E S İ : No.: 233
M A L İ Y E E N S T İ T Ü S Ü : No.: 39

Doç. Dr. Kıvanç ERTOP

KIYASİ MALİYETLER TEORİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

SERMET MATBAASI
Sermet Arkadaş
İstanbul — 1969

Doç. Dr. Kıvanç ERTOP

KIYASİ MALİYETLER TEORİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

SERMET MATBAASI
Sermet Arkadaş
İstanbul — 1968

Hocam

Ord. Prof. Dr. Burhan Zihni Sanus'a

ÖNSÖZ

XIX uncu asrın başlarında önce Torrens ve sonra Ricardo tarafından ortaya konan Kıyasi Üstünlük veya Kıyasi Maliyetler Teorisi, daha sonraki müellifler tarafından işlenip geliştirilmiş ve dış ticarette serbesti politikasının dayanağı olarak ekonomi teorisinde kendisine rakipsiz bir yer sağlamıştır. Dün olduğu gibi bugün de ekonomi öğretiminde dış ticaret serbestisinin faydaları üzerinde ısrar edilmesi, şüphesiz ki bu teorinin kendi varsayımları içinde son derece ahenkli ve mükemmel olmasından ileri gelmektedir.

Kıyasi Maliyetler Teorisi, literatürdeki bu hâkim yerine rağmen tarihî perspektif içinde değerlendirildiğinde görülür ki, dünya dış ticaret politikasına teorik mükemmelliği ölçüsünde hâkim olamamıştır. Bilâkis teorik modeller içinde değil, müşahadelere dayanan amprik ve deskriptif bir şekilde ortaya konan müdahale argümanları realitelere hâkim olmaktadır. Bu durum acaba iddia edildiği gibi siyasî nüfuza sahip yerli sanayicilerin hasis çıkarlarını korumak için yaptıkları siyasî baskıların sonucu mudur, yoksa ülkelerin teorik modelleri bir yana itip görünürdeki millî çıkarlarına göre davranmalarından mı doğmaktadır? Eğer bu ikinci hal doğru ise teori ve tatbikat arasındaki tezat nereden ileri gelmektedir? İşte bizi bu çalışmayı yapmaya götüren saik, bu sorunun cevabını arama arzusu olmuştur.

Bu çalışma kısaca *Kıyasi Maliyetler Teorisi üzerine bir İnceleme* olarak isimlendirilmiştir. Bununla beraber Kıyasi Maliyetler Teorisini tamamlayıcı diğer teori ve açıklamaları da ihtiva etmektedir. Kıyasi Maliyetler Teorisinin ortaya koyduğu dış ticaret kazançlarının taraflar arasında bölünüşünü açıklayan *Milletlerarası Kıymetler Teorisi,* ülkeler arasındaki farklı kıyasi maliyetlerin sebeplerini açıklayan ve kıyasi maliyetlerle birlikte talep şartlarını da nazarı itibare alan *Heckscher - Ohlin Teorisi* ile *Genel Denge Modeli,* dinamik unsurların bu teorilerin sonuçları üzerindeki etkileri inceleme konumuza dahil bulunmaktadır.

Kendi içinde tutarlı bir teorinin gerçeğe uyup uymadığının tesbiti, açık ve zımni varsayımlarının ortaya konulmasını ve bunların realite ile karşılaştırılmasını gerektirdiğinden bütün inceleme boyunca teoriler dayandıkları varsayımlarla birlikte ele alınmaya çalışılmıştır. Son bölümde ise bu varsayımların realiteye uyup uymadığı ve modern şekliyle *Kıyasi Maliyetler Teorisinin geçerlik derecesi* araştırılmıştır.

Bu çalışmanın yapılmasını ve neşrini mümkün kılan hocalarıma şükran borcumu burada ifade etmek istiyorum. Bu çalışma, her türlü hata ve noksanları bana ait olmak üzere, İstanbul İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisinden hocam *Ord. Prof. Dr. Burhan Zihni Sanus*'un yanında geçen asistanlık yıllarının mahsulüdür. Michigan State University'den hocalarım *Prof. Dr. M. Kreinin, Prof. Dr. V. Smith, Prof. Dr. Abba Lerner* kıt ve kıymetli zamanlarını bana tahsis etmek, suallerimi sabırla cevaplandırmak suretiyle teorinin çetrefil meselelerini anlamama yardımcı olmuşlardır. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dekanı *Prof. Dr. Orhan Dikmen* ve aynı Fakülteden *Prof. Dr. Memduh Yaşa* gösterdikleri ilgi ve teveccühle, 1965 yılında hazırlanıp bir kenara bırakılmış olan bu incelemenin neşrini mümkün kılmışlardır. Kendilerine teşekkür borçluyum.

İstanbul
Eylül 1968

Kıvanç ERTOP

İÇİNDEKİLER

I — GİRİŞ : KLÂSİK VE NEO-KLÂSİK DIŞ TİCARET TEORİSİNİN ESASLARI

A — DIŞ TİCARET TEORİSİNİN KAPSAMI

19 uncu asrın başlarında önce Torrens, daha sonra Ricardo tarafından ileri sürülen Kıyasi Üstünlük (Comperative Advantage) veya Kıyasi Maliyetler (Comperative Cost) Teorisi, dış ticaretin doğması için gerekli şartları, ithal ve ihraç edilecek malları ve dış ticaretin yaratacağı faydaları ortaya koymaktadır.

Daha sonraki Klâsik ve Neo-Klâsik ekonomistler, Ricardo'nun basit modelindeki varsayımları tâdil ederek modeli genişletmişler ve bu teoriyi serbest dış ticaret politikasının teorik dayanağı haline getirmişlerdir.

Ancak Kıyasi Maliyetler Teorisi dış ticaretin yarattığı faydaların taraflar arasında nasıl dağılacağını göstermemektedir. Bu sebeple Teorinin bu noktada ikinci bir teori ile tamamlanması gerekmiştir. Dış ticaret kazançlarının dağılışı milletlerarası mübadele nispetlerine göre değişmekte olup, bu nispetlerin teşekkül tarzı Milletlerarası Kıymetler Teorisi adı altında tetkik edilmektedir. Milletlerarası Kıymetler Teorisi, Stuart Mill tarafından ortaya konulmuş ve daha sonra A. Marshall, Edgeworth gibi ekonomistler tarafından geliştirilmiştir.

Böylece bu iki teori, beraberce Klâsik ve Neo-Klâsik dış ticaret teorisini meydana getirmektedir. Kısaca tekrarlarsak **Kıyasi Maliyetler Teorisi**

1 — Dış ticareti gerekli kılan şartları,

2 — İhtisaslaşmanın yönünü,

3 — Dış ticaretin yarattığı faydaları;

Milletlerarası Kıymetler Teorisi de

4 — Dış ticaretin yarattığı faydaların memleketler arasındaki dağılışını göstermektedir.

F.: 1

B — KLÂSİK VE NEO-KLÂSİK DIŞ TİCARET TEORİSİNİN GENEL VARSAYIMLARI

Aşağıdaki bölümlerde dış ticaret teorisinin başlangıçtan itibaren geçirdiği gelişmeler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Görüleceği gibi teorinin gelişmesi, basit Ricardo modeline ait varsayımların tâdili suretiyle olmuştur. Ancak bütün klâsik ve neo-klâsik müelliflerin açıklamaları bazı müşterek varsayımlara dayandığından yapılan tahlillerin mantığını belirtebilmek için bu müşterek varsayımların başlangıçta açıklanması faydalı görülmüştür.

1° — *Paranın rolü :*

Klâsik ve neo-klâsik ekonomistlere göre para sadece mübadeleleri kolaylaştıran bir vasıtadan ibarettir. Para, mallar arasındaki mübadelelerin devamlı olarak bir tarafını teşkil etmek suretiyle araya girmekte, bununla beraber mallar arasında teşekkül edecek mübadele oranlarını etkilememektedir. Zira bir mal verilip karşılığında para alınırken bu para ile alınabilecek diğer malların miktarları hesap edilmekte ve para ile mallar arasındaki oran bu suretle teşekkül etmektedir. Basit bir trampa modelinde A ve B malları arasındaki mübadele oranı 1A = 2B olarak teşekkül etmiş ise paranın araya girmesi, bu oranın teşekkülünde müessir olan faktörlerle ilgili olmadığından, sonucu değiştirmiyecektir. A malını veren kimse öyle bir miktarda para talep edecektir ki, bununla 2B alabilsin. Bu miktarın 10 lira, 20 lira veya 100 lira olması önemli değildir.

Çok sayıda istihsal ve istihlâk ünitelerinin bulunduğu gerçek hayat, bu basit trampa modelinden çok daha muğlak ise de, para yine bir örtü olarak kabul edilmektedir. Ekonomik hayatın mudilliği mallar arasındaki mübadele oranlarının teşekkülünü etkileyen faktörleri çoğaltmakta veya değiştirmekte fakat paranın bu faktörler arasına dahil olması için bir sebep teşkil etmemektedir.

Paranın sadece bir mübadele vasıtasından ibaret olduğu, reel unsurları etkilemediği ve fiat teşekkülünün reel unsurlara bağlı olduğu kabul edilince; incelemelerin, paradan tecerrüd edilerek takas esasına göre yapılması mümkün olmaktadır. Bu sebepledir ki, Klâsik ve Neo-Klâsik tahlillerde gerek iç piyasalar gerek milletlerarası münasebetler takas esasına göre tetkik edilmektedir.

2° — *İstihsal faktörlerinin mobilitesi :*

İstihsal faktörlerinin (teşebbüs unsuru dahil olmak üzere) memleket içinde gerek bölgeler gerek istihsal kolları itibariyle tam olarak mobiliteye sahip oldukları kabul edilmektedir. Her ne kadar istihsal faktörlerinin memleket içindeki mobilitelerini önleyen sebepler mevcut ise de tahlilleri kolaylaştırmak için memleket içinde tam mobilite hali kabul edilmektedir.

Teşebbüs unsuru istihsal faktörleri arasında mütalâa edilerek faktörlerin gerek bölgeler gerek istihsal kolları arasında tam mobilitesi kabul edildiği takdirde, malların istihsal maliyetleri ve piyasa kıymetleri eşit olmaktadır. Gerçekten bir istihsal kolu veya bir bölgede piyasa kıymetlerinin maliyetleri aşması halinde belirecek aşırı kârlar, istihsal faktörlerini bu faaliyet koluna veya bu bölgeye çekecek, arz artacak, piyasa kıymeti düşecek, kârlar ortadan kalkacak ve böylece piyasa kıymetiyle maliyet eşitliği sağlanmış olacaktır. Parayı aradan çıkardığımız zaman malların maliyet oranları mübadele oranlarına eşit olacaktır.

Teşebbüs unsuru istihsal faktörleri dışında mütalâa edildiği takdirde, «mal ve faktör piyasalarında tam rekabet faraziyesi» yine yukardaki sonuçları doğuracaktır.

Diğer taraftan istihsal faktörleri dil, âdet, nizam ve kanun farklarından ötürü memleketler arasında tam mobiliteye sahip olmadıklarından değişik istihsal şartlarının carî olduğu memleketlerde malların maliyet ve mübadele oranları da farklı olacaktır.

3° — *Tam istihdam hali :*

Klâsik ve neo-klâsik görüşe göre para, yalnız mübadele kıymetlerinin teşekkülü bakımından ekonomik realiteler üzerine çekilmiş bir örtü değil, istihsal kaynaklarının kullanılma dereceleri üzerinde de etkisi olmayan bir vasıtadan ibarettir.

Belli bir ekonomideki kapital stokunu cemiyetin zaman tercihleri (time preference) ve kapitalin marjinal prodüktivitesi tâyin etmekte; kapitalin marjinal prodüktivitesi ise teknolojik imkânlara ve bilgi seviyesine dayanmaktadır. Belli bir kapital stokuna, belli bir iş gücüne ve tabiî kaynaklara sahip bir ekonomide emeğin marjinal

prodüktivitesi ile çalışmanın zahmeti çalışan iş gücünün hacmını (istihdam seviyesini) tâyin edecektir. Görüldüğü gibi bu model içinde istihdam seviyesi reel unsurlara bağlı olup mal ve faktör fiatlarının etkisi altında değildir. Ancak Keynesin ortaya koyduğu nakdi ücretlerin rijiditesi halinde işsizlik ortaya çıkmakta; ve tam istihdam varsayımına dayanan Kıyasi Masraflar Teorisinin ilerde açıklanacağı üzere bu noktada tâdili gerekmektedir.

İş gücünün çalışma seviyesinin reel unsurlara bağlı olduğu bu model içinde bütün ekonomiye şamil olmak üzere nakdi arz ve talep dengesizliğinden doğan bir işsizlik de ortaya çıkmayacaktır. Jean Batis Say'ın Pazarlar Kanununa göre her istihsal faaliyeti ve bundan doğan arz, mukabilinde başka mallar talep edilmek üzere yapılmaktadır. Para iktisadî hayatın gayesi değil vasıtası olarak kabul edildiğinden yapılan arz mukabilinde kabul edilen paraların diğer malların talebinde kullanılacağı ve bu yüzden her arzın kendi talebini (pazarını) yaratacağı kabul edilmektedir. Herhangi bir istihsal kolunda belirecek arz ve talep dengesizliği, fiat mekanizması ve istihsal faktörlerinin seyyaliyeti sayesinde giderilecektir.

Ancak modern ekonomilerde fertler istihsal faaliyetinden doğan nakdi gelirlerinin bir kısmını istihlâk harcamalarına tahsis etmekte, bir kısmını tasarruf etmektedirler. Yapılan 100 liralık istihsal ve arz sonucunda elde edilen 100 liralık gelirin 80 lirasının harcandığını, 20 lirasının tasarruf edildiğini kabul edersek 100 liralık arz ilk kademede 80 liralık bir harcama veya talep yaratmış olacaktır.

Para ekonomisinde toplam arz ve toplam talep arasında beliren bu dengesizlik klâsik faiz teorisiyle giderilmektedir. Klâsik faiz teorisine göre faiz haddi ile tasarruf ve yine faiz haddi ile yatırım harcamaları arasında fonksiyonel bir ilgi bulunmakta; diğer unsurlar sabit kalmak üzere faiz haddi arttıkça tasarruflar artmakta, yatırımlar azalmaktadır. Bu şartlar altında faiz haddi nakdi sermaye arzı olan tasarruflarla bu fonların talebini yaratan yatırımların eşitlendiği noktada teşekkül etmektedir. Sonuç olarak faiz mekanizması vasıtasiyle tasarruflar devamlı olarak yatırım harcamalarına eşit olmaktadır. Carî faiz haddinde 20 milyon liralık tasarruf varken, yapılmak istenen yatırımlar 30 milyon lira ise faiz haddi yükselecek, faiz haddi arttıkça tasarruflar artacak, yatırımlar azalacak ve bir noktada bu miktarlar eşitlenecektir.

Tasarruf ve yatırımların devamlı olarak eşit olması sebebiyle toplam arz devamlı olarak toplam talebe (istihlâk ve yatırım harcamalarına) eşit olacak ve nakdi talep kifayetsizliğinden ötürü bir işsizlik bahis konusu olmayacaktır.

4° — *İstihsalin yan etkileri :*

Mal ve faktör piyasalarında tam rekabet şartlarının carî olduğunu kabul ederek piyasa kıymetlerinin maliyetlere eşitleneceği sonucuna varmak «statik işletme dışı tasarrufların ve zararların» mevcut olmadığı şeklinde ikinci bir hipotezin yapılmasını gerekli kılar.

Klâsik teorinin mantığına göre piyasa fiatları, ferdi tercihlerin muhasalasından ibaret olan sosyal tercihleri yansıtmakta ve belli bir gelir dağılımında malların sosyal faydalarına eşit olmaktadır. Maliyetler ise istihsal faktörleri piyasasındaki rekabetten ötürü gerçek maliyetleri ifade etmektedir. (Değişik maliyet kavramları aşağıda açıklanacağından burada ayrıca ele alınmayacaktır). Mal piyasalarındaki tam rekabet, maliyetleri ve piyasa fiatlarını eşitliyeceğinden malların marjinal sosyal faydaları, gerçek veya sosyal marjinal maliyetlere eşit olacaktır.

Ancak istihsalin özel maliyetlere intikal etmeyen fakat diğer ekonomik faaliyetlerin sonuçlarını değiştiren bazı yan etkileri mevcut olabilir. Bu etkilere *işletme dışı tasarruflar* (external economies) veya *işletme dışı zararlar* (external diseconomies) adı verilmektedir. İşletme dışı tasarruflar, işletme faaliyetinin ekonominin diğer kısımlarına endirekt olarak sağladığı fakat kendi hesaplarına intikal ettiremediği faydalardır. Bu tip etkileri statik ve dinamik olarak ayırmak mümkündür.

Birincinin tipik misali ormancılıktır. Gerçekten orman işletmesinin sağladığı marjinal sosyal fayda yalnız istihsal edilen ağaçların piyasa kıymetinden ibaret değildir. Yetiştirilen ormanlar yağış ve iklim üzerindeki etkilerinden ötürü cıvar tarlaların verimini de arttırmaktadır. Bu durumda bir taraftan marjinal sosyal fayda ile marjinal sosyal maliyetler arasında diğer taraftan özel veya nakdi maliyetler ile sosyal veya gerçek maliyetler arasında bir fark olacaktır. Gerçekten 1 birim ağacın gerçek maliyeti, tam rekabet halinde, bu ağacın ağaç olarak piyasa kıymetine eşit olacaktır. Halbuki bu ağacın sosyal faydası ağaç olarak taşıdığı piyasa kıymetiyle cıvar tarlalarda yarattığı hasıla artışı toplamına eşittir. Diğer ta-

raftan 1 birim ağacın sosyal maliyetini, bu ağacın istihsal maliyetinden sebep olduğu ziraî hasıla artışının kıymetini düşmek suretiyle elde edilen kıymet olarak kabul etmek mümkündür. Bu takdirde tam rekabet şartları altında piyasa kıymetine eşit olan özel maliyetler, sosyal maliyetlerden fazla olacaktır.

Dinamik işletme dışı tasarruflar ise istihsal faaliyetinin emek prodüktivitesi üzerindeki olumlu etkisinden doğmakta; veya ham madde, yarı mamul endüstrilerinin işletme içi tasarruflardan faydalanmaları halinde meydana gelmektedir. Faraza A endüstrisi, ham madde olarak B endüstrisi mamullerini kullanmakta ve B endüstrisi de işletme içi tasarruflardan faydalanmak suretiyle istihsali arttıkça fiatlarını düşürebilmekte ise, A endüstrisindeki her yeni firma, B mamullerine munzam bir talep yaratarak B mamullerinin ve dolayısıyla A mamullerinin fiatlarının düşmesine vecsile olacaktır.

İstihsalin bu türlü olumlu yan etkileri bulunduğu gibi zararlı yan etkileri de vardır. Ancak bunlar da marjinal sosyal maliyetlerle marjinal sosyal fayda arasında veya sosyal maliyetlerle özel maliyetler arasında bir fark yaratmak suretiyle «istihsalin olumlu etkileriyle» aynı sonuçları yarattıklarından burada ayrıca ele alınmayacaktır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, klâsik ve neo-klâsik teori Pareto Optimumu şartlarına dayanmakta; işletme dışı tasarrufların veya zararların sosyal etkilerini yok saymaktadır. Bunun sonucunda da özel ve sosyal maliyetlerin eşitliğini varsaymaktadır. Ancak ilerde gösterileceği üzere sosyal ve özel maliyetlerin farklı olmaları halinde Kıyasi Maliyetler Teorisinin vardığı sonuçlar değişebilecektir.

5° — *İstihsal seviyesinin maliyetler üzerindeki etkileri :*

Kıyasi Maliyetler Teorisi hali hazır maliyetlere göre ihtisaslaşmanın yönünü tâyin etmekte ve istihsal seviyesine bağlı olarak maliyetlerde meydana gelen değişmelerin bu istikameti değiştirmeyeceğini ortaya koymaktadır. Kıyasi Maliyetlere göre carî şartlar altında x memleketinin A malı, y memleketinin B malı istihsal ve ihracatında ihtisaslaşmaları gerekirse, ihtisaslaşmadan sonra maliyetlerin sabit kalması sonuç üzerinde hiç bir etki yapmayacak, maliyetlerin düşmesi ihtisaslaşmayı kuvvetlendirecek, maliyetlerin artması

ise ihtisaslaşmayı hudutlandıracaktır. Fakat her hal-ü kârda başlangıçtaki sonuçlar değişmeyecektir.

Bu görüş, ilerde teferruatıyla inceleneceği üzere maliyet oranlarının (veya fırsat maliyetlerinin) istihsal seviyesinin etkisi altında tamamiyle tersine dönme ihtimalini hesaba katmamaktadır. Üstünde durulması gerekli husus, ihtisaslaşmadan sonra ihtisas konusu olan malların maliyetlerinde meydana gelen mutlak değişmeler değil, her memleketteki maliyet oranlarında meydana gelecek değişmelerdir. Böyle bir ihtimalin gerçekleşmesi halinde başlangıçta x ülkesinin A malı istihsalinde ihtisaslaşması faydalı görülürken, bir himaye devresinden sonra B malı istihsalinde ihtisaslaşması faydalı olacaktır. Bu sebepledir ki Kıyasi Maliyetler Teorisi dinamik unsurları hesaba katmamakta ve statik varsayımlara dayanmaktadır.

6° — *Gelir dağılışı :*

Kıyasi Maliyetler Teorisi dış ticaretin etkilerini belli bir malın daha düşük maliyetle sağlanması veya belli bir maliyetle daha fazla mal temini olarak göstermektedir. Bu sebepledir ki Teori toplam istihlâk hacmını sosyal refahın (Welfare) tek ölçüsü olarak kabul ederek serbest bir dış ticaret politikası telkin etmektedir. Ancak unutmamak lâzım gelir ki, sosyal refah bir taraftan toplam istihlâk hacmına, diğer taraftan gelir dağılışına bağlı bulunmaktadır. Belli kaynaklara sahip bir ekonominin istihlâk miktarını azamiye çıkaran bir serbestî politikası, gelir dağılışı üzerindeki olumsuz etkisiyle sosyal refahı azaltabilir. Bu bakımdan Kıyasi Maliyetler Teorisi zımnen, dış ticaretin gelir dağılışı üzerinde bir etkisi olmadığı; veya devletin takip ettiği vergi v.s. politikalarıyla dış ticaretin gelir dağılışı üzerindeki etkisinin telâfi edildiği varsayımlarını kabul etmektedir.

C — MALİYET KAVRAMI

Kıyasi Maliyetler Teorisi dış ticaretin şartlarını ve faydalarını maliyetlerin mukayesesi suretiyle göstermektedir. Ancak burada çeşitli malların değişik memleketlerdeki maliyetlerini mukayese için müşterek bir kıstas bulma zorluğu ortaya çıkmaktadır.

Ricardo, Emek-Kıymet teorisini kabul ederek malların istihsalleri için gerekli emeği maliyet ölçüsü olarak almıştır. Her ne ka-

dar bu mefhum, kapital malları istihsalinde kullanılan emeği de kapsamakta ise de maliyet ölçüsü olarak noksandır.

Emek-Kıymet Teorisinin, maliyetleri istihsalin yarattığı «zahmet» ile ifade etme gayesi güttüğü düşünülebilir [1]. Ancak bu takdirde kapital teşekkülünün gerektirdiği istihlâki tehir etmekten doğan zahmetler maliyetlerin dışında kalmaktadır. Gerçekten kapitalin istihsal vetiresine girebilmesi için bugünkü istihlâkden yarınki prodüktivite artışı için vazgeçmek icap etmektedir. Fertler bugünkü istihlâki yarın yapacakları aynı miktardaki istihlâke tercih etmekte, diğer bir ifade ile zaman tercihlerine (time preference) sahip bulunmaktadır. Diğer taraftan kapitalli istihsal, kapitalsiz istihsale nazaran daha prodüktif bulunmaktadır. Zaman tercihlerinin kapitalin marjinal müstahsiliyetine eşit olduğu seviye sermaye stokunun hacmını tâyin edecektir. Yani fertler bugünkü 100 birim istihlâkden 1 yıl sonra 105 birim istihlâk imkânına sahip olmak için vazgeçmekte; ve bugün 100 birim mal istihsal edebilen emek, kapital malları istihsal etmek ve bununla istihsalde bulunmak suretiyle bir yıl sonra 105 birim mal istihsal edebilmekte ise, ekonomi sermaye terakümü bakımından denge haline ulaşacaktır. Bu durumda 105 birim malın maliyeti sadece istihsalde kullanılan emek miktarına eşit olmayacaktır. Zira aynı emek doğrudan doğruya bugün istihsalde kullanılmış olsa idi ancak 100 birim mal istihsal edebilecekti. 105 birim malın gerçek maliyeti kullanılan emekle, istihlâki tehir etmenin yarattığı zahmetlerin toplamından ibaret bulunmaktadır.

Kısaca maliyetleri istihsalin gerektirdiği zahmetlerin toplamı olarak kabul edersek bu zahmet sadece istihsalde kullanılan emeğin yarattığı zahmeti değil, fertlerin zaman tercihlerini (time preferens) yenmenin yüklediği zahmetleri de ihtiva edecektir. Bu anlamdaki maliyetlere *gerçek maliyet* adı verilmektedir ve ilk olarak Senior tarafından ortaya konulmuş bulunmaktadır [2]. Kıyasi Maliyetler Teorisini bu anlamdaki maliyetlerle açıklamaya çalışan neo-klâsik ekonomistlerin başınca Jacop Viner gelmektedir [3].

---

1) W. Fellner, *Modern Economic Analysis,* Mc Graw Hill Company, 1960, p. 104.

2) W. Fellner, a.g.e., p. 104.

3) J. Viner, *Studies in the International Trade,* Harper and Bros., New York 1937.

Ancak maliyetler sadece emeğin ve sermaye terakümünün gerektirdiği zahmetlerden ibaret kabul edilirse tabiî kaynakların istihsaldeki hisselerinin bedeli maliyetlerin dışında kalmış olmaktadır. Haberler bunları da kapsamak üzere *fırsat maliyeti* (Opportunity cost) ve *alternatif maliyet* adı verilen yeni bir maliyet mefhumu ortaya atmıştır [4]. Bu mefhuma göre bir malın maliyeti onun istihsali için istihsalinden vaz geçilen diğer malların kıymetine eşittir. Yani belli miktardaki emek, kapital ve tabiî kaynakla 1 birim A malı istihsal edilebildiğini kabul edelim ve bu kaynaklarla aynı zamanda 2 birim B malı istihsali mümkün olsun. Bu durumda elimizdeki istihsal faktörleriyle 1 birim A malı istihsal edersek 2 birim B malı istihsal ve istihlâkinden vaz geçmek icap edecektir. Dolayısıyla 1 birim A malının maliyeti, istihsalinden vaz geçilen 2 birim B malına ve bu malların istihlâkinin vereceği tatminden vaz geçmenin fedakârlığına veya zahmetine eşit olacaktır. Bu maliyet mefhumuna, maliyetlerin kaybedilen fırsatlar veya imkânlarla ifade edilmesinden ötürü *fırsat maliyeti* adı verilmektedir.

Kıyasi Maliyetler Teorisinin bütün versiyonlarında maliyetlerin mukayesesi esas olup maliyet kavramı arasındaki farklar sonuçları etkilememektedir.

D — KIYASİ MALİYETLER TEORİSİNİN ESASLARI

Yapılan bu ön açıklamalardan sonra ilerki bölümlerde teorinin gelişmesi ve önemli konularda muhtelif müellifler tarafından yapılan kontribüsyonlar ortaya konulmağa çalışılmıştır. Ancak muhtelif müellifler arasındaki görüş farklarının belirebilmesi için bu bölümde teorinin esasları kısaca açıklanmıştır. Kıyasi Maliyetler Teorisinin esası kısaca şu şekilde ifade edilebilir: Değişik istihsal şartları içinde bulunan memleketlerde malların maliyet oranları farklı olduğu müddetçe dış ticaret yapılacak ve tarafların istihlâk imkânları otarşi haline nazaran artacaktır. Kıyasi Maliyetler Teorisi maliyetlerin mukayesesine dayanmakta ancak maliyetlerin ne olduğu hususu bizatihi bir problem yaratmaktadır. Bununla beraber önemli nokta maliyet oranlarının ülkeler arasında gösterdiği farklar olup maliyetlerin mahiyeti teorinin esaslarını etkilememek-

---

4) G. Haberler, *The Theory of International Trade,* William Hodge and Company, Edinburg 1926 (Almancadan Tercüme).

tedir. Bu bakımdandır ki Roy Harrod mücerred maliyet birimleri kabul etmek suretiyle Teoriyi expoze etmektedir [5]. Bu yol maliyet münakaşalarını ortadan kaldırdığından ve muhtelif görüşlerdeki müellifleri kapsadığından, biz de önce teorinin genel açıklamasını mücerret maliyet birimleri kabul etmek suretiyle yapacağız, ilerdeki bölümlerde de bu husustaki farklı görüşleri aksettireceğiz.

x ve y memleketlerinde A ve B mallarının istihsal edildiğini, maliyetlerin de şöyle olduğunu kabul edelim.

	A	B
x	s	s
y	$2t$	t

Burada s, x ülkesindeki maliyet birimini; t de y ülkesindeki maliyet birimini göstermektedir. İşaret edelim ki s ve t arasındaki ilgi teorinin esası bakımından önemli değildir. s ve t aynı birleşim ve miktarda istihsal faktörünü temsil ettiği gibi değişik miktarlarda ve değişik birleşimde istihsal faktörünü de temsil edebilir. Görülüyor ki A ve B mallarının x ve y ülkelerindeki maliyet oranları farklı bulunmaktadır. Tam rekabet şartları altında piyasa kıymetleri maliyetlere eşit olacağından x ülkesinde A malının satış fiatı B malının satış fiatına eşit olacak, y ülkesinde ise A malının satış fiatı B nin satış fiatının iki misline eşit olacaktır. Bu hale göre A nın B ye *kıyasla* maliyeti y ülkesinde daha yüksektir. Bu sebeple y ülkesi $2t$ maliyetle 1A istihsal edeceği yerde t maliyetle 1B istihsal edip bunu x ülkesine ihraç ederse karşılığında oradan 1A alabilecektir. Zira x ülkesinde 1A, istihsal maliyetleri eşit olduğundan 1B ile mübadele edilmektedir. Bu suretle y ülkesi otarşi halinde $2t$ ye elde edebileceği 1 birim A yı, dış ticaret halinde t maliyetle tedarik edebilmektedir. Aynı muhakeme tarzı tatbik edildiğinde x in de A malı istihsal ve ihraç edip, B yi dışardan getirtmesi halinde kârlı çıkacağı görülür [6].

---

5) R. Harrod, *International Economics,* Cambridge Economic Handbooks, Nisbet and Co., London 1942. (First Published in 1933).

6) Kıyasi Maliyetler Teorisini yukardaki misalin aksine maliyetleri sabit tutup bu maliyetlerle istihsal edilen malları karşılaştırmak suretiyle de açıklamak mümkündür. Bu takdirde x ve y ülkelerindeki durum şöyle olacaktır :

Yukarki misalde y ülkesinin ihtisaslaşma istikametini gösterirken A ve B mallarının x ülkesindeki nispet üzerinden (yani 1A=1B) mübadele edileceğini kabul ettik. Bu halde dış ticaretin yarattığı kazancın tamamından y istifade etmekte, x in durumunda bir değişiklik olmamaktadır.

x için yapılan muhakemede ise milletlerarası takasın y deki mübadele nispeti (1A=2B) üzerinden cereyan ettiği kabul edilirse, dış ticaretin sağladığı faydaların tamamından sadece x ülkesi istifade etmiş olacaktır. 1A=1B ile 1A=2B nispetleri arasında teşekkül edecek herhangi bir mübadele haddinde ise dış ticaretin yarattığı faydalar taraflar arasında bölünecektir. Bu hususun tetkiki Milletlerarası Kıymetler Teorisinin konusunu teşkil etmekte olup ilerde ayrıca tetkike tâbi tutulacaktır.

---

x ülkesi	s maliyetle	1A	veya	1B
y »	t »	1/2A	veya	1B

Tam rekabet halinde piyasa kıymetleri maliyetlere eşit olacağından mübadele hadleri x ülkesinde 1A = 1B, y ülkesinde 1/2A = 1B olacaktır. B nin A cinsinden y ülkesindeki maliyet ve piyasa kıymeti 1/2A, x ülkesindeki maliyet ve piyasa kıymeti 1A dır. Bu farkdan istifade etmek üzere y ülkesi B malı istihsal ve ihracatında ihtisaslaşırsa 1A yı t maliyetle elde etmiş olacaktır. Halbuki, t maliyetle kendisi ancak 1/2A istihsal edebilmektedir. Aynı şekilde x ülkesi de A istihsal ve ihracatında ihtisaslaşacaktır.

II — MUTLAK MALİYETLER TEORİSİ

Dış ticaretin serbest bırakılmasının fayda ve lüzumuna inanan görüşler nisbî maliyetler doktrini ortaya atılıncaya kadar, kısaca şu izah tarzına dayanmakta idi: Dış ticaret serbest bırakıldığı takdirde her memleket, reel unsurlar itibariyle en ucuza mal ettiği malların istihsalinde ihtisaslaşacak ve böylece bütün memleketler milletlerarası iş bölümü ve ticaretten istifade edeceklerdir. Nakliye masraflarından sarfınazar edildiği takdirde her memleket hiç istihsal edemediği malları veya iç maliyetleri dış maliyetlerden daha yüksek olan malları ithal etmek suretiyle dış ticaretten istifade sağlayacaktır. Adam Smith dış ticaretin serbest bırakılması ve müdahale edilmemesi lüzumunu şöyle açıklamaktadır:

> *«Her tedbirli aile reisinin düsturu, evde yapılması, satın alınmasından pahalıya gelen şeyi hiç bir zaman evde yapmağa kalkışmamaktır. Terzi, ayakkaplarını kendi yapmağa kalkışmayıp, bunları kunduracıdan satın alır... Bir aile için doğru olan şey, bir ülke için nadiren yanlış olabilir. Eğer yabancı bir ülke bir malı bizim yapabileceğimizden daha ucuza verebiliyorsa, endüstrimizin bizim üstün olduğumuz kollardaki mahsulünün bir kısmı ile bu malı ondan almak daha iyidir.*
>
> *Bir memleketin bir kısım malların istihsalinde diğer bir memlekete olan üstünlüğü bazan o kadar büyüktür ki, bu üstünlüklerle çarpışmanın beyhude olduğunu bütün cihan kabul eder. Camekan, sıcak yatak ve sıcak duvarlarla İskoçyada çok güzel üzüm yetiştirilebilir ve bu üzümden de çok içi şarap yapılabilir. Ancak bu şarabın maliyeti, aynı kalitedeki şarabın hariçten getirilebilme masraflarından hiç değilse 30 misli fazla olacaktır...*
>
> *Bir memleketin bu bakımdan bir başka memlekete üstünlüğünün tabiî veya müktesep olmasının bir*

önemi yoktur. Bu üstünlükler memleketlerden birinde bulunup diğerinde bulunmadıkça, üstünlüklerden mahrum olan ülkenin bahis konusu malı kendi imal etmeyip ötekinden satın alması her vakit daha istifadeli olacaktır. Bir sanatkârın bir başka sanatla uğraşan komşusuna olan üstünlüğü müktesep bir üstünlük olmakla beraber her ikisi de kendi sanatlarıyla ilgisi olmayan şeyi karşı taraftan satın almayı daha istifadeli bulurlar.»[1]

Bu izah tarzına göre nasıl kunduracının ayakkabıyı terziden daha az emek ve sermaye ile sağlaması ve terzinin de aynı şekilde elbiseyi kunduracından daha iyi ve kısa zamanda dikmesi iş bölümünü yaratır ve ticareti her iki taraf için istifadeli kılarsa; İskoçyanın şarabı, Fransanın da kumaşı daha ucuza (daha az emek ve sermaye ile) mal etmesi halinde İskoçyanın Fransadan şarap, Fransanın İskoçyadan kumaş ithal etmeleri her iki memleket için de kârlı olacaktır.

Bu izah tarzının aşağıda açıklayacağımız Kıyasi Maliyetler Teorisiyle farkını açık olarak göstermek üzere basit bir misal verelim. İskoçya ve Fransada kumaş ve şarabın maliyetleri şöyle olsun:

	Kumaş	Şarap
İskoçya	100	120
Fransa	110	90

Tam rekabet şartlarının carî olduğunu kabul edersek, fiatlar reel maliyetlerle oranlı olacaktır.

Reel maliyetin yalnız istihsal için gerekli emekden ibaret olup olmadığı önemli değildir. Reel maliyetler dolayısıyla fiatlar yukardaki gibi olursa Fransanın İskoçyaya şarap ihracı ve oradan kumaş ithali her iki taraf için kârlı olacaktır.

Ancak bu izah tarzı, Fransanın hem şarabı hem de kumaşı İskoçyadan daha ucuza mal etmesi halinde dış ticareti yaratan ve kârlı kılan sebeplerin ortadan kalkacağını tazammun eder.

1) A. Smith, *Wealth of Nations,* E. Cannon ed., Lerner edition, 1937, p. 423 - 426 (First published in 1776).

III — KIYASİ MALİYETLER TEORİSİ

Kıyasi Maliyetler doktrini bu konuda kendinden önceki görüşleri aşarak bir memlekette bütün malların *mutlak maliyetlerinin diğer bir memlekete nazaran düşük olması* halinde dahi belli şartlar altında dış ticaretin ortaya çıkacağını ve taraflara faydalar sağlıyacağını ortaya koymuştur.

A — TEORİNİN MENŞEİ

Bir malın içerde daha ucuza mal edildiği hallerde dahi ithalinin kârlı olabileceği fikri ilk olarak Torrens tarafından ortaya atılmıştır. Bununla beraber bu görüş Ricardo'nun Principles'inde dikkati çekecek şekilde ortaya konmuş bulunduğundan Kıyasi Maliyetler Teorisi'nin şerefi Ricardoya verilmiştir [1]. C. Y. Wu'nun ifade ettiği gibi Kıyasi Maliyetler Teorisi ilk defa Torrens tarafından ifade edilmiş olmakla beraber muhtemelen sonraki ekonomistler bu teoriyi Torrens'den değil Ricardo'dan öğrenmişlerdir [2].

Kıyasi Maliyetler Teorisi veya doktrini ismi ise teori ortaya atıldıktan çok daha sonra kullanılmaya başlanmıştır. Gerçekten bu

---

1) Seligman Kıyasî Maliyetler Teorisinin ortaya ilk defa Torrens tarafından konulduğunu ve bu şerefin ona ait olması lâzım geldiğini iddia etmektedir. Buna mukabil Hollander, Torrens'in bu hususa temas etmiş olmakla beraber teoriyi tam olarak kavrayamadığını, ancak Ricardo'nun Principles'indan ve bu teori tartışma konusu olmaya başladıktan sonra Torrens'in fikirlerinin geliştiğini ve yine bu teorinin Torrens'in genel görüşlerinin tamamlayıcı bir parçası bulunmaması sebebiyle teorinin Torrens'e mal edilemiyeceğini iddia etmiştir.

Seligman, «*On Some Neglected British Economists*», Economic Journal, 1903, p. 341 - 347.

J. H. Hollander, «*David Ricardo: a centenary estimate*», 1910, pp. 92 - 96.

Seligman and Hollander, «*Ricardo and Torrens*», Economic Journal, 1911, 448 ff.

2) Chi-Yuen Wu, «*An Qutline of International Price Theories*», George Routledge and Sons, London, 1939, p. 158.

görüş ilk olarak 1815 de Torrens, 1817 de Ricardo tarafından ortaya konulmuş, «Kıyasi Maliyetler» tâbiri ise bu günkü mânada Torrens tarafından 1827 de kullanılmış [3] ve daha sonraları teori bu isimle anılır olmuştur.

B — TORRENS

Bu konuya ilk olarak dokunan Torrens «Mısır İthal ve İhracına dair Makale» sinde şöyle demektedir :

> *«Eğer İngilterenin muayyen miktarda kapitalle yaptığı kumaşa karşılık Polonyanın verdiği mısır miktarı, İngilterenin aynı miktarda kapitalle kendi toprağı üzerinde yetiştirebileceği mısırdan fazla ise, İngiltere mısır ihtiyacının bir kısmı Polonyadan yapacağı ithalâtla karşılayacaktır. Her ne kadar İngilterede tarım sahasında kullanılan kapital, Polonyada tarımda kullanılan kapitalden daha fazla randıman sağlasa da yaptığımız faraziyeler altında, kapitalin imalât sanayiinde kullanılması daha kârlı olacaktır.»* [4].

C — RICARDO

Ricardo, Kıyasi Maliyetler Teorisiyle serbest dış ticaretin taraflara sağlıyacağı faydaları ortaya koyarken kıymet teorisini de bazı bakımlardan tamamlamış olmaktadır. Gerçekten Kıyasi Maliyetler Teorisi, bir taraftan milletlerarası mübadele nispetlerinin, memleket içindeki kıymet teşekkülünü açıklayan Emek-Kıymet Teorisi ile açıklanamıyacağını kabul ederek onu tamamlamaya çalışmakta; diğer taraftan serbest dış ticaretin taraflara sağlıyacağı faydaları ortaya koyarken yine Emek-Kıymet Teorisine dayanmaktadır. Bu sebeple önce Ricardonun kıymet teorisinin esaslarını bilâhare Kıyasi Maliyetler Teorisi tetkik edilecektir.

---

3) Robert Torrens, «*Essay on the External Corn Trade*», 4 th. edition, 1827, p. 401.

4) Robert Torrens, «*An Essay on the External Corn Trade*», London, 1815, p. 264 - 265.

1 — *Kıymet Teorisinin esasları :*

Ricardo'ya göre maliyet unsuru sadece emekten ibaret bulunmaktadır. Ancak bu emek yalnız malların istihsali için doğrudan doğruya gerekli emeği değil, kullanılan kapital malları istihsali için gerekli olan emeği de ihtiva etmektedir [5]. Rant, diferansiyeldir ve maliyet unsuru olmayıp fiat teşekkülünün sonucunda ortaya çıkmaktadır.

İstihsal faktörlerinin gerek faaliyet kolları gerek istihsal bölgeleri arasında tam bir mobiliteye sahip olmalarından ötürü, malların iç piyasa kıymetleri de uzun devrede maliyetlere eşit olacaktır. Gerçekten, bir istihsal kolu veya bir bölgede fiatların maliyetleri aşması halinde belirecek aşırı kârlar, istihsal faktörlerini bu faaliyet kolu ve bölgeye çekecek, arz artacak, fiatlar düşecek, kârlar ortadan kalkacak ve böylece fiat ve maliyet eşitliği sağlanacaktır.

Bu sebeplerden malların piyasa kıymetleri, marjinal birimlerinin istihsali için gerekli emek maliyetine eşit olacak; ve malların iç piyasadaki mübadele nispetleri, marjinal ünitelerin istihsalleri için gerekli emek miktarına göre teşekkül edecektir.

Bununla beraber malların memleket içindeki kıymetlerini açıklayan bu prensipler milletlerarası ticaretteki mübadele kıymetlerini açıklayamaz [6]. Bunun sebebi, istihsal faktörlerinin memleketler arasındaki mobilitelerinin uzun devrede dahi tam olmayışıdır. Sermayenin ürkekliği, memleketler arasındaki kanun, nizam, âdet ve lisan farkları istihsal faktörlerinin memleketler arasındaki mobilitesine mani olmaktadır. Bu sebeple malların maliyet ve piyasa değerleri memleketten memlekete farklı olabilmektedir.

Gerçekten istihsal faktörleri memleketler arasında tam olarak hareket edebildikleri takdirde, istihsal faktörleri prodüktivitelerinin en yüksek olduğu ülkeye göç edecek; ve bu hareket prodüktiviteler eşitleninceye kadar devam edecektir. Sonuç olarak aynı malın istihsaline memleketler arasında mevcut prodüktivite farkları ortadan

---

5) D. Ricardo, «*Principles of Political Economy*», (J. R. Mc Culloch, The Work of David Ricardo, John Murray, London 1872 içinde) p. 17.

Ricardo'nun «*Principles of Political Economy and Taxation*» adlı eseri ilk defa 1817 de neşredilmiştir.

6) Adı geçen eser, sahife 75 ve 83.

kalkacaktır. Bu suretle malların x ve y memleketlerindeki maliyetleri eşitlenecektir. Ancak istihsal faktörlerinin memleketler arasında tam mobiliteye sahip olmadığı hallerde 1 birim A malının x ülkesindeki maliyeti 20 birim emek iken y ülkesindeki maliyetinin 30 birim emek olması mümkün olabilecektir.

2 — *Kıyasi Maliyetler Teorisi :*

Ülkeler arasındaki prodüktivite ve maliyet farklarının mevcudiyeti halinde, bir ülkenin bütün malları diğer bir ülkeden daha aşağı maliyetlerle istihsal etmesi mümkün olabilir. Ancak her malın istihsalindeki prodüktivite veya maliyet farkları aynı olmadığı müddetçe dış ticaret ortaya çıkacak ve bundan taraflar faydalanacaktır. Ricardo bu fikri açıklamak için meşhur İngiltere ve Portekiz misalini vermektedir[7]. Açıklamaların kolaylaştırılması için Ricardo'nun misalindeki rakamlar şu şekilde değiştirilmiştir[8]:

	Maliyet	
	Kumaş 1 birim	Şarap 1 birim
İngiltere	100 gün/1 işçi	150 gün/1 işçi
Portekiz	75 »	50 »

Görüldüğü gibi gerek şarap gerek kumaş Portekizde daha ucuza istihsal edilmektedir. Ancak Portekizin şarap maliyetlerindeki düşüklük, kumaş maliyetlerindeki düşüklüğe *kıyasla* daha fazladır. İngilterenin kumaş maliyetlerindeki fazlalık ise, şarap maliyetlerindeki fazlalığa kıyasla daha azdır. Başka bir açıdan bakıldığı zaman görülür ki, Portekiz her iki malın istihsalinde de İngiltereye nazaran prodüktivite üstünlüğüne sahiptir. Ancak Portekizin şarap istihsalindeki üstünlüğü, kumaş istihsalindeki üstünlüğüne kıyasla daha fazladır.

7) Adı geçen eser, sahife 76 ve 77.

8) Ricardonun verdiği misale göre şarap ve kumaşın maliyetleri şöyledir:

	1 birim kumaş	1 birim şarap
İngiltere	100 işçi 1 yılda	120 işçi 1 yılda
Portekiz	90 » 1 »	80 » 1 »

Gerçekten Portekiz 75 birim emekle istihsal edeceği 1 birim kumaşı, şarap istihsal edip bunun karşılığında İngiltereden kumaş ithal etmek suretiyle 50 birim emeğe temin edebilecektir. İngiltere de 150 birim emekle istihsal edeceği şarabı, kumaş istihsal edip bunun karşılığında Portekizden şarap ithal etmek suretiyle 100 birim emekle sağlayabilecektir.

Bu misal bir taraftan ülkeler arasındaki maliyet veya prodüktivite farklarının maldan mala değiştiği hallerde dış ticaretin doğacağını; diğer taraftan da milletlerarası mübadelelerin emek-kıymet teorisine istisna teşkil ettiğini ortaya koymaktadır. Gerçekten millî ekonomiler içinde, ancak istihsalleri için gerekli emek miktarları eşit olan mallar mübadele edilebilirken; milletlerarası ticarette bir İngiliz işçisinin 100 günlük emeği ile istihsal edilen 1 birim kumaş, bir Portekiz işçisinin 50 günlük emeği ile istihsal edilen 1 birim şarap ile mübadele edilebilmektedir.

Ricardo, verdiği misalde şarap ve kumaş maliyetlerini mukayese etmek suretiyle dış ticaretin şartlarını ve faydalarını açıklamıştır. Stuart Mill emek prodüktivitelerini yani belli kaynaklarla istihsal edilen mal miktarlarını mukayese etmek suretiyle Teoriyi daha değişik bir şekilde açıklamıştır [9]. Yukarda verilen misal S. Mill'in mantığına göre değiştirildiği zaman şöyle olmaktadır :

	150 günde 1 işçi	
	Kumaş	Şarap
İngiltere'de	1,5 birim	1 birim
Portekiz'de	2 »	3 »

Görülüyor ki, Portekiz her iki malın istihsalinde de İngiltereye nazaran daha prodüktif bulunmakta, ancak şarap istihsalindeki prodüktivitesi daha yüksek bulunmaktadır. Gerçekten şarap istihsalinde Portekizin prodüktivitesi İngilterenin % 300 üne, kumaş istihsalinde ise % 133 üne eşittir. Prodüktivitesi şarap istihsalinde daha yüksek olduğundan Portekiz şarap istihsalinde ihtisaslaşmaktan kârlı çıkacaktır.

9) J. S. Mill, «*The Principles of Political Economy*», Book III. ch. XVIII.

3 — *Nakdî unsurların hesaba katılması :*

Diğer taraftan Ricardo fiatların, istihsal için lüzumlu emek miktarıyla orantılı olduğunu ve fiatların emek maliyetlerini aksettirdiğini kabul etmiştir.

Ancak, memleketler arasındaki genel ücret seviyesi farklarının çok büyük olması halinde fiatlar emek maliyetlerini aksettirmeyecektir. Portekizde ücretin 4 İngilterede 1 olduğunu ve istihsal şartlarının şu şekilde bulunduğunu kabul edelim :

	Kumaş 1 birim	Şarap 1 birim
İngiltere	100 gün 1 işçi	150 gün 1 işçi
Portekiz	75 » 1 »	50 » 1 »

Bu şartlar altında fiatlar şöyle olacaktır :

	Kumaş	Şarap
İngiltere	100	150
Portekiz	300	200

Portekiz yüksek prodüktivitesine (düşük reel maliyetlerine) rağmen, nakdi maliyetleri yüksek olduğundan hiçbir malı ihraç edemeyecektir. Bunun sebebi ücretlerdeki yüksekliğin prodüktivitedeki yükseklikten daha fazla oluşudur. Portekizde emeğin prodüktivitesi kumaş istihsalinde İngilterenin % 133 ü, şarapta % 300 üdür. Ücretler Portekizde İngiltereye nazaran % 133 ün altında ise her iki mal İngilteredekinden daha ucuz, % 300 ün üstünde ise her iki mal İngilteredekinden daha pahalı olacaktır. Portekizdeki ücretlerin İngiltereye nazaran % 133 - % 300 arasında olması halinde, ihtisaslaşma ve dış ticaret, paranın hiç hesaba katılmadığı reel unsurlara göre yapılan izah tarzına uygun olacaktır. Her iki malın birden İngiltere veya Portekizde ucuz olması halinin geçici olduğunu klâsik teori şu şekilde izah eder: Pahalı olan memleketten ucuz olana para (altın), buna mukabil ucuz olandan pahalı olana mal akımı olacak, Miktar Teorisine göre altın giren memlekette fiatlar ve ücretler yükselecek diğerinde düşecektir. Ücretler prodüktivite limitleri arasında teşekkül edecektir.

4 — *Ricardo'nun varsayımları :*

Ricardo'nun fikirlerini açıklarken dayandığı zımnî ve açık varsayımlar şunlardır :

1° — İstihsal faktörlerinin memleket içinde gerek faaliyet kolları gerek bölgeler itibariyle tam olarak seyyaliyete sahip oldukları kabul edilmiştir. Diğer bir ifade ile yapılan tahlilde uzun devre esas alınmış ve millî ekonomiler içinde tam rekabet piyasasının mevcudiyeti kabul edilmiştir. Bu şartlar altında her malın fiatı maliyetine eşit olmaktadır.

2° — Tek maliyet unsuru emek olup nakdi maliyetler malların ihtiva ettikleri emek miktarıyla oranlı olarak teşekkül edecektir.

3° — İstihsal faktörleri memleketler arasında tam mobiliteye sahip olmadıkları için malların emek maliyetleri ve bunlar arasındaki oran memleketlere göre değişebilmektedir.

4° — Ticaret iki memleket arasında yapılmaktadır.

5° — Mübadele konusu sadece iki maldır.

6° — Nakliye, sigorta v.s. masraflar hesaba katılmamıştır.

7° — Maliyetler istihsal miktarına bağlı olarak değişmeyip sabit kalmaktadır. Yani İngiltere kumaş Portekiz şarap istihsalinde ihtisaslaştığı takdirde maliyetleri değişmemektedir.

8° — Gerek memleket içindeki gerek milletlerarası ticaret takas esasına dayanmaktadır.

Teorinin müdafii olan daha sonraki iktisatçılar bir taraftan Ricardo'nun varsayımlarını değiştirip hakikate yaklaştırmışlar, diğer taraftan eksik olan hususları tamamlamışlardır.

IV — TEORİNİN İŞLENMESİ

A — EMEĞİN İMMOBİLİTESİ HALİ

Ricardo maliyet unsuru olarak sadece emeği görmektedir; direk veya kapital halinde kristalize olmuş emek, memleket içinde gerek bölgeler gerek faaliyet kolları arasında tam bir mobiliteye sahip olduğundan malların piyasa kıymetlerinin, istihsalleri için lüzumlu emek miktarına göre teşekkül edeceğini ileri sürmektedir.

Halbuki gerçekte aynı ekonomi içinde dahi emek tam bir mobiliteye sahip değildir ve bu sebepten aynı kalitede ve yetişme maliyetinde olan fakat değişik istihsal kollarında çalışan emeğin ücretleri farklı olmaktadır. Meselâ ziraat sahasındaki vasıfsız emek genel olarak sanayide çalışan vasıfsız emekten daha düşük ücret almaktadır. Bu durumda, istihsalde kullanılan emek kalite ve miktar itibariyle aynı olsa bile, nakdi maliyetler ve fiatlar farklı olacak, malların mübadele nispetleri istihsalleri için lüzumlu emek miktarına göre teşekkül etmeyecektir. Meselâ bir birim emekle 1 birim kumaş veya 1 birim buğday istihsal edilirse 1 birim kumaşın kıymeti 1 birim buğdaya eşit olacaktır. Fakat buğday istihsal eden işçiye 10 lira, kumaş istihsal eden aynı kalitede işçiye 20 lira ücret ödenmişse buğdayın fiatı 10, kumaşın fiatı 20 lira olacak ve bu fiatlara göre 2 birim buğdayın kıymeti 1 birim kumaşa eşit olacaktır.

Bu hususa temas eden Taussig, emeğin muhtelif istihsal kolları arasında tam bir mobiliteye sahip olmaması halinde dahi nisbi ücretlerin (ücretler hiyerarşisinin) aynı olması halinde Teorinin basit şekliyle vardığı sonuçlarda bir değişiklik olmayacağını göstermiştir [1]. Bu fikri basit bir misalle açıklayalım. Amerika Birleşik Devletleri ve Almanyada istihsal şartları şöyle olsun:

1) Taussig, *International Trade,* Macmillan, New York, 1927, p. 48.

10 günlük emek	İstihsal Buğday	Bez
Amerikada	20 birim	20 birim
Almanyada	10 birim	15 birim

Bu durumda Amerikanın buğday, Almanyanın bez ihracatında bulunması gerekir.

Her iki memlekette buğday ve bez istihsalinde çalışan emeğin ücreti farklı olmakla beraber, nisbi fark her iki memlekette de aynı ise yukardaki sonuç değişmeyecektir.

Her iki memlekette de bez istihsalindeki ücretlerin buğday istihsalindeki ücretlerin 1,5 misli olduğunu ve mutlak ücretlerin şöyle olacağını kabul edelim [2].

	Buğday istihsalindeki ücretler	Bez istihsalindeki ücretler
Amerika	4	3
Almanya	2,5	3,75

Bu durumda buğday ve bez fiatları şöyle olacaktır :

	Buğday			Bez		
	Yekûn ücret	İstihsal	Fiat	Yekûn ücret	İstihsal	Fiat
Amerika	10×4 =40	20	2	10×6 =60	20	3
Almanya	10×2,5=25	10	2,5	10×3,75=37,5	15	2,5

Görüldüğü gibi buğday fiatı Amerikada, bez fiatı Almanyada ucuz olmakta ve evvelki sonuç değişmemektedir.

Taussig, ücret hiyerarşisinin (nisbi ücretlerin) Batı memleketlerinde aynı olduğunu ifade ederek Teorinin bu sebepten tâdil edilmesine lüzum olmadığını ileri sürer [3].

2) Evvelce izah ettiğimiz esaslara göre Amerikadaki ücretler Almanyadakilerin 4/2 si ile 4/3 arasında olabilir. Bu misalde bu nispetin 4/2,5 olduğunu kabul ettik.

3) Taussig, adı geçen eser, p. 51.

B — EMEKTEN GAYRİ İSTİHSAL FAKTÖRLERİNİN HESABA KATILMASI HALİ

1 — *Viner'in izahı :*

Ricardo emeği tek maliyet unsuru olarak kabul etmişti. Bu görüşe göre şarabın maliyeti, üzüm suyunun, fıçının ve depolama hizmetlerinin emek giderlerine eşit olacaktır. Kapitalin bağlı kaldığı zaman süresi dikkate alınmadığından bu yılki şarabın maliyeti ile 10 yıllık şarabın maliyeti aynı olmaktadır.

Ücretten gayri maliyet unsurlarını da hesaba katarak Teoriyi tamamlamaya çalışan Viner istihsal faktörlerinin birden fazla olması halinde dahi (emek, kapital, vs.) fiatların emek maliyetleriyle oranlı olacağını ve sonucun değişmiyeceğini göstermiştir [4].

Viner, hepsini sarih olarak ifade etmemekle beraber şu varsayımlar altında firma dengesini esas alarak sonuca varmaktadır:

1° — Gerek mal gerek faktör piyasalarında tam rekabet caridir.

2° — Fiatlar uzun devre fiatlarıdır.

3° — İstihsal faktörleri birbirleriye kabili ikamedir.

Bilindiği gibi teorik olarak firmalar istihsallerini marjinal gelirin marjinal maliyete eşit olduğu seviyede tutmaktadır:

$$MR = MC$$

Tam rekabet piyasalarında, fiat parametre olduğundan marjinal gelir fiata eşittir :

$$MR = P$$

Marjinal maliyet ise bir birim mal istihsalinin toplam maliyette meydana getirdiği artıştır.

Firmalar en ucuz maliyete ulaşmak için marjinal birimi, en ucuz faktörle istihsal edeceklerdir. Kapital kullanma, emek kullanmaktan daha fazlaya mal oluyorsa kapital yerine emek kullanacaklar ve kapitalin talebi, dolayısıyla fiatı, düşecek emeğin talebi artacaktır.

---

4) J. Viner, *Studies in the Theory of International Trade,* Harper and Bros., New York 1937, p. 515 - 516.

Denge halinde marjinal mal biriminin kapital veya emekle yapılması arasında bir fark olmayacaktır :

$$MC = i \,.\, \Delta C = W \,.\, \Delta L$$

burada

i = faiz

ΔC = 1 birim munzam mamul elde etmek için gerekli kapital

W = ücret

ΔL = 1 birim munzam mamul için gerekli emektir.

Uzun devrede tam rekabet piyasalarında marjinal maliyetler ortalama maliyetlere eşit olacağından ΔC ve ΔL yalnız munzam mamul birimleri için gerekli faktör miktarları değil ortalama mamul birimlerinin ihtiva ettiği faktör miktarları olmaktadır. Yani

ΔC = 1 birim mamulün istihsali için gerekli kapital

ΔL = 1 birim mamulün istihsali için gerekli emek'dir.

Yukarki eşitliklerden

$$MR = MC$$

$$MR = P$$

$$MC = i \,.\, \Delta C = W \,.\, \Delta L$$

$$P = i \,.\, \Delta C = W \,.\, \Delta L$$ olmaktadır.

P_A = A nın fiatı

P_B = B nin fiatı

ΔC_A = 1 birim A için gerekli kapital

ΔC_B = 1 » B » » »

ΔL_A = 1 birim A için gerekli emek

ΔL_B = 1 » B » » »

İstihsal faktörleri faaliyet kolları arasında tam bir mobiliteye sahip olduğundan A malı istihsalinde kullanılan faktörlerin remünerasyon haddi B malı istihsalinde kullanılan faktörlerin remünerasyon haddine eşit olacağından :

$$P_A = W \,.\, \Delta L_A = i \,.\, \Delta C_A$$

$$P_B = W \,.\, \Delta L_B = i \,.\, \Delta C_B$$

ve buradan

$$P_A/P_B = W \,.\, \Delta L_A / W \,.\, \Delta L_B = i \,.\, \Delta C_A / i \,.\, \Delta C_B$$

$$P_A/P_B = \Delta L_A / \Delta L_B = \Delta C_A / \Delta C_B$$

Bu son eşitliğin ifade ettiği mâna şudur: Tek istihsal faktörünün emek olmadığı ve birden fazla istihsal faktörü bulunduğu hallerde dahi firmaların kâr maksimizasyonuna çalışmaları dolayısıyla tam rekabet piyasalarında uzun devrede fiatlar yalnız malların istihsali için gerekli emek miktarıyla oranlı değil aynı zamanda diğer faktörlerin miktarıyla da oranlı olacaktır.

Bu bakımdan yukardaki varsayımlar altında (tam rekabet, uzun devre, istihsal faktörlerinin kabili ikame olması) Kıyasi Maliyetler Teorisinin vardığı sonuçlarda bir değişiklik olmayacaktır. İngilterede kumaşın 100 birim emek, şarabın 120 birim emekle yapıldığını ve emek biriminin 1 £ olduğunu kabul edersek kumaşın fiatı 100 £, şarabın fiatı 120 £ olacaktır. Bu malların yalnız emekle değil kapitalle de istihsalleri mümkün ise yukarki fiatların uzun devre denge fiatları olması için

$$120\text{ £} / 100\text{ £} = 120\text{ gün} / 100\text{ gün} = \Delta C\text{ şarap} / \Delta C\text{ kumaş}$$

eşitliğinin sağlanması gerekir. ΔC şarap'ın 60, ΔC kumaş'ın 50 olduğunu kabul edersek kapitalin remünerasyon bedeli 2 olacaktır.

Tam rekabet ve uzun devre fiatları emeğin tek faktör olmadığı hallerde dahi aynı kalacağından bu fiatlara göre istikamet alacak ithalât ve ihracatta bir değişme olmayacaktır.

2 — *Haberler'in fırsat maliyeti doktrini ve değişen maliyet oranları :*

Kıyasi Maliyetler Teorisinin esası millî ekonomiler arasındaki mübadele nisbetlerinin değişik olmasına dayanır. Teorinin emek-kıymet teorisine dayanan versiyonu, millî ekonomiler içinde teşekkül eden mübadele nispetlerinin memleketler arasında farklılık göstermesini bir memleketin diğerine nazaran sahip olduğu emek prodük-

tivitesi üstünlüğünün değişik istihsal kollarında farklı olmasına bağlamaktadır. 150 günlük emeğin İngilterede 1,5 birim kumaş veya 1,5 birim şarap, Portekizde 2 birim kumaş veya 3 birim şarap istihsal etmesi Portekizdeki emeğin şarap istihsalindeki prodüktivite üstünlüğünün kumaştakine nazaran fazla olmasından doğmaktadır. Ancak dış ticareti her iki taraf için kârlı kılan sebep 1 birim şarabın İngilterede 1,5 birim kumaşla Portekizde ise 2/3 birim kumaşla mübadele edilmesidir.

Haberler emek kıymet teorisinin terk edilmesi halinde dahi Kıyasi Maliyet Teorisinin doğru olacağını ortaya koymuştur [5]. 1 birim şarap istihsali için gerekli istihsal unsurları kumaş istihsaline tahsis edildiği zaman 1,5 birim kumaş istihsal ediyorsa şarabın alternatif veya fırsat maliyeti [6] 1,5 birim kumaştır. Fırsat maliyetleri farklı olduğu müddetçe serbest dış ticaret taraflar için kârlı olacaktır.

1 birim şarap veya 1,5 birim kumaş istihsal ettiğini kabul ettiğimiz belli miktardaki istihsal faktörlerinin yalnız emekten veya emek, kapital ve tabiî zenginliklerden ibaret olması neticeye müessir olmamaktadır.

1 birim şarabı veya 1,5 birim kumaşı istihsal eden unsurların yalnız emekten ibaret olmayıp kapital ve tabiî zenginlikleri de içine aldığını düşünürsek yine şarabın alternatif maliyeti 1,5 birim kumaş olarak kalacaktır. Emekten gayrı istihsal faktörlerinin hesaba katılması halinde dahi iki memleketteki alternatif maliyetler farklı olduğu müddetçe Kıyasî Maliyetler Teorisi, emek kıymet teorisine dayanan basit şekliyle aynı sonuçları verecektir.

Diğer taraftan Ricardo, istihsalin maliyetler üzerindeki etkisini modeline dahil etmemiş, zımnen maliyetlerin ihtisaslaşmadan sonra dahi değişmiyeceğini kabul etmiştir. Haberler fırsat maliyeti mefhumuna ilâveten değişen fırsat maliyetleri (veya maliyet oranları) halini de hesaba katarak Kıyasî Maliyetler Teorisini geliştirmiştir.

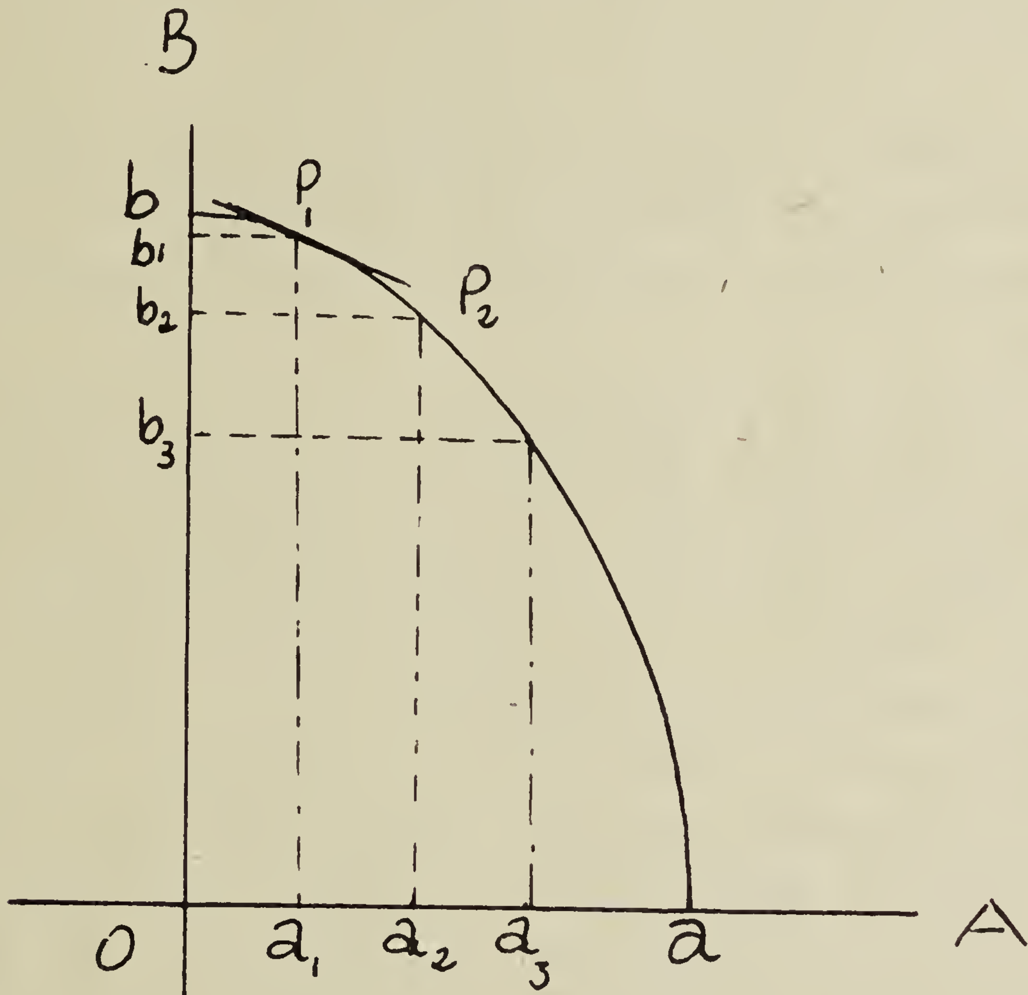
---

5) G. Haberler, *The Theory of International Trade,* William Hodge and Company, Edinburg, 1936.

6) 1 birim şarap ve 1,5 birim kumaş ayni miktarda istihsal faktörleriyle meydana geldiğinden 1 birim şarap istihsali için 1,5 birim kumaştan vaz geçilmektedir. Bunun için bu nevi maliyete vaz geçilen fırsatlar mânasına *fırsat maliyeti* de denir.

Bunun için belli miktardaki faktörle istihsal edilebilecek malların miktarını *istihsal imkânları eğrisi* (production possibilities curve) adı verilen eğriyle göstermektedir.

İstihsal faktörleri *homogen* ve aralarında *kabili ikame* oldukları takdirde, ve faktör piyasalarında *tam rekabet* şartlarının carî olduğu hallerde ve bunların ekonominin emrinde bulunan sabit miktarının tamamı kullanıldığı zaman *(tam istihdam ve tam kapasite hali)* elde edilecek A ve B mallarının miktarını gösteren istihsal imkânları eğrisi şu şekli alacaktır :

Diyagram 1

Görüldüğü gibi eğri, O merkezine göre iç bükeydir. Eğrinin üzerindeki her nokta istihsal edilebilecek A ve B mallarının azamî seviyesini gösterir. Eldeki kaynakların tamamı B malı istihsaline tahsis edildiği zaman *Ob* kadar B malı istihsal edilmektedir. Kaynakların bir kısmı A istihsaline ayrıldığı takdirde (Oa_1 kadar A istihsal edildiği takdirde) bb_1 kadar B malı istihsalinden vazgeçmek icap etmektedir. A malı istihsali a_1a_2 kadar arttırılırsa (Oa_2 kadar istihsal) vazgeçilmesi gereken B istihsali bb_1 den fazla (b_1b_2) olacaktır. Bunun sebebi, kaynaklar B den A ya çekilirken önce B

istihsaline en az elverişli olanlardan başlanıp, giderek B ye elverişli A ya elverişsiz olanlara geçilmesidir. Bu sebepten istihsal imkânları eğrisi merkeze doğru iç bükey olmaktadır. Yani eğrinin mutlak eğimi *b* den *a*'ya doğru büyümektedir.

Eğrinin üzerindeki her noktanın eğimi, istihsalin bu seviyesinde malların maliyetleri arasındaki nispeti verir. P_1 istihsal seviyesinden P_2 ye geçilirse A istihsali a_1a_2 (meselâ 1 birim A) kadar artmış, B istihsali bb_1 (meselâ 2 birim B) kadar azalmıştır. Böylece:

1 birim A nın fırsat maliyeti $= b_1b_2/a_1a_2 = P_1P_2$ arasındaki eğim olur.

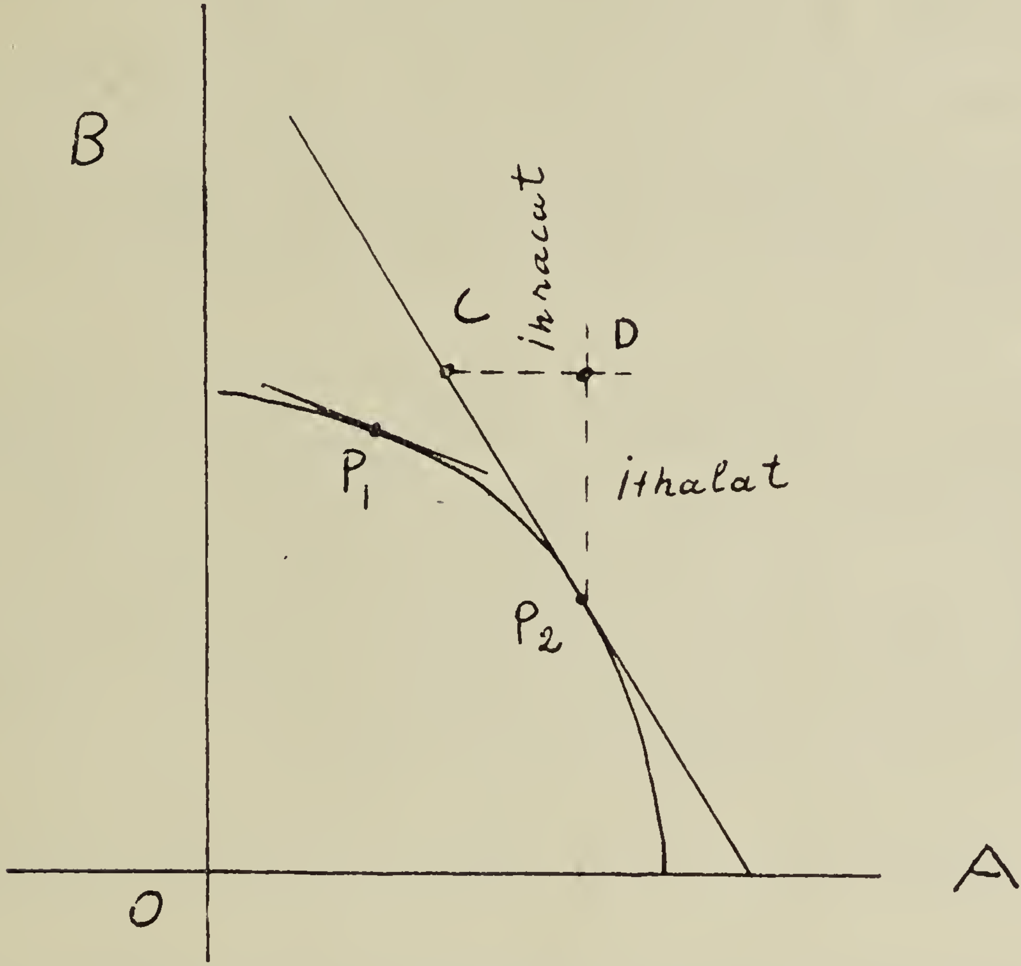
a_1a_2 nin limit ——→ O değeri için b_1b_2 nin aldığı değer, P_1 noktasındaki eğimin mutlak değerine eşit olmaktadır. Yani P_1 noktasının eğimin mutlak değeri A malının B malı cinsinden fırsat maliyetini vermektedir.

Tam rekabetin carî olduğu hallerde ve uzun devrede A malının B cinsinden maliyetini (nisbi maliyetleri) veren bu eğimin, A nın B cinsinden mübadele kıymetine eşit olması gerekir. Belli bir istihsal birleşiminde (istihsal imkânları eğrisi üzerindeki herhangi bir noktada) A nın fırsat maliyeti meselâ 2 B iken, müstehlik tarafından piyasada tâyin edilen kıymeti 3 B ise, A istihsalinde elde edilen fazla kârlar A istihsalinin arttırılıp B istihsalinin kısılmasına sebep olacaktır. İstihsalin birleşiminde bu değişme vuku bulurken A nın fırsat maliyeti artacak buna mukabil piyasa kıymeti düşecektir. (B için aksi). Maliyetlerin piyasa kıymetlerine eşit olduğu noktada istihsalin arttırılması veya kısılması kârları azaltacağından, bu nokta istihsalin optimum birleşimini veren denge noktası olacaktır.

Haberler'e göre emek kıymet teorisinin ve değişmeyen maliyetler varsayımının terki halinde dahi içerdeki kıyasi maliyet ve fiatların (ki serbest rekabet ve uzun devre kabul edildiğinden bu iki oran birbirine eşittir) dışardaki kıyasi fiatlardan farklı olması halinde serbest dış ticaret kârlı olacaktır. Bu fikri diyagramla açıklayalım :

İki memleket ve iki maldan ibaret bir model içinde memleketlerden birinin dış dünyayı temsil ettiğini kabul edelim ve milletler-

arası mübadele nispetini veri olarak alalım. Otarşi halinde istihsal ve istihlâkin P_1 noktasında bulunduğunu kabul edelim. İçerdeki nisbi maliyet ve fiatları P_1 noktasının eğimi göstermektedir. Dünya nisbi

Diyagram 2

fiatları ise P_2 noktasından geçen doğrunun eğimine eşit olsun. A malının otarşi halindeki nisbi maliyeti (meselâ 0,5 B = 1 A) dışardaki nisbi fiatından (meselâ 0,75 B = 1 A) düşük olduğundan dış ticaretin açılması halinde bahis konusu memleket A malı istihsalini arttıracak, istihsal arttıkça nisbi maliyet yükselecektir. A malı istihsali, içerdeki nisbi maliyet dışardaki nisbi fiata eşit oluncaya kadar artacaktır. Bu seviyeye P_2 noktasında varılmaktadır. Bahis konusu memleket P_1 yerine P_2 noktasında istihsalde bulunmak ve istihsalini arttırdığı A malının CD miktarını ihraç etmek, istihsalini kıstığı B malından P_2D kadar ithal etmek suretiyle P_1 den daha yukarıdaki C istihlâk noktasına ulaşabilir. C deki A ve B malları istihlâki P_1 deki miktarlarının üstünde bulunmaktadır.

Görüldüğü gibi Haberler emekten gayrı istihsal unsurlarının hesaba katılması halinde dahi Kıyasi Maliyetler Teorisinin carî olduğunu, içerdeki ve dışardaki nisbi maliyetler (nisbi fiatlar) farklı ol-

duğu müddetçe dış ticaretin refah seviyesini arttıracağını ileri sürmektedir. Bu sonuca ulaşmak için yaptığı açık ve zımnî varsayımlar ise şunlardır:

1° — Faktör ve mal piyasalarında tam rekabet şartları vardır.

2° — Tahliller uzun devreye dayanmaktadır.

3° — İstihsal faktörleri bölünebilir ve homojendir.

4° — İstihsal faktörleri aralarında kabili ikamedir. (Yani bir malı, faktörleri değişik oranda birleştirmek suretiyle istihsal etmek mümkündür).

1 inci ve 2 inci şartlar fırsat maliyetlerinin mübadele nispetlerine eşit olmasını; 3. şart istihsal fonksiyonlarının doğrusal-homojen olmasını dolayısıyla «istihsal imkânları eğrisinin merkeze doğru iç bükey olmasını; 4. şart ise istihsal imkânları eğrisinin üzerindeki her noktanın tam kapasite ve tam istihdam seviyelerine tekabül etmesini sağlamaktadır. İlerde bu şartların tahakkuk etmediği haller ve bu hallerde doğan sonuçlar incelenecektir.

C — İKİDEN FAZLA MEMLEKETİN MODELE KATILMASI

Ricardo'nun İngiltere ve Portekiz misali belli şartlar altında iki memleket arasındaki dış ticareti incelemekteydi. Teorinin Graham, Taussig, Bastable gibi daha sonraki müdafileri basit modeli genişleterek teorinin ikiden çok memleket arasında dahi carî olduğunu göstermişlerdir [7].

Basit modelin genişletilerek ikiden ziyade memleketin hesaba katılması halinde Kıyasi Maliyetler Teorisinin esaslarının değişmediğini gösterelim. Buğday ve kumaşın mübadele nispetleri şöyle olsun :

Kanada	1 birim buğday = 2 birim kumaş
Fransa	1 birim buğday = 3 birim kumaş
İngiltere	1 birim buğday = 4 birim kumaş

---

7) Bastable, *Theory of International Trade,* 4 th. Ed., 1903, p. 40 - 41.
Graham, *Theory of International Values Reexamined,* Quartley Journal of Economics, 1923, p. 68 - 86.
Taussig, *International Trade,* 1927, p. 27 - 107.

Tam rekabet şartları altında fiatlar maliyetlere eşit olacağından bu durumda nisbi fiatlar ve nisbi maliyetler 3 memlekette de farklıdır [8]. Burada mühim olan, bir birim buğday veya onun muadili olan kumaşın her memleketteki reel maliyeti değildir. Dış ticareti istifadeli kılan şart nisbi fiat ve maliyetlerin her memlekette farklı olmasıdır.

Kanada buğday istihsalinde Fransaya ve İngiltereye nazaran, İngiltere de kumaş istihsalinde diğer iki memlekete nazaran nisbi bir üstünlüğe sahiptir. Bu şartlar altında Kanada buğday, İngiltere kumaş istihsal ve ihraç edecektir. Ancak Fransa kumaş istihsalinde Kanadaya, buğday istihsalinde İngiltereye üstündür.

Fransanın bu durumunu dünya arz ve talebine göre teşekkül eden mübadele hadleri (terms of trade) tâyin edecektir. Nakliye masrafları hesaba katılmadığı takdirde dış ticaret mübadele hadleri 1 buğday = 3 kumaş olarak teşekkül ederse Fransa ithalât ve ihracatta bulunmayacaktır. Buğdayın kıymeti bu hadden aşağı meselâ 1 buğday = 2,5 kumaş olursa buğday ithal edip kumaş ihraç edecektir. Buğdayın dış kıymeti 3 birim kumaştan fazla olursa (meselâ 1 buğday = 3,5 kumaş) buğday ihraç edip kumaş ithal edecektir.

D — İKİDEN FAZLA MALIN MODELE KATILMASI

Ricardo modelini ikiden ziyade mal katılarak genişletme teşebbüsü ilk olarak 1835 de Longfield tarafından yapılmış bilâhare Mangolt tarafından 1871 de kusursuz bir izah tarzı ortaya konmuştur [9].

İkiden ziyade memleket misalinde olduğu gibi ikiden ziyade malın mevcudiyeti halini de aynı faraziyeler altında bir misalle açıklayalım. Aşağıdaki malların Amerika ve İngilteredeki mübadele nispetleri (ve fırsat maliyetleri) şöyle olsun :

8)

	Kanada	Fransa	İngiltere
$\frac{\text{Buğday fiatı}}{\text{Kumaş fiatı}} = \frac{\text{Kumaşın reel maliyeti}}{\text{Buğdayın reel maliyeti}} =$	2	3	4

9) J. Viner, *Studies in the Theory of International Trade Theory,* George Allen and Unwin, London, 1937, p. 454.

	A		B		C		D		E
Amerika	1	=	1	=	1	=	1	=	1
İngiltere	3	=	2,5	=	2	=	1,5	=	1

Bu durumda Amerika E malında, İngiltere ise A malında nisbi bir üstünlüğe sahiptir. Fakat diğer malların durumu bu kadar sarih değildir. A ve B malları bahis konusu olduğu zaman Amerika B malı istihsalinde nisbi bir üstünlüğe sahiptir. B ve E malları bahis konusu olduğu zaman ise B malı istihsalinde İngiltere nisbi bir üstünlüğe sahiptir.

Hangi memleketin hangi malları istihsal ve ihraç edeceğini parayla ifade edilen maliyet ve fiatlar tâyin edecektir. Amerikada 1 er birim A, B, C, D ve E istihsal edecek kaynakların kıymeti 2 dolar; İngilterede sırasıyla 3, 2,5, 2, 1,5 ve 1 birim A, B, C, D ve E istihsal eden kaynakların kıymeti de 3 dolar olsun. Bu takdirde bahis konusu malların fiatları şöyle olacaktır :

	A	B	C	D	E
Amerika	2 $	2 $	2 $	2 $	2 $
İngiltere	3/3 $	3/2,5 $	3/2 $	3/1,5 $	3/1 $

Bu durumda Amerika E malını, İngiltere A, B, C mallarını ihraç edecek, D malı dış ticaret konusu olmayacaktır.

Yukarki şartlar altında İngilterede istihsalde kullanılan kaynakların tutarı 2 dolardan daha az ise bütün fiatlar Amerikadan daha ucuz; 6 dolardan fazla ise bütün fiatlar Amerikadan daha yüksek olacaktır. Bu durumda ticaret bilânçosu açığı altın hareketlerine yol açacak her iki memlekette fiatlar değişecek ve bu fiat hareketleri, her iki memleketin tediye bilânçoları denkleşinceye kadar devam edecektir.

V — MİLLETLERARASI TAKAS NİSPETLERİNİN (BARTER TEMRS OF TRADE) TEŞEKKÜLÜ

Ricardo, İngiltere ve Fransa misalinde her iki memleketin dış ticaretten istifade sağlıyacağını ileri sürerken milletlerarası piyasada 1 birim şarabın 1 birim kumaşla mübadele edildiğini farz etmiş, ancak bu nispetin nasıl teşekkül ettiğine temas etmemiştir.

Daha sonraları Stuart Mill, milletlerarası mübadele nispetlerinin azamî ve asgarî hudutlarını göstermiş ve fiili nispetlerin bu hudutlar dahilinde talep şartları tarafından tâyin edileceğini ifade etmiştir [1].

Aynı kalite ve miktardaki istihsal kaynağı ile İngiltere ve Fransanın istihsal ettiği kumaş ve şarap miktarları

	Kumaş	Şarap
İngiltere	2 birim	1 birim
Portekiz	3 birim	2 birim

ise milletlerarası mübadele nispeti ancak 1 birim şarap = 2 birim kumaş ile 1 birim şarap = 1,5 birim kumaş arasında oynayabilecektir.

1 birim şarap 2 birim kumaştan daha pahalı meselâ 1 şarap = 2,5 kumaş olursa her iki memleket de şarap istihsal ve arz edip kumaş talep edeceğinden şarabın kıymeti, İngiltere şarap istihsalinden vaz geçip kumaş istihsal edinceye kadar düşecektir.

Şarabın kıymeti 1,5 birim kumaştan daha aşağı düşerse bu takdirde Portekiz dahi şarap istihsalinden vaz geçeceğinden şarabın kıymeti yükselmeğe başlıyacaktır.

1 birim şarabın kıymeti 1,5 ile 2 birim kumaş arasında teşekkül ederse (meselâ 1,75) İngiltere istihsal maliyeti (2 birim kumaş)

1) Stuart Mill, *Principles of Political Economy,* Ashley Ed., 1920, Ch. 18.

dış fiattan (1,5 birim kumaş) pahalı olduğu için şarabı ithal edecektir. Portekiz ise dış fiatı (1,75 kumaş) iç istihsal maliyetinden (1,5 kumaş) yüksek olduğu için şarap istihsal ve ihraç edecektir.

Bu muhakeme, kumaş için de yapıldığında yukarki limitler içinde İngilterenin kumaş istihsal ve ihracatından Portekizin ise kumaş ithalâtından kâr etmekte olduğu görülür.

S. Mill, milletlerarası mübadele nispetlerinin limitlerini ortaya koymuş olmakla beraber fiili nispetin teşekkülü hakkında açık bir izah yapmamıştır. A. Marshall bu noktada Mill'i tamamlayarak fiili nispetin nasıl teşekkül ettiğini göstermiştir [2].

Marshall iki memleketten ibaret bir model içinde dış ticaretin takas suretiyle yapıldığını kabul ve farz ederek ticaret bilânçosu açığından doğacak problemi bertaraf etmektedir. İthalâtçı memleketin sınırına kadar yapılan nakliye giderlerini de ihracatçı memleketin istihsal maliyetine eklemek suretiyle nakliye masraflarının yarattığı problemleri de ortadan kaldırmaktadır.

Ayrıca Marshall, dış ticarete konu olan malların sayısını 2 ye indirmek için her memleketin ihracatını belli miktarda ve birleşimde istihsal faktörü ihtiva eden birimler halinde ifade etmektedir. Bu durumda memleketler dış ticaret esnasında Marshall'ın tâbiriyle istihsal faktörleri «balya» larını mübadele etmektedir [3].

Bu varsayımlar altında E memleketinin E malı ihraç (arz) edip G malı ithal (talep) ettiğini; G memleketinin ise G malı ihraç edip E malı ithal ettiğini kabul edelim.

G memleketin arz ve talebi şöyle gösterilmektedir (Diyagram 3):

Marshall, E ekseni üzerinde E memleketi ihracatında kullanılan belli miktar ve birleşimdeki istihsal faktörü balyalarını; G ekseni

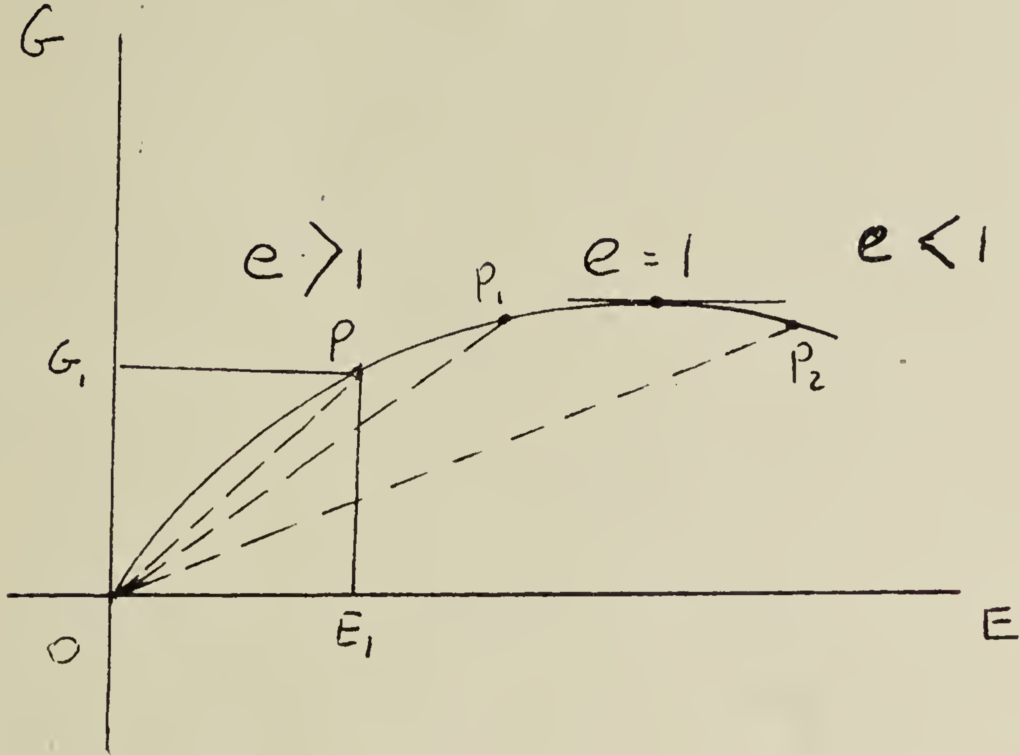
---

2) A. Marshall, *The Pure Theory of International Trade,* (printed for private circulation in 1879).

A. Marshall, «*Money, Credit and Commerce*», Mc Millan, 1929. (First published in 1923) p. 330.

3) Böylece Marshall'ın açıkladığı mübadele nispeti (terms of trade), takas nispeti (barter terms of trade) olmayıp faktörlerin mübadele nispeti (double factorial terms of trade) olmaktadır. Ancak istihsal fonksiyonlarının doğrusal ve homojen olması halinde bu iki nispet birbirine eşit olmaktadır (Bak: G. M. Meier, International Trade and Development, Harper and Row, New York, 1963, p. 16 and 44).

üzerinde de G memleketi ihracatında kullanılan istihsal faktörü balyalarını göstermektedir. Ancak iki maldan ibaret bir model kabul

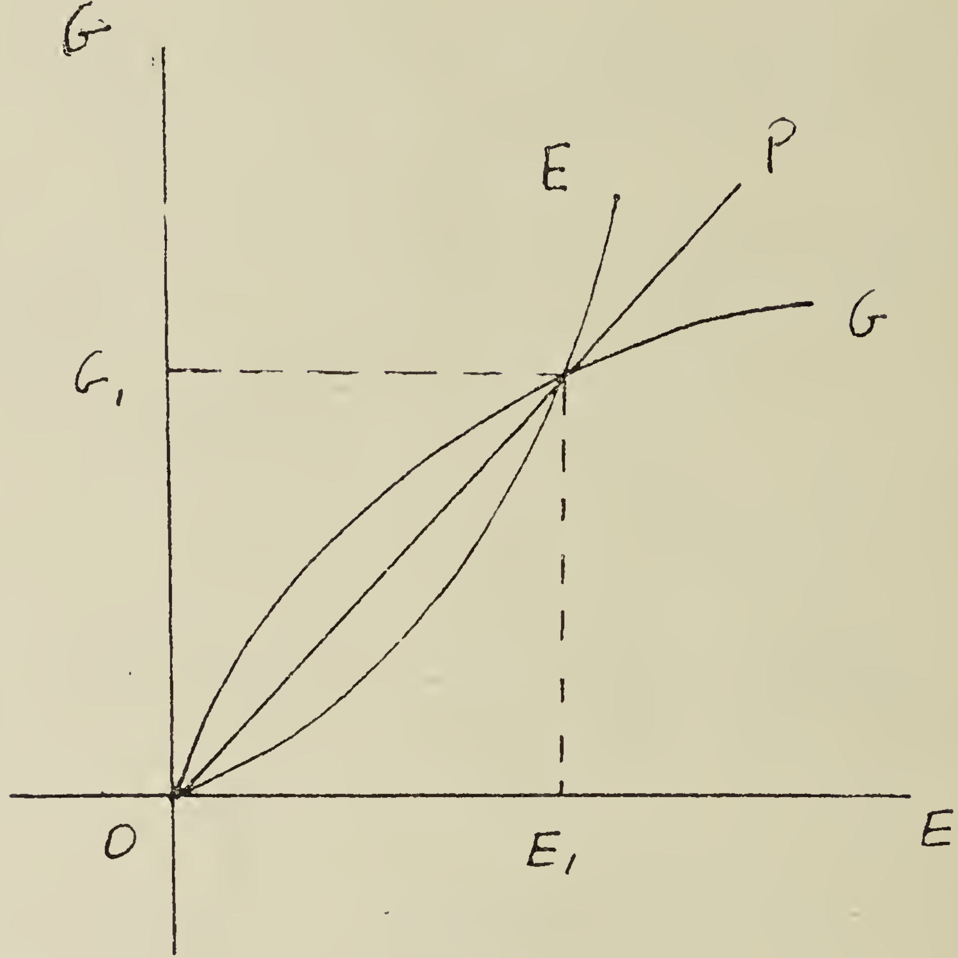
Diyagram 3

edildiği takdirde eksenler üzerinde mal birimlerini göstermek de mümkündür. Bu durumda G eğrisi üzerindeki her nokta G'nin ne kadar E malı talep ettiğini ve bu miktar karşılığında ne kadar G malı verdiğini gösterecektir. P noktasında G memleketi OE_1 kadar E talep etmekte bunun karşılığında OG_1 kadar G vermektedir. Bu noktayı O noktası ile birleştiren doğru parçasının eğimi (OG_1/OE_1) bir birim E karşılığında verilecek G yi gösterdiğinden E nin G cinsinden fiatını ifade etmektedir.

(O) noktasından başlıyarak bu eğri üzerinde ilerledikçe E fiatının düştüğü ve fiatı düşen E ye karşı talebin arttığı görülür. Gerçekten eğri üzerinde (O) dan itibaren birbirini takip eden noktaların O ile birleştirilmesinden doğan doğruların eğimi gittikçe küçülmektedir. OP_2 nin eğimi OP_1 den küçük, OP_1 in eğimi OP den küçüktür.

Fiat düştükçe E talebinin devamlı olarak artmasına mukabil talep edilen miktarlara karşılık arz edilen G malı miktarı E nin talep elâstikiyeti 1 den büyük olduğu müddetçe artmakta, 1'e eşit olduğu zaman aynı kalmakta, 1 den küçük olduğu zaman ise azalmaktadır.

G memleketin talep ve arzını inceledikten sonra aynı şekilde E memleketinin takas eğrisini de çizelim :

Diyagram 4

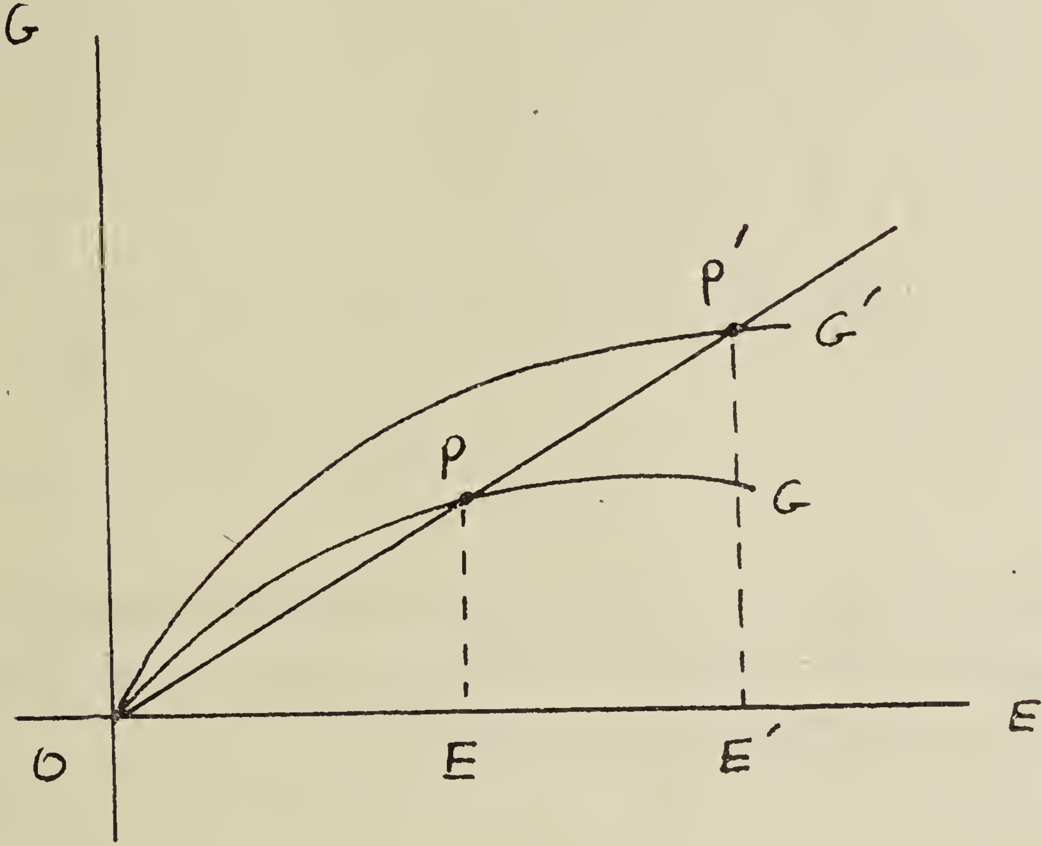
Bu iki eğrinin kesiştiği yerde her iki memleketin, OP nin eğiminin ifade ettiği fiat seviyesinde (OG_1/OE_1), her mal için arz ve talep ettikleri miktarlar birbirine eşittir. Bu fiat seviyesinde G memleketi OE_1 miktarında E malı talep etmekte ve bunun karşılığında OG_1 miktarında G malı arz etmektedir. Yine aynı fiat seviyesinde E memleketi OG_1 miktarında G malı talep etmekte ve OE_1 miktarında E arz etmektedir.

Bu durumda E ve G mallarının arz ve talepleri eşit olmakta ve milletlerarası mübadele nispeti $OG_1 = OE_1$ olarak teşekkül etmektedir.

Sonuç olarak denilebilir ki, milletlerarası mübadele nispeti öyle bir seviyede teşekkül edecektir ki, bu nisbet üzerinden memleketlerin takas etmek istedikleri malların arz ve talep miktarı birbirine eşit olacaktır.

Talep değişmelerinin milletlerarası mübadele nispeti üzerine tesiri :

G memleketinin E mallarına karşı olan talebindeki artış G nin takas eğrisini yukarı doğru kaydıracaktır. Gerçekten her fiat seviyesinde G nin talep edeceği E malı daha fazla olacaktır.

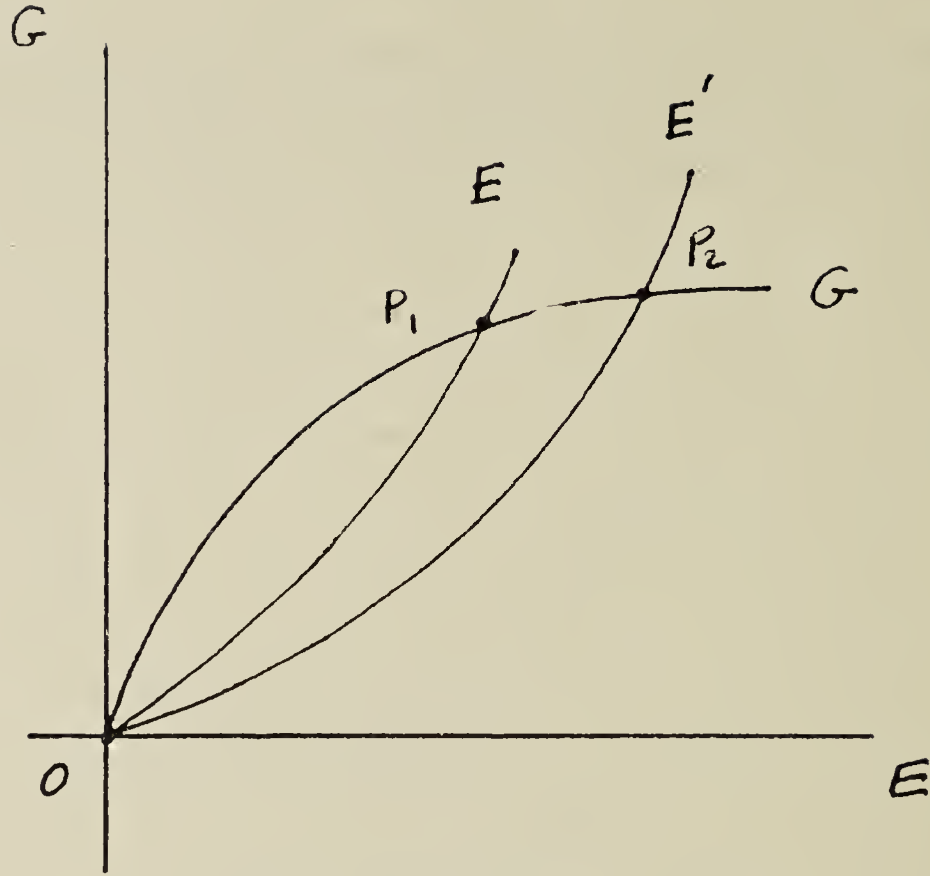
Diyagram 5

OP nin eğimine eşit fiat seviyesinde (PE/OE), G nin talep ettiği E miktarı OE iken talep artışı halinde aynı fiat seviyesinde (PE/OE = P′E′/OE′) talep miktarı OE′ olmaktadır.

E nin G mallarına karşı talebinin artması halinde ise E nin takas eğrisi sola doğru kayacaktır.

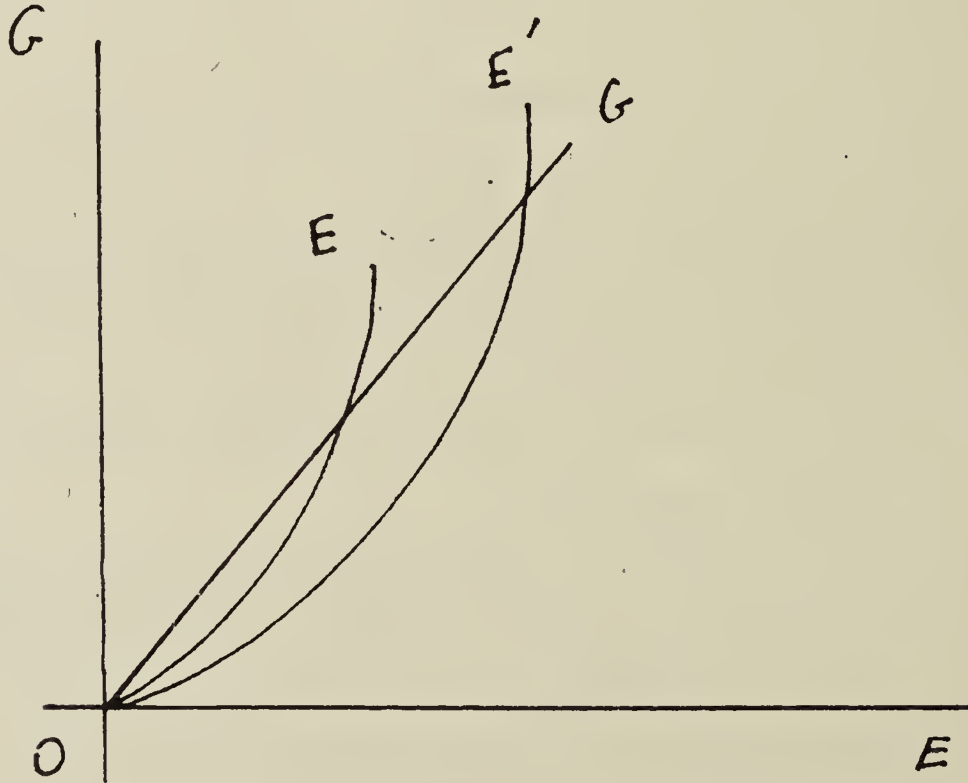
Diğer şartlar aynı kalmak şartıyla E memleketinin ithal malları talebindeki artış mübadele nisbetini (barter terms of trade) E malı ve E memleketi aleyhine geliştirecektir. Gerçekten evvelce P_1E_1/OE_1 olan mübadele nisbeti şimdi OP_2/OE_2 olacaktır. $OP_1/OE_1 > OP_2/OE_2$ olduğundan, E nin G cinsinden fiatı düşecek (G nin E cinsinden fiatı artacak) tır (Diyagram 6):

Talep artışı mübadele nispetini talebi artan memleketin aleyhine çevirmekle beraber karşı memleketin talep elâstikiyeti bu hususta müessir olmaktadır. G nin talep elâstikiyeti sonsuz yani muayyen

Diyagram 6

fiat üzerinden G nin arz ve talep ettiği miktarlar hudutsuz ise E nin talep artışı mübadele nispetini değiştirmeyecek ancak mübadele edilen E ve G miktarlarını değiştirecektir :

Diyagram 7

G nin E malına karşı talep elâstikiyeti küçüldükçe E malının G cinsinden fiatında meydana gelen düşme azalacaktır :

Diyagram 8

G'nin takas eğrisinin OG_1 eğrisi olduğunu kabul edelim. Eğrinin elâstikiyeti 1 den büyüktür. E nin takas eğrisi OE_1 ve mübadele nispeti OP nin eğimine eşit iken talebin artması halinde takas eğrisi OE_2, mübadele nispeti OP_1 in eğimine eşit olacaktır. E nin talep artışı E malının G cinsinden fiatını düşürmüştür. OP_1 in eğiminin OP nin eğiminden küçük olması bunu gösterir.

G memleketinin E malına karşı talep elâstikiyeti küçüldükçe E malının kıymetindeki düşme artacaktır. G nin takas eğrisinin OG_1 e nazaran daha elâstiki, meselâ OG_2, olması halinde evvelce OP_1 olan mübadele oranı E malı aleyhine değişerek OP_2 olmaktadır.

VI — FARKLI MALİYETLERİN SEBEPLERİ

A — HECKSCHER - OHLİN TEORİSİ

Ohlin, klâsik dış ticaret teorisini reddederek milletlerarası ticareti Walrasyan genel denge modeli içinde incelemiştir [1]. Ohlin bunu yaparken kendi iddia ettiği gibi yeni bir teori ortaya koymamış sadece nisbi maliyetlerin muhtelif ekonomilerde farklı olma sebepleri ve dış ticaretin faktör fiatları üzerindeki etkisi hakkında evvelce Hecksher tarafından yapılmış olan açıklamaları geliştirmiştir. Bu sebepledir ki, esasları Heckscher tarafından konup [2] Ohlin tarafından geliştirilen bu teori literatürde Heckscher - Ohlin Teorisi olarak geçmektedir [3].

Ohlin, nisbi fiatlardaki farkların dış ticaretin şartı olduğunu ifade ederek nisbi fiatların farklı olma sebeblerini araştırmaktadır. Belli bir anda ve belli bir ekonomide fiatları arz ve talep şartları tâyin etmektedir. Ancak bunların gerisine gidildiği zaman görülür ki,

— Müstehlikin çeşitli mallara karşı arzu ve ihtiyaçları

— İstihsal faktörleri mülkiyetinin, dolayısıyla gelirin fertler arasındaki dağılışı

talep şartlarını tâyin etmektedir. Arz şartları ise

— Ekonominin emrinde bulunan istihsal faktörlerine (faktör arzına)

---

1) B. Ohlin, *Interregional and International Trade,* Harward University Press, 1933.

2) Heckscher, «*The Effect of Trade on the Distribution of Income*», Ekonomisk Tidskrift, 1919; Reprinted in Readings in the Theory of International Trade, 1949.

3) Heckscher - Ohlin Teorisinin dış ticaretin faktör fiatları üzerindeki etkisiyle ilgili açıklamaları konumuz dışında kaldığından burada ele alınmayacaktır.

— Ve istihsalin fizik şartlarına yani istihsal tekniğine bağlı bulunmaktadır.

Ohline göre istihsalin fizik şartları her yerde aynı olup muhtelif ekonomilerdeki nisbi fiat farkları talep ve istihsal faktörlerinin arz şartlarındaki farklardan doğmaktadır. Talep şartlarının ve istihsal faktörleri arzının farklı bulunduğu ekonomilerde — istihsal faktörleri arzının farklı bulunmasından doğan sonuç talepteki farkla bertaraf edilmedikçe— nisbi fiatlar farklı olacaktır [4].

Ohlin, kapalı ekonomilerdeki fiat teşekkülü problemini Walras'-yan genel denge modeli içinde açıklamaktadır [5].

1, ... *s* adet ferdin bulunduğu bir ekonomide

1, ... *r* çeşit istihsal faktöriyle

1, ... *n* çeşit mal istihsal edildiğini kabul edelim. Her mal için toplam talep, müstehlik zevk ve ihtiyaçlarını veri olarak kabul ettiğimiz takdirde, bir taraftan diğer malların fiatlarına diğer taraftan gelir dağılışına bağlı bulunacaktır :

$$\text{I} — \quad \begin{array}{l} D_1 = F_1 \,(P_2 \,.\, P_3 \,.\, P_n \;,\; I_1 \ldots I_s) \\ . \\ . \\ . \\ D_n = F_n \,(P_1 \ldots\ldots P_{n-1} \;,\; I_1 \ldots I_s) \end{array}$$

burada D = talep miktarı, P = mal fiatları, I = ferdi gelirlerdir.

Uzun devrede ve tam rekabet şartları altında fiatlar maliyetlere eşittir :

$$\text{II} — \quad \begin{array}{l} P_1 = a_{11}\, q_1 + a_{12}\, q_2 \;\ldots\; a_{1r}\, q_r \\ . \\ . \\ . \\ P_n = a_{n1}\, q_1 + \ldots\ldots \;\;\ldots\; a_{nr}\, q_r \end{array}$$

burada a_{nr}, *n* inci malın 1 biriminin istihsalinde kullanılan *r* inci faktörün miktarını göstermektedir. $a_{11}\, a_{12}\, a_{1r}$ 1 no.lu malın 1 biri-

4) B. Ohlin, a. g. e., p. 15.
5) B. Ohlin, a. g. e., appendix 1.

minin istihsalinde kullanılan istihsal faktörleri miktarlarını göstermektedir. q_r ise r inci faktörün fiatıdır. İstihsal faktörlerinin remünerasyon hadleri her istihsal kolunda aynı olduğuna göre yukardaki eşitliklerde faktör piyasalarında tam rekabet şartlarının carî olduğu kabul edilmektedir.

Mal birimlerinin ihtiva ettiği faktör miktarları ise

— İstihsal fonksiyonuna

— İstihsalin fizik şartlarına

— Faktör fiatlarına

bağlı bulunmaktadır.

— İstihsal fonksiyonu istihsalde kullanılan faktör miktarları ile elde edilen mal miktarı arasındaki fonksiyonel ilişkiyi gösterir. İstihsal fonksiyonunun doğrusal ve homojen olması halinde istihsal faktörleri miktarını, birleşim oranlarını değiştirmeden, arttırdığımız zaman elde edilen mal da aynı nispette artar. Meselâ kapitalin emekle birleşme oranının 1/2, kullanılan emek miktarının 10 birim, kapital miktarının 5 birim olduğu bir istihsal faaliyetinde 100 birim mal elde edilsin. İstihsal fonksiyonu doğrusal ve homojense emek miktarını 20 ye kapital miktarını 10 a çıkardığımız takdirde 200 birim mal istihsal ederiz. Diğer taraftan doğrusal ve homojen bir istihsal fonksiyonunda faktörlerin birleşim oranı değişmediği müddetçe kullanılan miktarlar ne olursa olsun faktörlerin marjinal fiziki hasılaları aynı kalmaktadır.

İstihsal faktörlerinin bölünebilme hassasına sahip (divisible) ve bölünlükleri takdirde prodüktivitelerinde bir değişme olmaması (homojen olmaları) halinde istihsal fonksiyonu doğrusal ve homojen olmaktadır. Meselâ petrol işletmesi, otomobil endüstrisi gibi bazı istihsal kollarında sermaye bölünebilir ve homojen olmadığından istihsal seviyesi arttıkça birim mamulün istihsali için gerekli faktör miktarları azalmaktadır (Increasing returns to scale). Firmaların belli bir büyüklüğe ulaşmalarından sonra ise bunun aksi görülmektedir (Decreasing returns to scale).

Görülüyor ki mamul birimlerinin istihsali için gerekli faktör miktarları istihsal fonksiyonunun mahiyetine göre istihsal seviyesine bağlı olarak sabit kalmakta, artmakta veya azalmaktadır. *Ohlinin yukarıda eşitliklerinde mamul birimlerinin ihtiva ettikleri faktör*

miktarları (a_{11} a_{12} a_{nr}) *istihsal seviyesine bağlı olarak değişmeyip sabit kaldığından, istihsal faktörlerinin bölünebilir ve homojen olduğu ve istihsal fonksiyonunun doğrusal olduğu zımnen kabul edilmiştir.*

— Mal birimlerinin istihsali için gerekli faktör miktarlarına etki eden diğer bir unsur istihsalin fiziki şartlarıdır. Pirinç istihsalinde el emeğinin, hayvancılıkta toprağın, otomobil imalâtında ise kapitalin nisbi öneminin yüksek olması istihsalin fiziki şartları tarafından tâyin edilmektedir.

— Mal birimlerinin ihtiva ettiği faktör miktarları ve buna bağlı olarak faktörlerin birleşim oranı istihsal tekniğine bağlı bulunmakla beraber bu oranı —dolayısıyla istihsal tekniğini— faktör fiatları da etkilemektedir. Belli bir teknik ve fiat seviyesinde 1 ton buğday 1 birim kapital ve 10 birim emek kullanılarak 1 hektar toprak üzerinde yetiştirilirken kapital fiatındaki düşme faktörlerin birleşim oranının değişmesine, faraza 2 birim kapital 5 birim emek kullanılmasına sebep olacaktır.

İstihsal fonksiyonunu homojen ve doğrusal, istihsalin fizik şartlarını (teknik bilgi) veri olarak kabul edersek istihsalde kullanılacak faktör miktarları (dolayısıyla faktörlerin birleşim oranı) faktör fiatlarının fonksiyonu olacaktır :

$$
\text{III} — \quad
\begin{array}{l}
a_{11} = f_{11}\,(q_1\ , \ \ldots\ldots\ q_r) \\
\cdot \\
\cdot \\
\cdot \\
a_{nr} = f_{nr}\,(q_1\ , \ \ldots\ldots\ q_r)
\end{array}
$$

Bu münasebetlere göre Talep (D), fiatların (P) ve ferdi gelirlerin (I) fonksiyonu olup P ve I yi II ve IV numaralı eşitliklere göre a ve q cinsinden, a yı da III numaralı eşitliğe göre q cinsinden yazmak mümkün olduğundan talebi doğrudan doğruya faktör fiatlarının fonksiyonu olarak göstermek mümkündür.

Diğer taraftan faktör arzının faktör talebine eşit olması (tam kapasite ve tam istihdam hali) halinde faktör sayısı (r) kadar eşitlik olacaktır :

$$\text{IV} — \quad \begin{array}{l} a_{11} D_1 + a_{21} D_2 \ldots\ldots a_{n1} D_n = R_1 \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ a_{1r} D_1 + a_{2r} D_2 \ldots\ldots a_{nr} D_n = R_r \end{array}$$

burada R_1 1 inci istihsal faktörünün R_r r inci faktörün ekonominin emrinde hazır bulunan miktarlarıdır.

$D_1 \ldots D_n$ i q cinsinden, $a_{11} \ldots a_{nr}$ i de keza q cinsinden ifade ederek bunları yukarki eşitliklerde yerine koyarsak $D_1 \ldots D_n$ in ve $p_1 \ldots p_n$ in aldığı değerleri bulabiliriz.

Böylece fiat sisteminin determinantları yukardaki fonksiyonel ilişkiler ortaya konurken veri olarak kabul ettiğimiz

— Talep fonksiyonunu tâyin eden müstehlik tercihleri

— İstihsalin fizik şartları

— Ekonominin emrindeki istihsal faktörleri miktarıdır.

Ohlin bu sonuca varırken yukarda açıkladığımız üzere şu faraziyelere dayanmaktadır :

— Tam istihdam ve kapasite hali

— İstihsal faktörlerinin bölünebilme ve homogenlik yeteneğine sahip olmaları ve bu yüzden istihsal fonksiyonunun doğrusal ve homogen olması

— Gerek faktör gerek mal piyasalarında tam rekabet şartlarının carî olması.

Ohline göre bazı malların üretiminde teknik şartlar icabı bazı faktörler nispeten daha fazla kullanılmaktadır. Faktörlerin birleşim oranını tâyin eden fiziki teknik şartlar her ekonomide aynıdır. Yani, Kapital/Emek oranı otomobil imalâtında pirinç üretimine nazaran yüksekse bu her ekonomide böyle olacaktır [6].

Bu şartlar altında talebin telâfi edici bir etkisi bulunmadığı müddetçe başka memleketlere nazaran el emeğinin kapitale nispetle bol bulunduğu ülkelerde emek entansiteleri yüksek mallar diğer memleketlere nazaran ucuz bulunacaktır. Böylece emeğin diğer fak-

---

6) Ohlin, a. g. e., p. 14.

törlere nispetle bol bulunduğu memleket emek entansiteleri yüksek, kapitalin bol bulunduğu memleketler ise kapital entansiteleri yüksek malların istihsal ve ihracatında ihtisaslaşacaklardır.

Talebin telâfi edici bir tesiri olması halinde ise nispeten fazla emeğe sahip memleketlerde emek entansiteleri yüksek mallara karşı aşırı talep, işçi ücretlerini ve emek entansiteleri yüksek malların nisbi fiatlarını arttıracak ve ihraç imkânlarını ortadan kaldıracaktır. Ancak böyle bir durumun varlığı için özel bir sebep bulunmadığından bu hal Ohline göre istisnaidir.

Sonuç olarak Ohline göre,

— Tam rekabet şartları altında ve istihsal fonksiyonunun doğrusal ve homojen olması halinde

— Talep şartlarının telâfi edici bir etkisi bulunmadığı müddetçe

— Fiziki teknik şartların icabı malların üretiminde, faktörlerin birleşim oranı değişik buna mukabil üretim teknikleri her ekonomide aynı olduğundan

— Ekonomilerin emrindeki isthisal faktörlerinin nisbi miktarlarının değişik olması

nisbi maliyetlerin farklı olması sonucunu doğurmaktadır. Böylece her memleket, emrinde nispeten fazla bulundurduğu faktörün entansif olarak kullanıldığı malın istihsal ve ihracında ihtisaslaşacaktır.

B — HECKSCHER - OHLİN TEORİSİNİN GEOMETRİK EKSPOZİSYONU

Ohlinin yukarda açıkladığımız fikirlerini Lanchester, iki mal ve iki faktörden ibaret bir model içinde basit bir şekilde ortaya koymuş [7]; ve bu geometrik izah tarzı basit ve konkre olmasından ötürü teorinin açıklanmasında genel olarak kullanılır olmuştur.

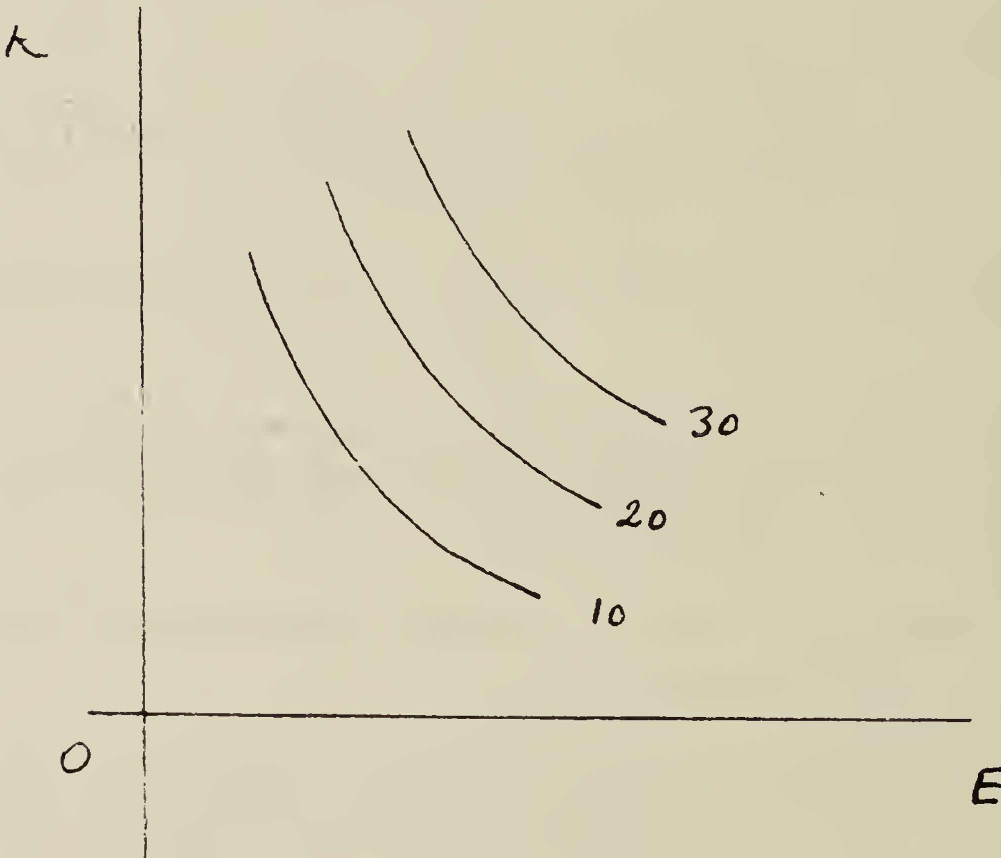
---

7) Kelvin Lancester, «*The Heckscher Ohlin Trade Model: A Geometric Treatment*», Economica, February 1957, p. 19 - 39.

Bu bölümde *eş hasıla eğrileri* ve *kutu diyagram* hakkında kısaca açıklamada bulunduktan sonra Hecksher-Ohlin Teorisini bu tahlil aletleri yardımıyla açıklayacağız.

1 — *Eş hasıla eğrileri :*

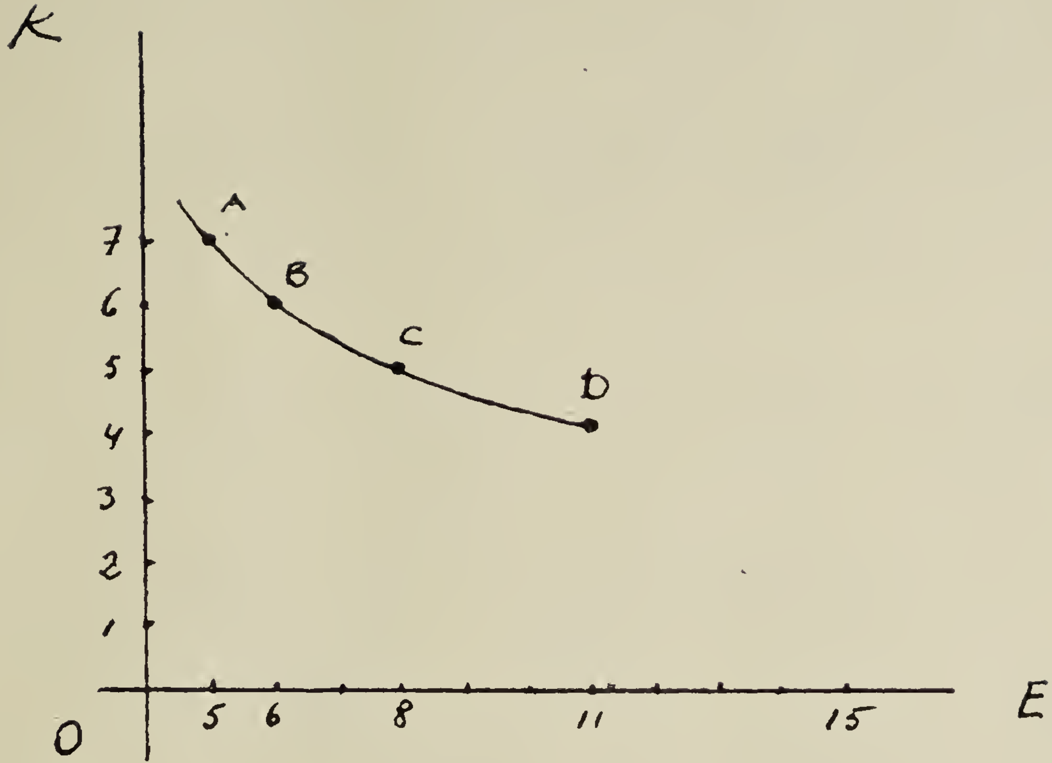
Eş hasıla eğrileri, faktörlerin değişik oranlarda birleştirilmesiyle elde edilen sabit miktarlardaki malları gösteren eğrilerdir :

Diyagram 9

Birinci eğri değişik oranlarda birleştirilen kapital ve emekle istihsal edilen 10 birim malı göstermektedir. İkinci eğri aynı şekilde 20 birim, 3 üncü eğri 30 birim malı göstermektedir.

Eş hasıla eğrileri çizilirken *istihsal faktörlerinin aralarında kabili ikame* oldukları farz edilmektedir. Muayyen miktarda mal istihsal edilirken kullanılan faktörlerden birini diğeri aleyhine arttırırsak artan faktörün *marjinal fizikî hasılası* gittikçe azalacağından azalan faktörün *marjinal fizikî hasılası* ise gittikçe artacağından terk edilen faktörlerin her ünitesine karşılık diğer faktörü gittikçe artan miktarlarda kullanmak icap eder.

Diyagram 10

7 birim kapital ve 5 birim emekle istihsal ettiğimiz malı (A noktası) daha fazla emek daha az kapitalle istihsal etmek istersek istihsalden çıkardığımız her ünite kapital için gittikçe artan miktarlarda (1, 2, 3, 4 birim) emek kullanmamız icap eder. Bu sebeptendir ki eş hasıla eğrilerinin şekli iç bükey olmaktadır.

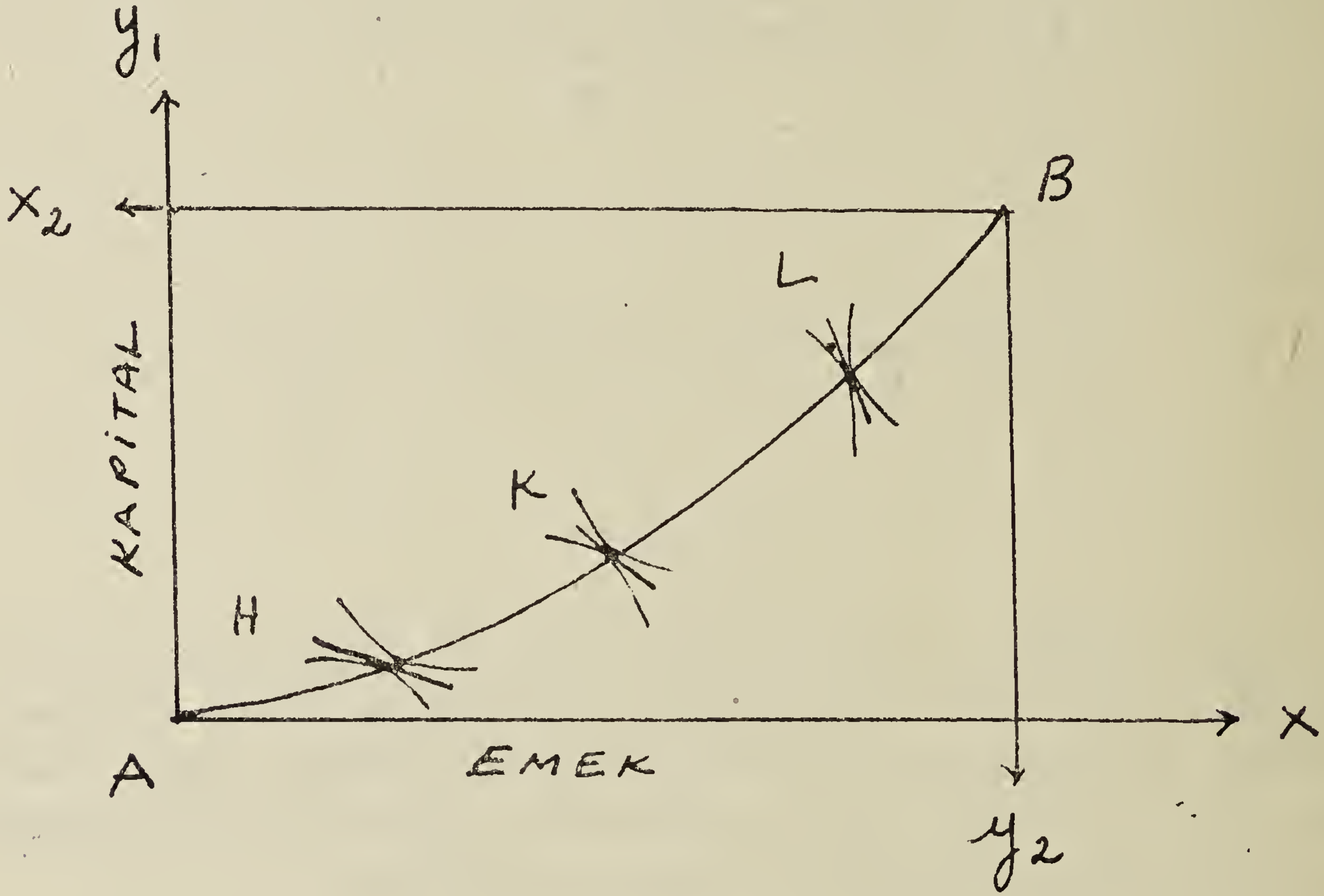
Eş hasıla eğrilerinin herhangi bir noktadaki eğiminin mutlak değeri, yatay eksendeki faktörün *marjinal fiziki hasılasının* dikey eksendeki faktörün *marjinal fiziki hasılasına* oranına eşittir. Yukarki şekilde B ve C noktaları arasındaki eğim 1/2 dir ve bu da MFH_e / MFH_k e eşittir. Gerçekten B noktasından C noktasına geçerken 1 birim kapitalin istihsalden çıkarılmasıyla istihsalde meydana gelen azalma 2 birim emekle telâfi edilmektedir. 1 birim kapitalle 2 birim emek, istihsalin marjinal haddinde aynı miktarda hasıla yaratıyorlarsa emeğin marjinal fiziki hasılası (MFH_e), kapitalin marjinal fiziki hasılasının (MFH_k) 1/2 sine eşittir. Yani

$$MFH_e / MFH_k = 1/2$$

2 — *Maksimum istihsal eğrisi :*

Emrinde sabit miktarda kapital (K) ve emek (E) bulunan bir ekonomi A ve B olmak üzere iki çeşit mal yapmak istesin. İstihsal

edilebilecek malların azami haddini istihlâk teorisinde kullanılan Edgeworth - Bowley kutu diagramına benzer bir diagramla gösterebiliriz. Ekonominin emrinde bulunan istihsal faktörlerini eksenler üzerinde işaretledikten sonra A ve B mallarına ait eş istihsal eğrilerini gösteren diagramları aşağıda gösterildiği gibi birleştirelim :

Diyagram 11

Bu kutu diagram içindeki her noktanın X_1 ve Y_1 eksenleri üzerindeki izdüşümleri A malı istihsalinde kullanılan istihsal faktörlerini, X_2 ve Y_2 eksenleri üzerindeki izdüşümleri de B malı istihsalinde kullanılan kaynakları göstermektedir. İstihsal edilen A ve B malları miktarları ise bahis konusu noktadan geçen eş istihsal eğrilerinden okunmaktadır.

Kutu diagram içindeki her nokta A ve B mallarından ne miktarının istihsal edildiğini ve kaynakların nasıl kullanıldığını göstermektedir. Ancak istihsalin azami seviyesi, eş istihsal eğrilerinin birbirlerine teğet olduğu noktalarda elde edilmektedir. Bu eğri istihlâk teorisindeki *mukavele eğrisine* (contract curve) tekabül etmektedir. Bunun sebebine gelince :

İstihsalin maksimizasyon şartı her iki istihsal kolunda da marjinal fiziki hasıla oranlarının aynı olmasıdır. Formülle gösterirsek

$$\frac{\text{A malı istihsali}}{MFH_k \,/\, MFH_e} = \frac{\text{B malı istihsali}}{MFH_k' \,/\, MFH_e'}$$

burada MFH_k kapitalin marjinal fiziki hasılası, MFH_e emeğin marjinal fiziki hasılasıdır.

Marjinal fiziki hasıla oranlarının farklı olması halinde kaynakların bir istihsal kolundan diğerine nakli suretiyle toplam istihsalin arttırılması mümkündür. Meselâ :

A malı istihsalinde	B malı istihsalinde
MFH_k = 1 birim A	MFH_k' = 1 birim B
MFH_e = 3 birim A	MFH_e' = 1 birim B

olsun. Bu durumda 1 birim kapitali A malı istihsalinden B malına, 1 birim emeği B malından A malına nakledersek toplam B malı istihsali aynı kalacak A malı istihsali 2 birim artacaktır.

Toplam A		Toplam B
—1	1 birim kapi. →	+1
+3	← 1 birim emek	—1

Marjinal fiziki hasıla oranlarının aynı olması halinde kaynakların kullanıldığı istihsal kollarını değiştirmek suretiyle mallardan birinin toplam istihsalinde bir azalma yaratmadan diğerini arttırmak mümkün olamaz. Meselâ :

A istihsali	B istihsali
MFH_k = 1 A	MFH_k = 1 B
MFH_e = 2 A	MFH_e = 2 B

iken

Toplam A istihsali		Toplam B istihsali
—1 A	1 birim kapi. →	+1 B
+2 A	← 1 birim emek	—2 B
+1 A		—1 B

veya

+1 A	← 1 birim kapi.	—1 B
—2 A	1 birim emek →	+2 B
—1 A		+1 B

Kutu diagram içinde yalnız A ve B eş hasıla eğrilerinin birbirine teğet oldukları noktalarda iki eğrinin eğimi yani faktörlerin MFH oranları birbirine eşit olmaktadır. Eş hasıla eğrilerinin teğet olduğu noktaların meydana getirdiği eğri *maksimum istihsal eğrisini* vermektedir ki ekonominin istihsal edeceği A ve B mallarının miktarı ve kaynakların kullanılışı ancak bu eğri üzerindeki noktalardan birine tekabül edecektir.

Yukarda *maksimum istihsal eğrisine* istihsal faktörlerini A ve B malları istihsalleri arasında kaydırmak suretiyle ulaştık. Realitede bu hareket istihsal kolları arasındaki ücret ve kazanç farklarından dolayı otomatik olarak vuku bulmaktadır. Bu bakımdan istihsal faktörü kazançlarını modelimize dahil ederek *maksimum istihsal eğrisine* hangi şartlar altında ulaşılacağını gösterelim.

Firmalar istihsal faktörlerini, her faktörün marjinal geliri marjinal maliyetine eşit olacak şekilde kullanırlar :

A istihsali	B istihsali
$w_e = P_a \, . \, MFH_e$	$w_e' = P_b \, . \, MFH_e'$
$w_k = P_a \, . \, MFH_k$	$w_k' = P_b \, . \, MFH_k'$

olduğundan

$$W_e/W_k = MFH_e/MFH_k \qquad W_e'/W_k' = MFH_e'/MFH_k'$$

Burada

w_e , w_k A istihsalindeki emek ve kapital geliri
w_e' , w_k' B » » » » »
P_a , P_b A ve B malları fiatları

dır.

Eğer faktör piyasalarında tam rekabet varsa

$$w_e = w_e'$$
$$w_k = w_k'$$

olacağından

$$w_e/w_k = w_e'/w_k'$$

olacaktır. Dolayısıyla

$$MFH_e/MFH_k = MFH_e'/MFH_k'$$

Görülüyor ki, *maksimum istihsal eğrisi* üzerinde bulunma şartı olan

$$MFH_e/MFH_k = MFH_e'/MFH_k'$$

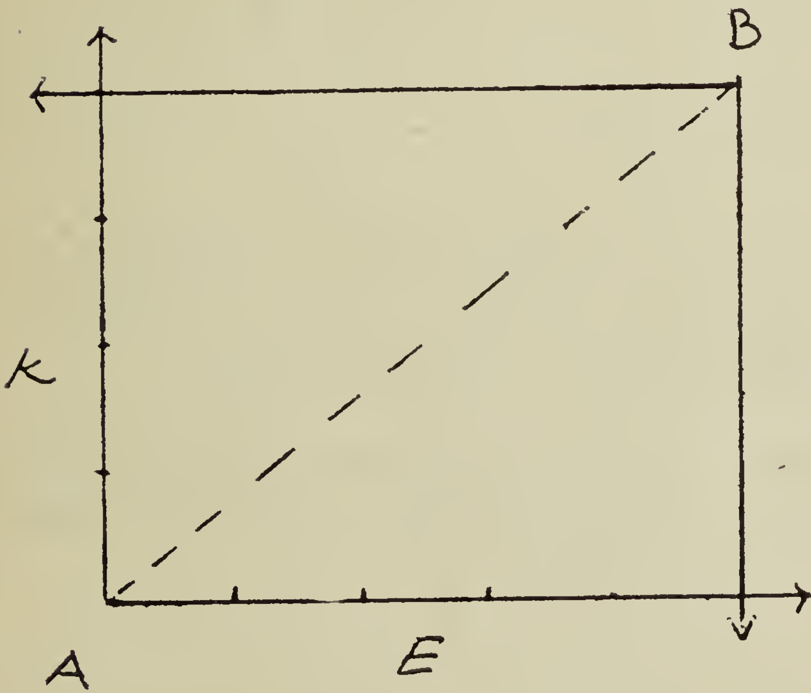
durumuna ancak faktör piyasalarında tam rekabet varsa ulaşılmaktadır.

3 — *Teorinin izahı :*

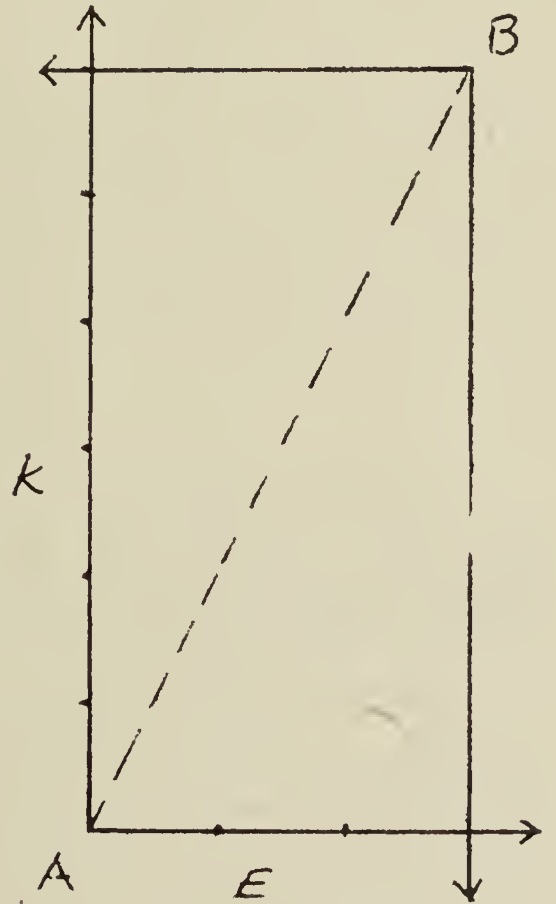
Evvelce işaret ettiğimiz gibi teorinin başlıca varsayımları 1° - faktör ve mal piyasalarında tam rekabet; 2° - istihsal fonksiyonlarının doğrusal ve homojen olması, 3° - faktör birleşiminin teknik şartlar tarafından tâyin edildiğidir. Bu varsayımlar altında emrindeki nisbi emek miktarı fazla olan memleket emek entansitesi yüksek, kapital miktarı fazla olan memleket kapital entansitesi yüksek malları ihraç edecektir. Şimdi bu varsayım ve propozisyonları kutu diagramla gösterelim :

Nisbi faktör miktarları farklı iki memleket :

Önce nispeten fazla emeğe ve nispeten fazla kapitale sahip iki memleketi gösterelim :

E Ülkesi

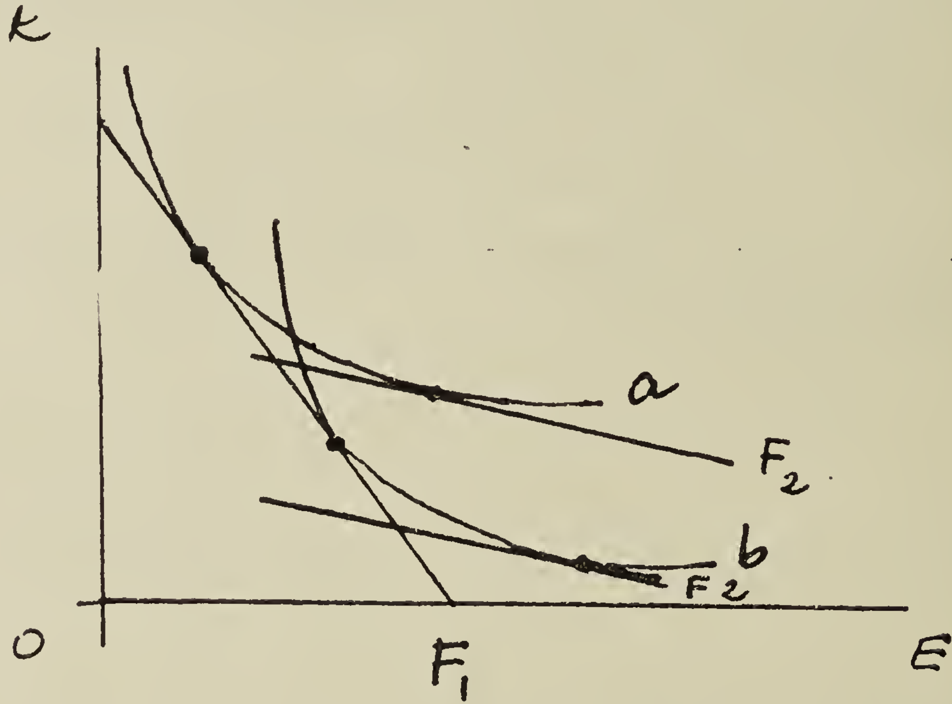
K Ülkesi

Diyagram 12

E memleketinin emrinde 5 birim emek, 4 birim kapital olup K/E oranı 4/5 dir. K memleketinin emrinde ise 3 birim emek 6 birim kapital olup, K/E oranı 6/3 dür. Bu duruma göre K memleketi kapitalin nispeten fazla, E memleketi emeğin nispeten fazla bulunduğu memlekettir. Bu husus her iki memlekete ait *kutu diagramların* şeklinden de görünmektedir. K/E oranı AB doğrusunun eğimine eşit olup bu oran K memleketi diagramında daha büyüktür.

Faktör entansiteleri farklı iki mal :

Şimdi, faktör entansiteleri «istihsalin fiziki şartları» tarafından tâyin edilen iki malın eş hasıla eğrilerini gösterelim :

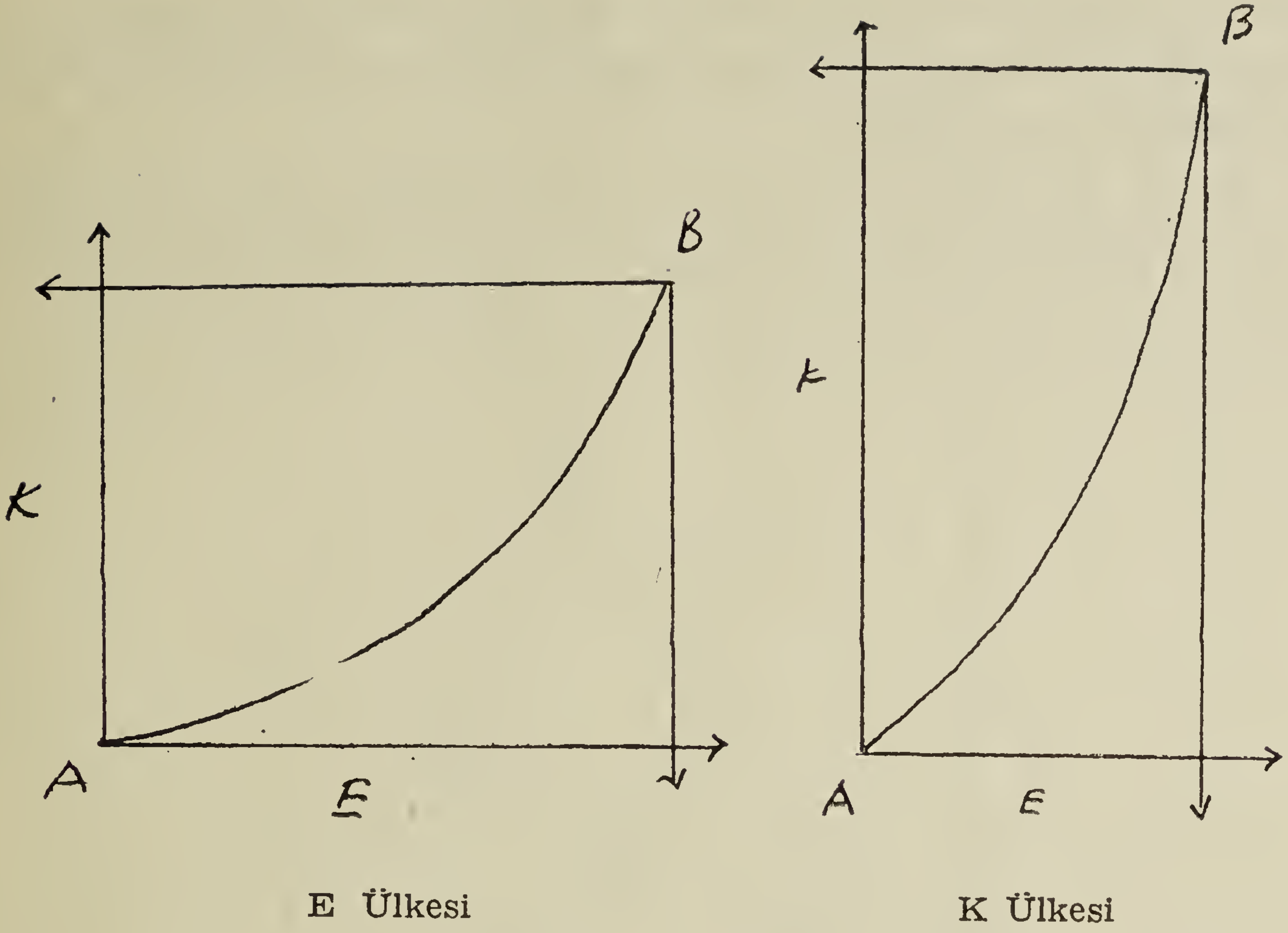
Diyagram 13

Faktör fiatları ne olursa olsun eş hasıla eğrisi K eksenine yakın olan *a* malı daima emek entansitesi yüksek bir mal; E eksenine yakın *b* malı, kapital entansitesi yüksek bir mal olacaktır.

Her iki memlekete ait A ve B malları eş hasıla eğrilerini kutu diyagram şeklinde birleştirdiğimiz zaman Diyagram 14 deki şekiller ve *maksimum istihsal eğrileri* elde edilecektir.

Tam rekabet piyasaları :

İstihsal faktörleri piyasasında tam rekabet varsa *maksimum istihsal eğrisi* üzerindeki noktaların birine tekabül eden A ve B miktarları istihsal edilecektir. Müstehlik tercihleri ise *maksimum istihsal eğrisi* üzerindeki noktanın yerini tâyin edecektir.

E Ülkesi K Ülkesi

Diyagram 14

Mal piyasalarında tam rekabet varsa istihsal, maksimum istihsal eğrisi üzerinde öyle bir noktada yapılacaktır ki, istihsalin bu seviyesinde müstehlik tercihlerine göre teşekkül eden mübadele oranı fırsat maliyetine eşit olacaktır. Meselâ istihsalin herhangi bir seviyesinde mübadele kıymeti 1A = 2B iken A nın fırsat maliyeti de 2B ise istihsalin bu seviyesi değişmiyecektir.

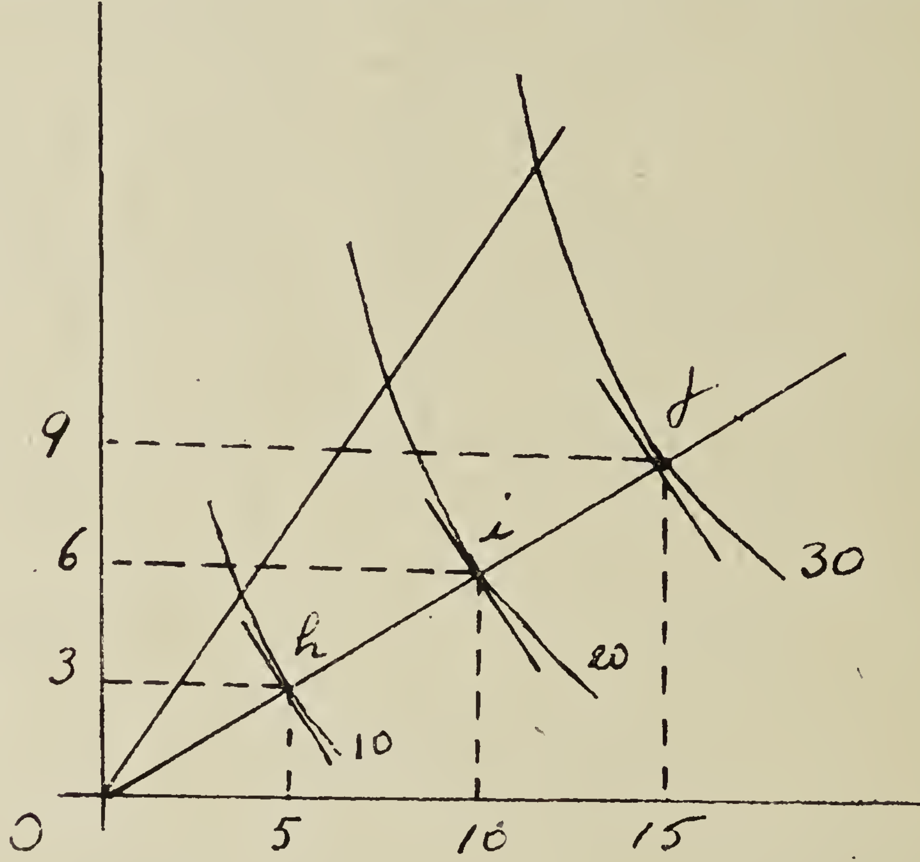
Doğrusal homojen istihsal fonksiyonları :

İstihsal fonksiyonları doğrusal ve homojen ise aynı birleşim oranında istihsal faktörlerini arttırdığımız zaman istihsal miktarı faktör artışıyla aynı oranda artacaktır. Bu, eş hasıla eğrileri ile Diyagram 15 de gösterilmiştir:

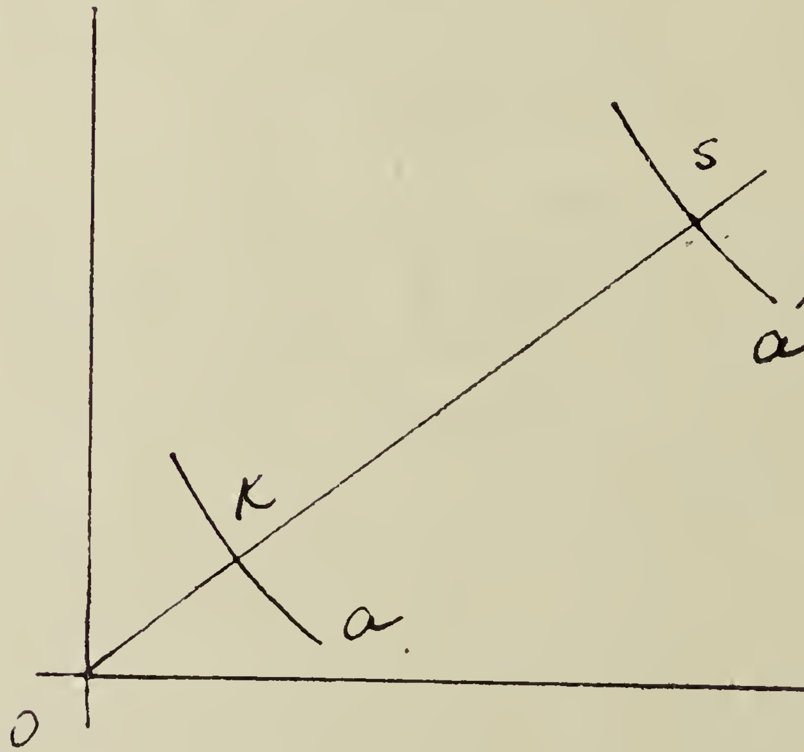
Faktörleri herhangi bir birleşim oranında (OK veya OS) % 100 sonra % 50 arttırdığımızda (yani emeği 0 den 10 a, 10 dan 15 e; kapitali 3 den 6 ya, 6 dan 9 a çıkardığımızda), istihsal de önce % 100 sonra % 50 artacaktır. Bu özellikten ötürü muntazam aralıklarla artan eş hasıla eğrileri (10 - 20 - 30 gibi) merkezden geçen doğruları eşit aralıklara bölmektedir. Yani O*h*, *hi*, *ij* eşit uzunluktadır.

Böylece istihsal miktarını, istihsal fonksiyonunun doğrusal ve homojen olması halinde, merkezden geçen doğruların uzunluğu ile ölçmek mümkün olmaktadır.

Meselâ, KS, OK nın 3 misli ise a' eğrisinin ifade ettiği hasıla miktarı a nın ifade ettiği miktarın 3 misli olacaktır (Diyagram 16).

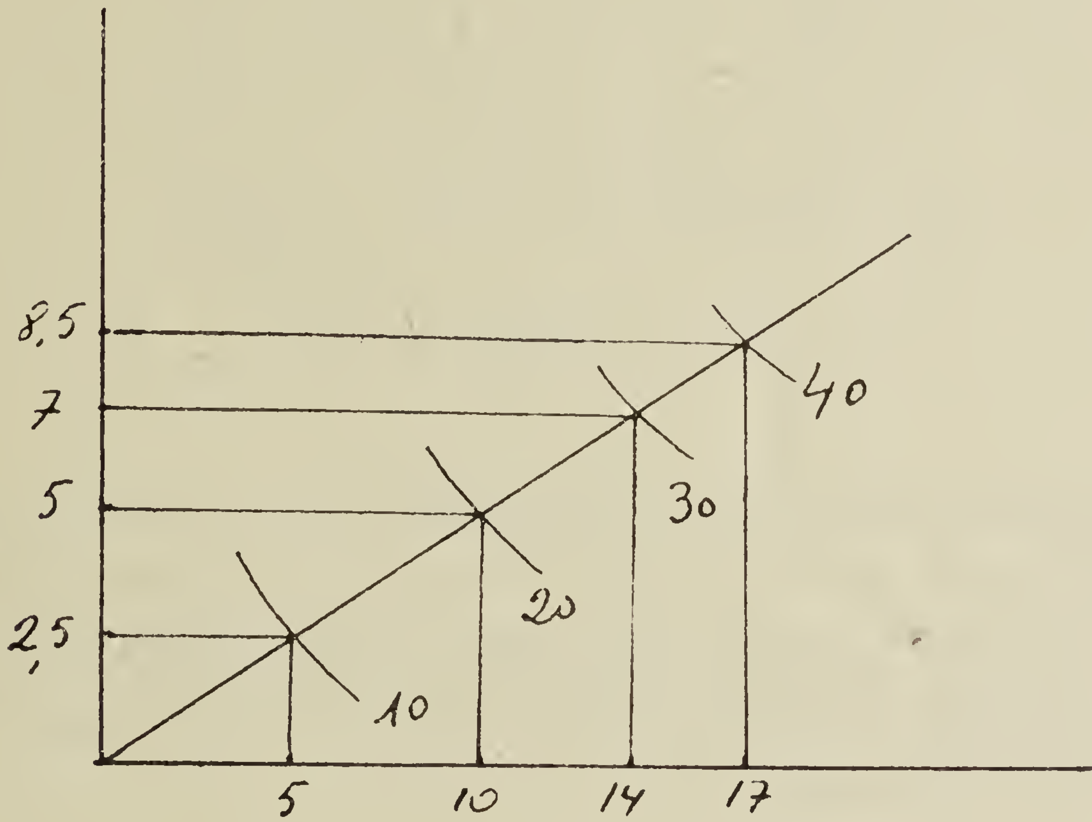
Diyagram 15

Diyagram 16

Ayrıca doğrusal ve homojen bir istihsal fonksiyonunda, sabit bir birleşim oranında faktörlerin marjinal fiziki hasılaları istihsalin seviyesine bağlı olmayıp sabit bulunduğundan K ve S noktalarındaki marjinal fiziki hasıla oranları (MFH_e/MFH_k) da yani eğrilerin K ve S noktalarındaki eğimleri de sabit kalmaktadır.

Şayet istihsal fonksiyonu doğrusal değil meselâ artan bir fonksiyon ise istihsaldeki nisbi artış faktörlerdeki nisbi artıştan fazla olacaktır :

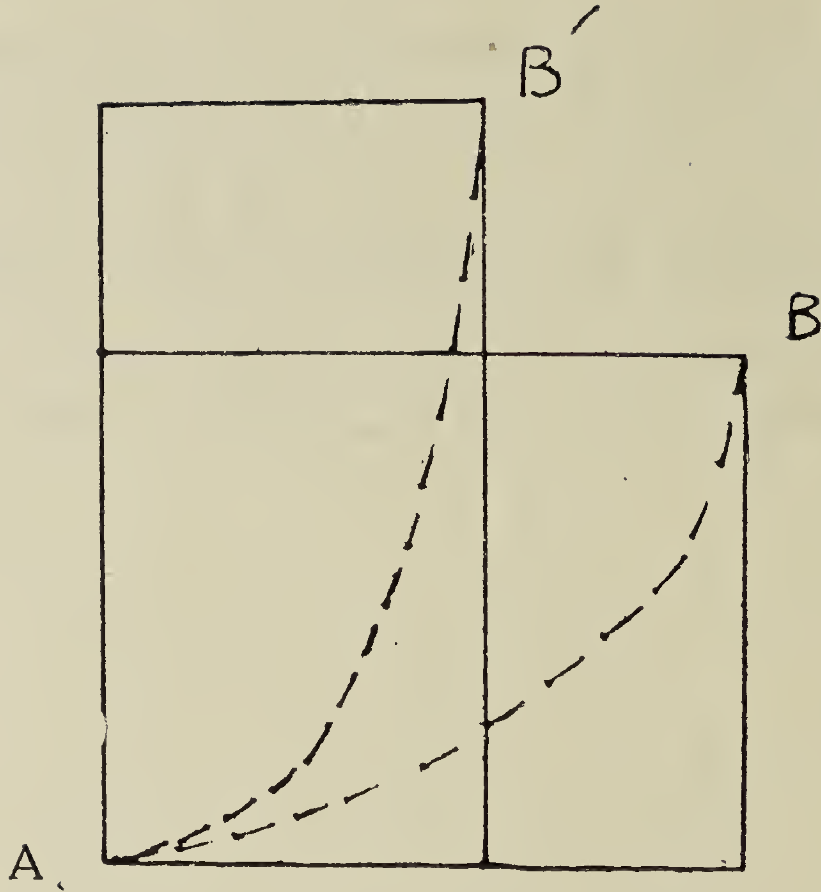
Diyagram 17

Bu takdirde eş fasılalı hasıla eğrileri merkezden geçen doğruları gittikçe küçülen aralıklarla bölecektir.

Dış ticarette ihtisaslaşma :

Şimdi bu varsayımlara göre her memleketin yapacağı istihsal miktarlarını gösterelim. Bunun için her iki memleketin kutu diyagramlarını Diyagram 18 deki şekilde birleştirelim :

Nispeten fazla emeğe sahip olan memleket AB, kapitale sahip memleket AB′ *maksimum istihsal eğrileri* üzerinde istihsalde bulunacaktır.

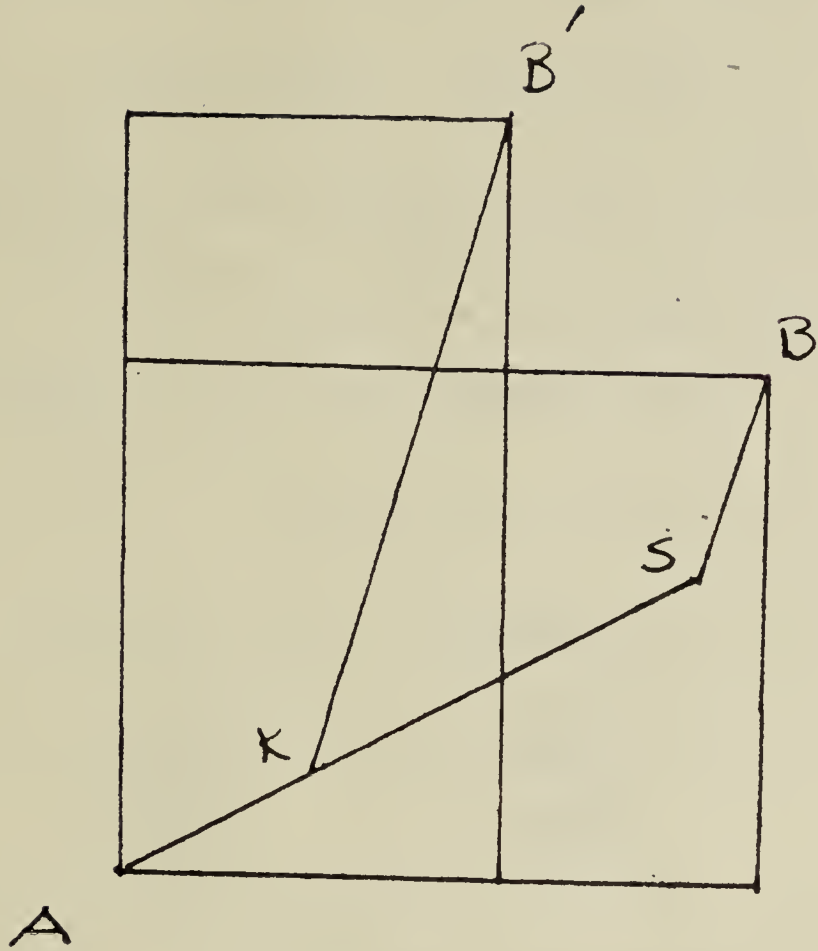

Diyagram 18

Yapılan varsayıma göre istihsalin fiziki şartları dolayısıyla her memleket aynı malın istihsalinde aynı K/E oranını kullanacaktır. Ancak K/E oranı maldan mala değişmektedir. Bu durumda her memleketin istihsal edeceği A ve B malları miktarlarını geometrik olarak bulalım (Diyagram 19):

Nispeten fazla emeğe sahip E memleketi AS kadar A malı, BS kadar B malı; fazla kapitale sahip K memleketi ise AK kadar A malı, B'K kadar B malı istihsal edecektir. Zira ancak bu istihsal miktarlarında A ve B malları istihsalindeki K/E oranları her iki memleket için aynı olmaktadır.

K/E oranı A malı istihsalinde A KS doğrusunun eğimine eşit olup her iki memleket için de aynıdır. B malı istihsalindeki K/E oranı ise K memleketinde B'K doğrusu eğimine E memleketinde BS doğrusu eğimine eşittir. Bu iki doğru paralel çizildiğinden eğimleri eşittir.

Diyagram 19

K ve S noktalarına tekabül eden istihsal seviyelerinde A ve B mallarının her iki memleketteki nisbi fiatları da eşit olacaktır. Şöyle ki :

S ve K noktaları aynı doğru üzerinde bulunduğundan ve istihsal fonksiyonu doğrusal - homojen olduğundan emeğin E ve K memleketlerinde A malı istihsalindeki marjinal fiziki hasılaları eşittir. Kapitalin marjinal fiziki hasılası da aynı sebeplerden iki memlekette eşit olacaktır. B'K ve BS bidayette paralel çizildiğinden yani her iki memleketteki B malı istihsalindeki faktör birleşimi aynı olduğundan ve istihsal fonksiyonu doğrusal - homojen olduğundan emeğin (kapitalin de) her iki memlekette B istihsalindeki marjinal fiziki hasılası eşittir.

K noktası K memleketine ait *maksimum istihsal eğrisi* üzerinde bulunduğu için bu memleketteki B malları istihsalinde emek ve kapital marjinal hasıla oranları eşittir :

$$MFH_e/MFH_k = MFH_e'/MFH_k'$$

MFH, A malı; MFH′, B malı istihsalindeki marjinal fiziki hasılaları göstermektedir. Buradan

$$MFH_e'/MFH_e = MFH_k'/MFH_k$$

olacaktır. Bu oran A nın B cinsinden fırsat maliyetini vermektedir. 1 birim emekle 3 birim B, 1 birim A yapılabilirse A nın fırsat maliyeti ve marjinal fiziki hasıla oranları

$$MFH_e'/MFH_e = 3/1 = 3 \quad \text{olacaktır.}$$

Yukarda açıkladığımız sebeplerden

E memleketi		K memleketi
MFH_e	=	MFH_e
MFH_k	=	MFH_k
MFH_e'	=	MFH_e'
MFH_k'	=	MFH_k'

olduğundan K noktasındaki, yani K memleketindeki

$$MFH_e'/MFH_e = MFH_k'/MFH_k$$

oranı E memleketindeki (S noktasındaki) orana eşit olacak ve bu sebepten her iki memleketteki nisbi maliyetler (fırsat maliyetler) ticaretin açılmasıyla ulaşılan denge vaziyetinde eşit olacaktır. Mal piyasalarında tam rekabet bulunduğu farz olunduğundan maliyet oranları piyasa mübadele kıymetine eşit olacak ve bu yüzden ticaretin açılmasıyla her iki memleketteki nisbi fiatlar da eşitlenecektir.

Görülüyor ki ticaretin açılmasıyla iki memlekette A ve B mallarının nisbi maliyetleri (ve nisbi fiatları) eşitlenmekte; her iki memleket aynı malların istihsalinde faktörleri aynı birleşim oranında kullanmaktadır. Ulaşılan bu denge seviyesinde yani K ve S noktalarında, nispeten fazla emeğe sahip E memleketi fazla miktarda emek entansitesi yüksek A malı istihsal edecektir. Zira AS, AK dan büyüktür. Nispeten fazla kapitale sahip K memleketi ise fazla miktarda kapital entansitesi yüksek B malı istihsal edecektir. Zira B′K, BS den büyüktür. Talebin telâfi edici bir etkisi bulunmadığı müddetçe her memleket fazla miktarda istihsal ettiği malı ihraç diğerini ithal edecektir.

C — REVERSİBİLİTE HALİ

Ohlinin izah tarzı nisbi fiat ve maliyetlerdeki farkları genel olarak açıklamakta ise de bazı haller için varsayımları gerçeklere uymamaktadır.

Ohlin malların istihsalinde faktörler arasındaki birleşim oranının, istihsalin fiziki şartlarından doğduğunu kabul etmekte ve bu şartların bütün ekonomilerde faktörlerin birleşim oranını tâyin ettiğini kabul etmektedir.

Halbuki bir ekonomide fazla miktarda emekle istihsal edilen ve bu yüzden emek entansitesi yüksek olan bir mal kapitalin bol ve ucuz olduğu başka bir ekonomide fazla miktarda kapitalle istihsal edilmekte ve kapital entansitesi yüksek bir mal haline gelmektedir [8].

1 — *Optimum faktör birleşimi :*

İstihsal faktörlerinin aralarında kabili ikame oldukları hallerde faktörlerin birleşim oranını istihsalin teknik şartları ve faktör fiatları müştereken tâyin etmektedir. Firma maliyetlerini asgariye indirmek için istihsal faktörlerini öyle bir oranda birleştirecektir ki, faktörlerin marjinal fiziki hasıla oranları faktörlerin fiat oranına eşit olacaktır. Faktör fiatları arasındaki oran faktörlerin marjinal hasılaları arasındaki orana eşit olmadığı müddetçe firmalar faktör birleşimlerini değiştireceklerdir. Bu eşitliğin sağlandığı noktada denge hali ve optimum faktör birleşimi elde edilmiş olur.

$MFH_e/MFH_k = 1/2$ iken Emek fiatı/Kapital fiatı $= 1$ ise 1 birim emekle 1 birim kapitalin fiatı aynı olduğundan firmalar toplam masraflarında bir artış olmadan 1 birim emekten vaz geçerek 1 birim kapital elde edebilecekler bunun neticesinde toplam istihsal net olarak 0,5 birim artacaktır (—0,5 birim mal vaz geçilen emekten dolayı, +1 birim mal ilâve edilen kapitalden ötürü).

Bu iki oran eşitlendiği zaman faktörler arasında ikame suretiyle toplam istihsalin arttırılması mümkün olmayacaktır.

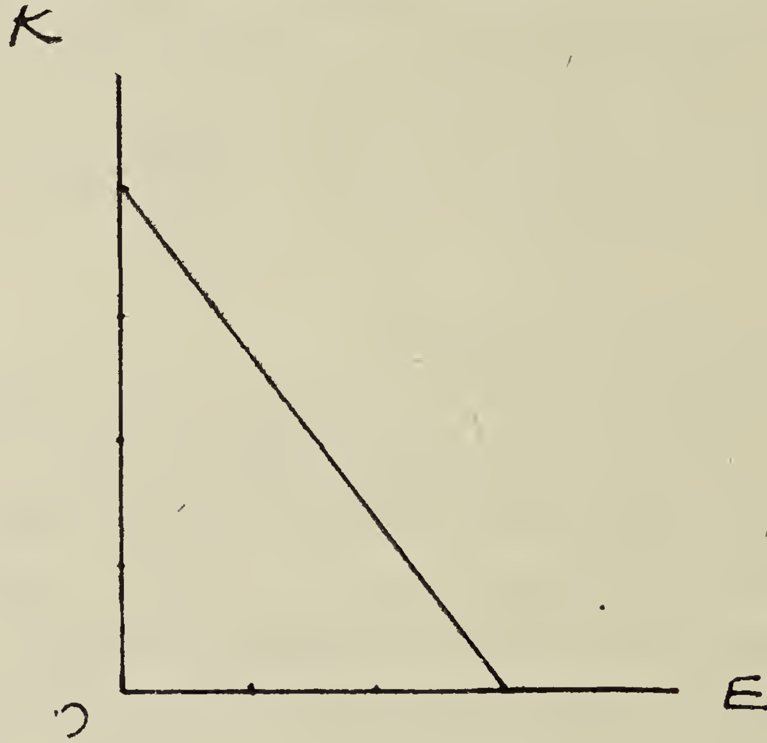
---

8) A. Lerner, «*Faktor Prices and International Trade*», Economica, February 1952.

$$\text{Emek fiatı/Kapital fiatı} = MFH_e/MFH_k = 1/2$$

ise emeğin yerine kapital ikamesi halinde 1 birim kapital almak için 2 birim emekten vaz geçmek icap edecek, 1 birim kapitalin toplam istihsale ilâve edeceği hasıla 2 birim emeğin eksilttiği hasılaya eşit olacak ve bu değişiklik bir kâr temin etmiyecektir. Kapitalin emeğe ikamesine devam edildiği takdirde MFH_k düşecek MFH_e yükselecektir. 2 birim emek tutarıyla alınan 1 birim kapital 2 birim emeğin yarattığı hasıladan daha az hasıla verecek ve toptan hasıla azalacaktır. Emeğin kapitale ikamesi de aynı sonucu verecektir.

Faktör fiatları arasındaki oranı grafikle gösterelim :

Diyagram 20

Şekildeki doğru belli miktardaki para ile alınabilecek kapital ve emek miktarlarını göstermekte olup eğimi (mutlak kıymet itibariyle) Emek fiatı/Kapital fiatı'na eşit bulunmaktadır. Aynı miktarda para ile 3 birim emek ve 4 birim kapital alınabiliyorsa, yani

$3 \times F_e = 4 \times F_k$ ise

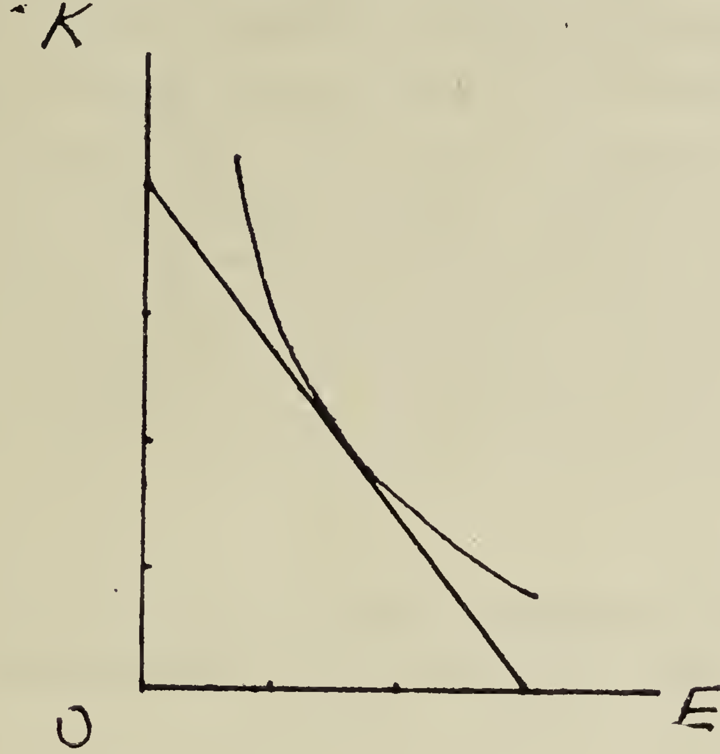
(F_e = emek fiatı)

(F_k = kapital fiatı)

$F_e/F_k = 4/3$ dir ki bu, doğrunun eğimine (mutlak kıymet olarak) eşittir.

$$F_e/F_k = MFH_e/MFH_k$$

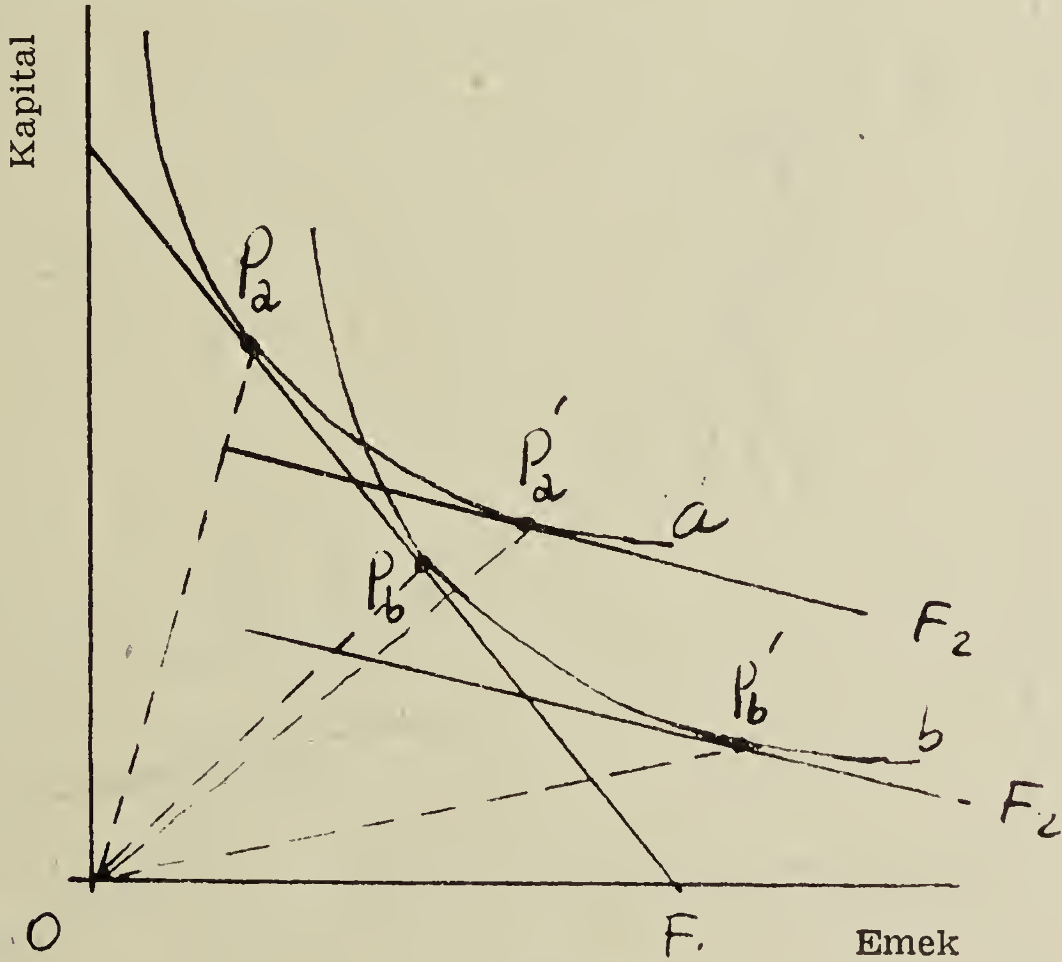
eşitliğini de geometrik olarak gösterebiliriz :

Diyagram 21

2 — *Reversibilite hali :*

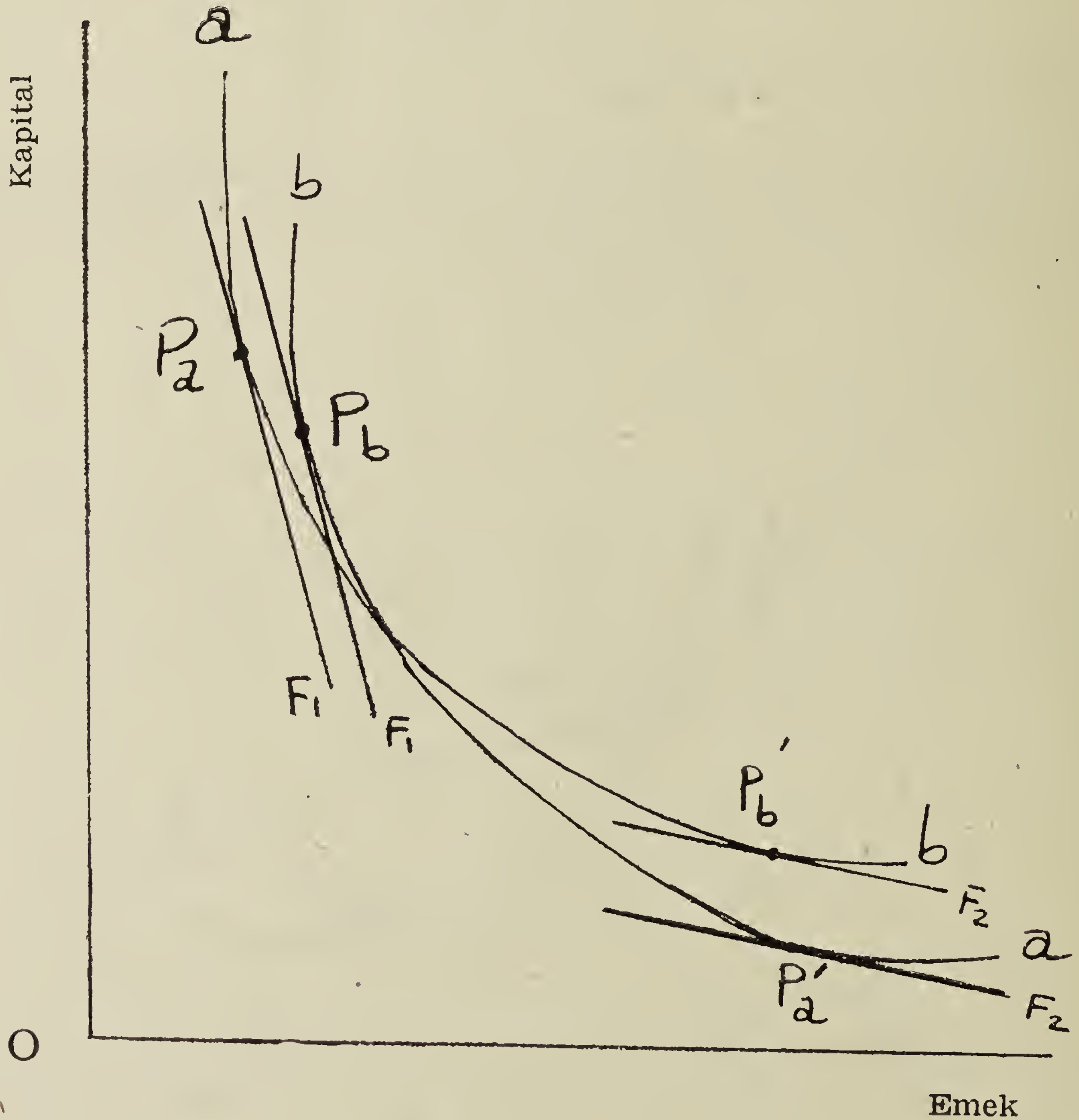
Faktör fiatlarının etkisine rağmen, bazı hallerde malların faktör entansiteleri itibariyle karekterleri istihsalin fiziki şartlarının tâyin ettiğinden farklı olmayabilir.

Diyagram 22

Yukarki şekilde F_1 ve F_2 eğrileri emek fiatının kapital fiatına oranını vermektedir. Bu oran ne olursa olsun *a* malının *b* ye nazaran daima kapital entansitesi (K/E) yüksek, *b* malının *a* ya nazaran emek (E/K) entansitesi yüksek olacaktır. F_1 fiat oranında *a* malı istihsalindeki K/E oranı OP_a doğrusunun eğimine eşit olup, *b* malı istihsalindeki K/E oranını veren OP doğrusunun eğiminden büyüktür. Faktör fiatlarındaki değişme faktörlerin birleşim oranlarını yani malların faktör entansitelerinin derecesini değiştirmekle beraber entansite bakımından karakterlerini değiştirmemektedir. F_2 fiat oranında da yine *a* malı istihsalindeki K/E oranı yani OP_a' nin eğimi, *b* malı istihsalindeki K/E oranından yani OP_b' doğrusunun eğiminden yüksektir.

Buna mukabil bazı hallerde malların faktör entansiteleri itibariyle karakterleri faktör fiatlarına göre değişmektedir :

Diyagram 23

$F_e/F_k = F_1$ iken *a* malı istihsalindeki kapital/emek oranı *b* malına nazaran yüksek, $F_e/F_k = F_2$ iken *a* malı istihsalinde kapital/emek oranı *b* malına nazaran düşüktür. Yani faktör fiatları oranı F_1 iken *a* malı *b* ye nazaran kapital entansitesi yüksek bir mal, F_2 fiat oranında emek entansitesi yüksek bir mal olmaktadır.

VII — GENEL DENGE MODELİ İÇİNDE DIŞ TİCARET

Kapalı ekonomilerde teşekkül eden nisbi fiatlar, istihsal ve istihlâk miktarları dış ticaretin açılmasıyla değişmekte; memleketlerin istihsal ve talep şartlarının durumuna göre milletlerarası nisbi fiatlar, memleketlerin istihsal, istihlâk, ithalât ve ihracat miktarları birbirlerini karşılıklı olarak etkiliyerek aynı zamanda (simultaneously) teşekkül etmektedir. Kelimelerle izahı mümkün olmayan veya çok karışık olan bu münasebetleri, Meade, ortaya koyduğu geometrik modelde somut bir şekilde göstermektedir [1]. Burada Meade'in yaptığı izahlara geçmeden önce kullanılan tahlil aletleri kısaca gösterilmiştir:

A — EŞ FAYDA EĞRİLERİ

Bilindiği gibi «eş fayda eğrileri» müstehlike aynı tatmini veren değişik birleşimdeki malların geometrik yeridir.

Diyagram 24 de görülen eş fayda eğrilerini A ve B mallarının çeşitli kombinezonları meydana getirmiştir. $b_1 + a_1$ kombinezonunun müstehlike verdiği tatmin, $b_2 + a_2$ kombinezonu ile aynıdır ve bu yüzden müstehlik bu iki kombinezon arasında kayıtsız (indifferent) dir. Eğri üzerindeki bütün noktalar arasında yani bu noktaların temsil ettiği mal birleşimleri arasında müstehlik kayıtsız bulunduğundan bu eğrilere *kayıtsızlık eğrileri* (indifference curue) adı verilmektedir.

Eş fayda eğrilerinin özellikleri kısaca şunlardır :

1° — Eş fayda eğrileri negatif eğimlidir.

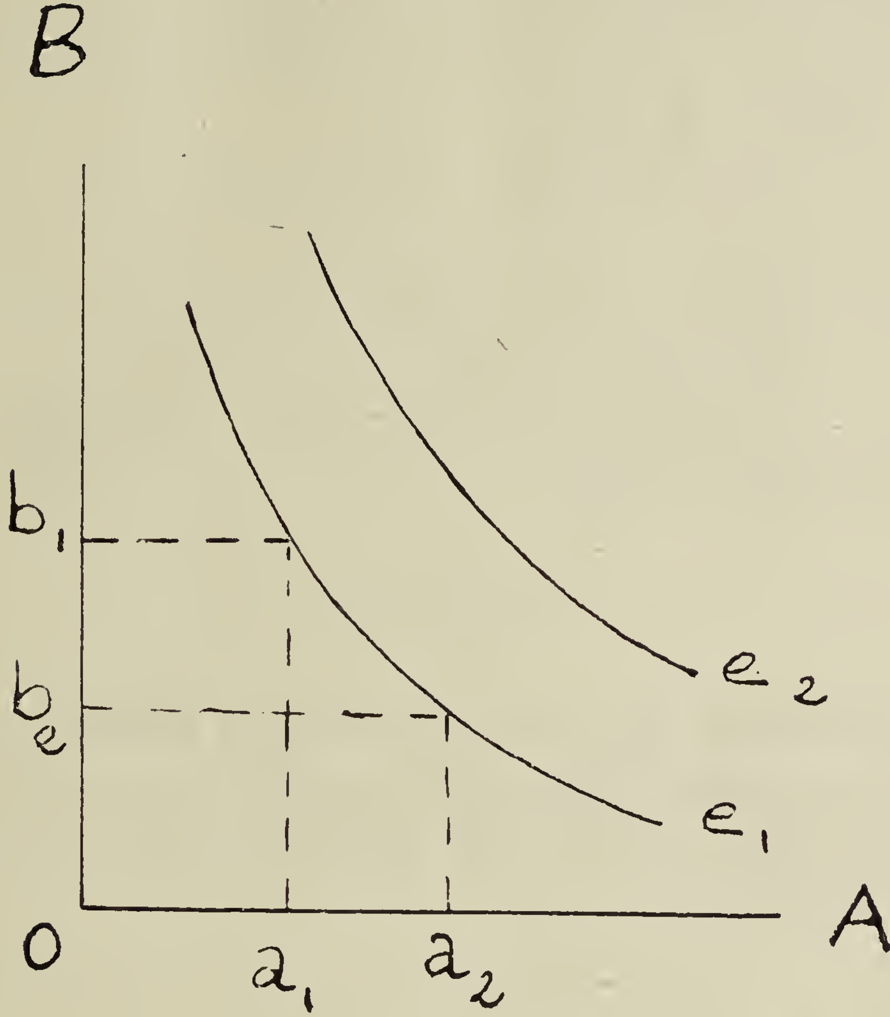
2° — Her iki malın pozitif marjinal faydası bulunduğu müddetçe yani müstehlik bu malların çoğunu azına tercih ettiği müddetçe merkeze doğru dış bükeydirler.

3° — Eş fayda eğrileri kesişmez.

---

1) J. E. Meade, *A Geometry of International Trade,* Allen and Unwin, London 1952, chapter in I - IV.

4° — Eksenlerden uzaklaştıkça daha yüksek faydayı temsil eden eğrilere varılır. Yani e_2 eğrisi, e_1 eğrisinden daha yüksek bir faydayı temsil etmektedir.

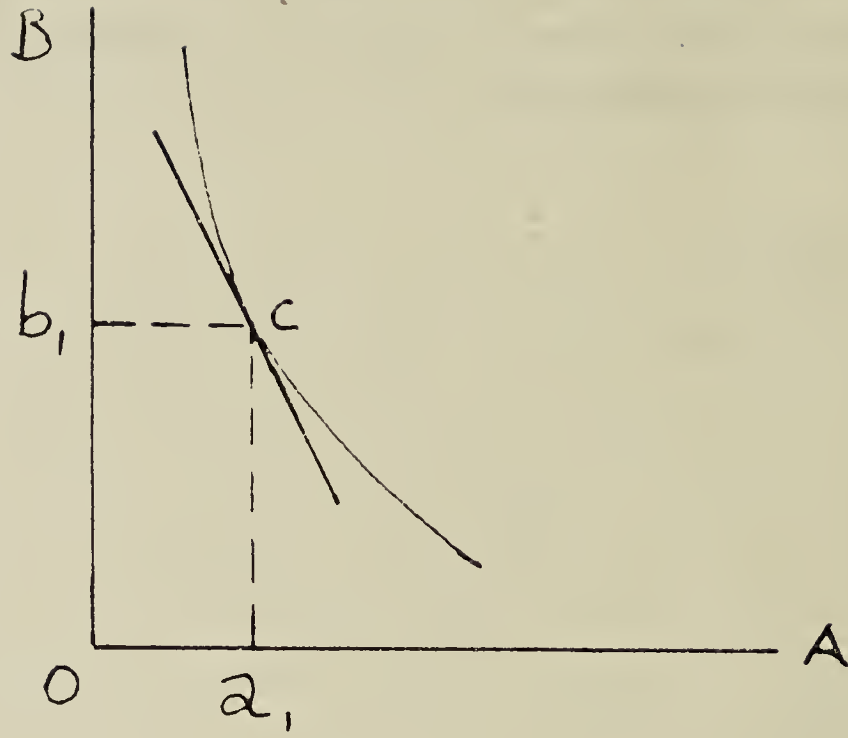

Diyagram 24

Eş fayda eğrilerinin eğimi mallar arasındaki *marjinal ikame haddini* vermektedir. Meselâ eğimin 1/2 olduğu noktada müstehlik için 1B (dikey eksende gösterilen mal) = 2A (yatay eksende gösterilen mal) dır.

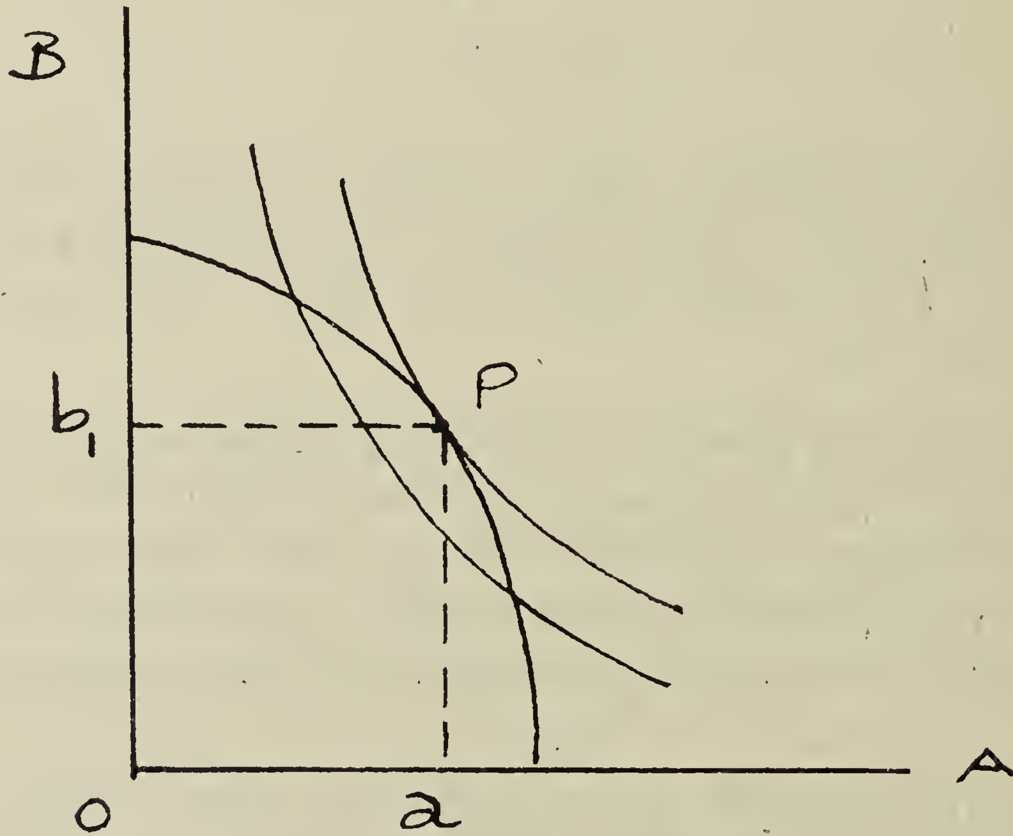
Ferdi tercihleri gösteren eğrilerin muhasalası da sosyal tercihleri gösteren *sosyal eş fayda eğrilerini* vermektedir. Ancak burada gelir dağılışının değişmediği faraziyesini ilâve etmek gerekir. Sosyal eş fayda eğrilerinin eğimi sahip olunan A ve B mallarının belli miktarında bu mallar arasındaki mübadele nispetini vermektedir :

Meselâ Diyagram 25 de C noktasındaki eğim 2/1 ise ekonominin sahip olduğu A ve B malları miktarları $Oa_1 + Ob_1$ iken teşekkül eden mübadele nispeti 1A = 2B olacak demektir. Kapalı ekonomi-

Diyagram 25

lerde tam rekabet şartları altında istihsal ve istihlâk, fırsat maliyetinin mübadele nispetine eşit olduğu noktada yani sosyal eş fayda eğrisinin eğiminin istihsal imkânları eğrisinin eğimine eşit olduğu noktada teşekkül eder.

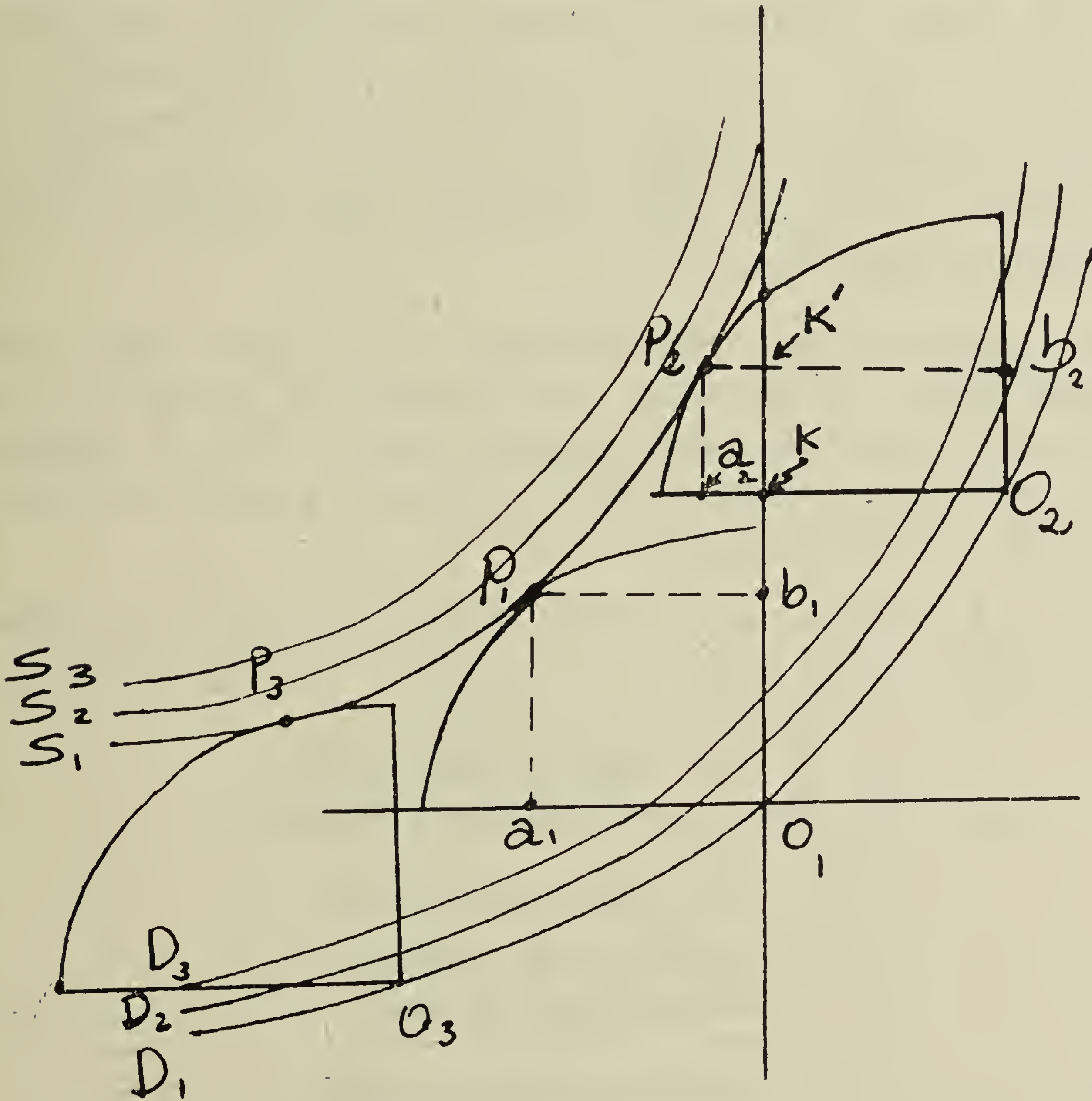
Diyagram 26

Meselâ istihsal ve istihlâk şartları Diyagram 26 daki gibi olan bir ekonomide a_1 ve b_1 miktarları istihsal ve istihlâk edilecek ve mübadele nispeti (= fırsat maliyeti) P noktasının eğimine eşit olacaktır. Gerçekten bu noktada istihsal imkânları eğrisinin eğimi (yani A nın fırsat maliyeti), sosyal eş fayda eğrisinin eğimine (yani piyasa mübadele nispetine) eşittir.

B — DIŞ TİCARET EŞ FAYDA EĞRİLERİ

Bu eğriler, sosyal bakımdan eş değerli olan istihsal, istihlâk, ithalât ve ihracat kombinezonlarını gösteren eğrilerdir.

Aşağıdaki şekille bu eğrilerin nasıl meydana geldiğini açıklayalım :

Diyagram 27

Kapalı bir ekonomide yukarda açıkladığımız üzere denge, P noktasında teşekkül edecek; istihsal ve istihlâk edilen A ve B malları sırasıyla Oa_1 ve Ob_1 olacaktır.

Şimdi istihsal imkânları eğrisini S_1 e (sosyal eş fayda eğrisine) teğet olacak şekilde kaydıralım. O noktasının takip ettiği yolu çizerek D_1 (dış ticaret eş fayda eğrisini) çizelim. S_2, S_3 eğrilerine göre de D_2 ve D_3 eğrileri bulunacaktır.

Sosyal eş fayda eğrisinin P_2 noktasında sosyal tatmin değişmemiş ancak A ve B malları arasındaki mübadele nispeti, istihlâk, istihsal miktarları değişmiştir. Bu noktada O_2a_2 kadar A malı, O_2b_2 kadar B malı istihsal edilmekte; buna mukabil P_2 noktasının A ve B eksenlerine olan iz düşümlerine eşit miktarlarda istihlâk yapılmaktadır. Yani P_2a_2 + KO_1 kadar B malı istihlâki, P_2K' kadar A malı istihlâki yapılmaktadır. Her malın istihsal ve istihlâki arasındaki fark ithalât ve ihracatı meydana getirmektedir. Yani KO_2 kadar A malı ihraç edilip KO_1 kadar B malı ithal edilmektedir. Böylece aynı *dış ticaret eş fayda eğrileri* üzerindeki noktaların A ve B eksenleri üzerindeki iz düşümleri aynı sosyal faydayı yaratan, değişik istihsal ve istihlâk durumlarından doğan ithalât ve ihracat miktarlarını vermektedir.

Bu eğrilerin üzerindeki herhangi bir noktanın eğimi istihsal imkânları eğrisi ve sosyal eş fayda eğrilerinin üzerinde bu noktaya tekabül eden noktaların eğimine eşittir [2]. Yani O_2 noktasının eğimi P_2 noktasının eğimine eşittir. Bu husus geometrik olarak Diyagram 28 de gösterilmiştir :

P_1' ve P_1 noktalarının istihsal imkânları eğrisi üzerindeki değerleri aynıdır. Buna göre

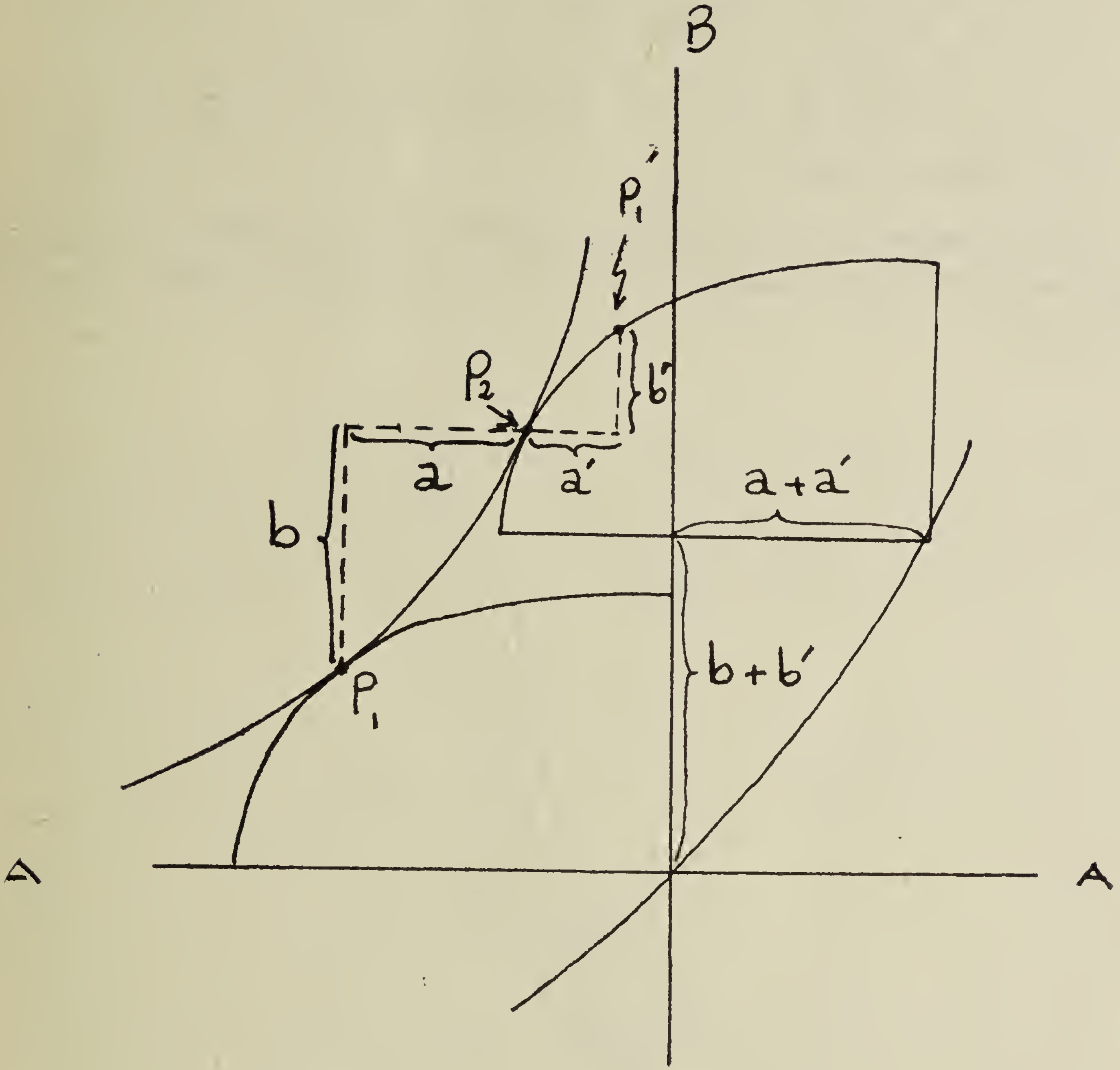
b = B malı istihlâkindeki artış
b' = B malı istihsalindeki azalış

$b + b'$ = B ithalâtındaki artış

a = A istihlâkindeki kısılma
a' = A istihsalindeki artma

$a + a'$ = A ihracatındaki artış

2) Mutlak kıymet itibariyle.

Diyagram 28

P_1 ve P_2 noktalarını birbirine fevkalâde yaklaştırdığımız zaman

$$b/a = \text{sosyal eş fayda eğrisinin eğimi}$$

$$b'/b' = \text{istihsal imkânları eğrisinin eğimi}$$

$$\frac{b+b'}{a+a'} = \text{dış ticaret eş fayda eğrisinin eğimi}$$

olmaktadır.

İlk iki oran birbirine eşittir. Zira istihsal imkânları eğrisini zaten sosyal eş fayda eğrisine teğet olacak şekilde kaydırmaktayız. Şimdi son oranın evvelkilere eşit olduğunu ispatlayalım :

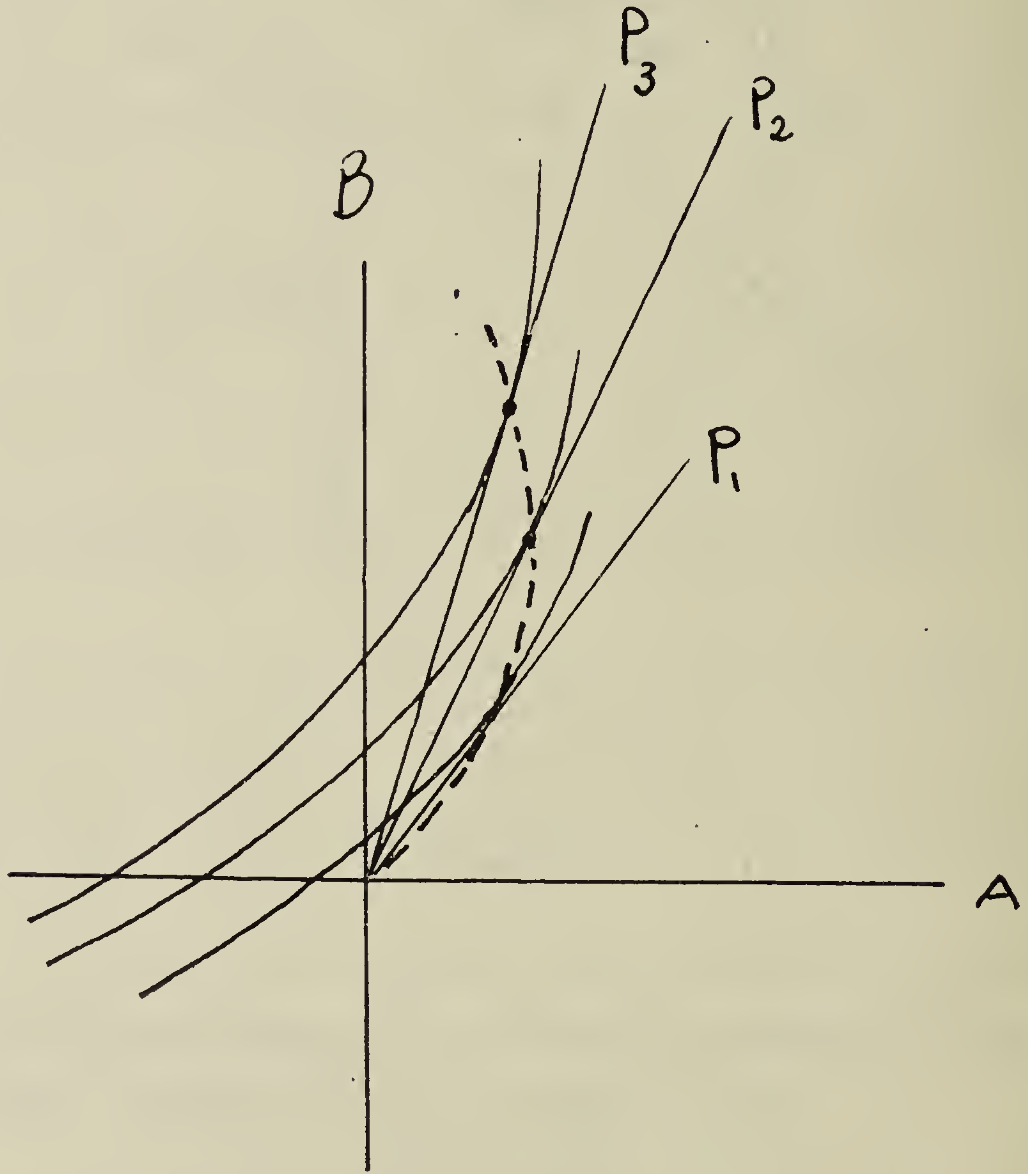
$$b+b'/a+a' = b(1+b'/b) \; / \; a(1+a'/a)$$

$b'/b = a'/a$ olduğundan

$$b+b'/a+a' = b(1+b'/b) \; / \; a(1+a'/a) = b/a$$

2 — *Takas eğrileri :*

Şimdi bahis konusu ülkenin muhtelif fiat nispetlerinde yapmak istiyeceği ithalât ve ihracat miktarlarını görelim ve takas eğrilerini çizelim :

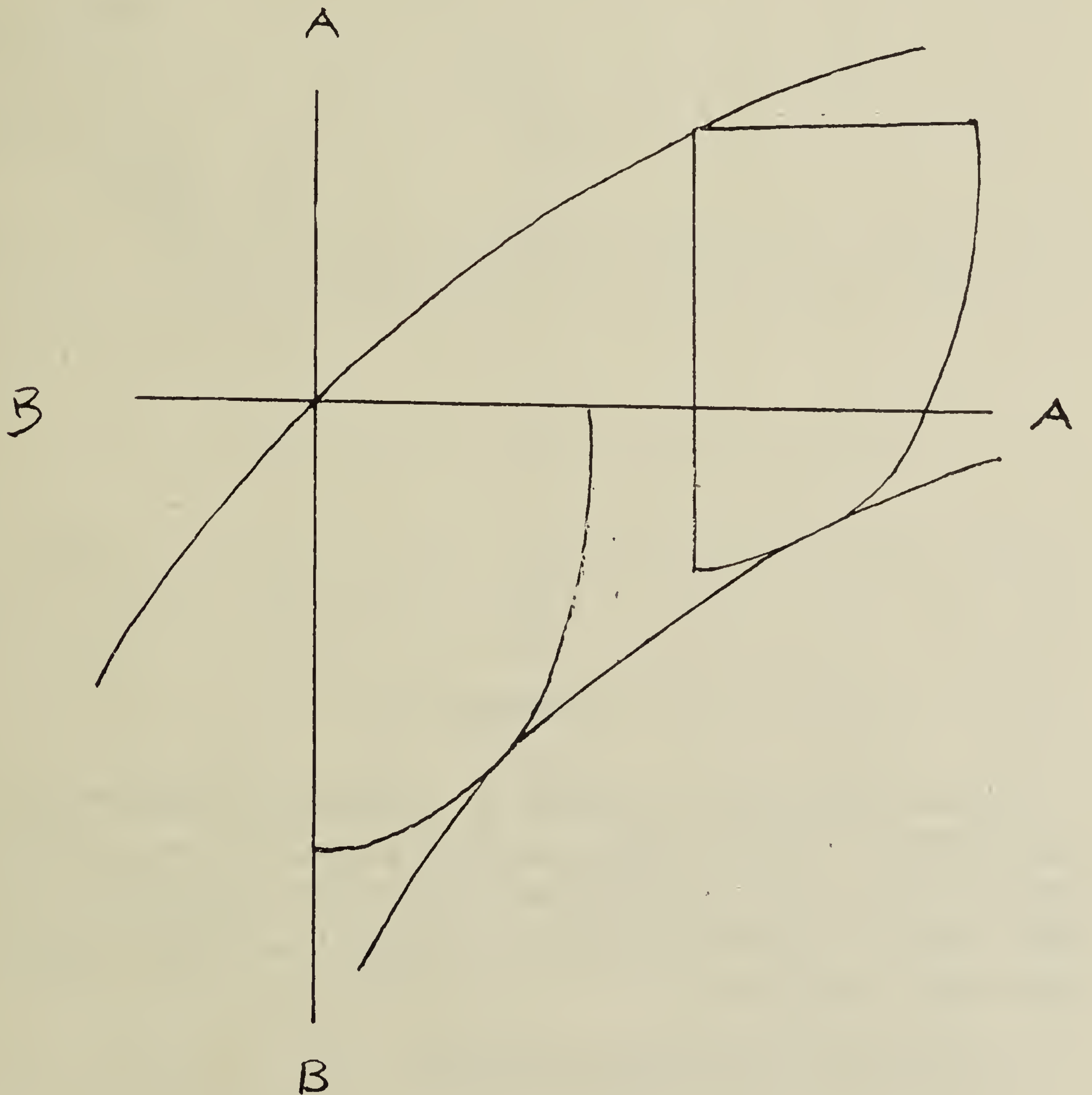
Diyagram 29

P_1, P_2, P_3, P_4 doğrularının eğimi A nın B cinsinden fiatını vermektedir. Bu doğruların dış ticaret eş fayda eğrilerine teğet olduğu noktalar bu fiat oranlarında bahis konusu ülkenin yapmak istiyeceği ithalât ve ihracatı gösterecektir. İthalât ve ihracat miktarlarını teğet noktalarına göre bulmamızın sebebi şudur :

Ancak teğet noktasında, teğet noktasının gösterdiği ithalât ve ihracat rakamlarına tekabül eden iç mübadele oranı (sosyal eş fayda eğrisinin eğimi), maliyet oranı (istihsal imkânları eğrisi eğimi) ve milletlerarası mübadele oranı (P doğrusu eğimi) birbirine eşit bulunmaktadır. Zira yukarda ispatladığımız üzere ilgili noktalarda sosyal eş fayda eğrisinin eğimi ve istihsal imkânları eğrisinin eğimi, dış ticaret eş fayda eğrisinin eğimine eşit olup bunun da fiat doğrusuna teğet olduğu noktadaki eğimi dış mübadele oranına eşittir.

C — GENEL DENGE

Bu bilgilerden sonra iki memleketten ibaret bir model içinde memleketlerin dış ticaret, istihsal, istihlâk miktarlarını ve teşekkül edecek nisbi fiatları bulalım. Bunun için diğer memleketin de istihsal, eş fayda ve takas eğrilerini çizelim (Diyagram 30):

Diyagram 30

Takas eğrilerinin kesiştiği fiat oranında ve miktarlarda karşılıklı olarak memleketlerin ithal ve ihraç istekleri eşitlenmektedir (Diyagram 31):

Diyagram 31

Takas eğrilerinin kesiştiği K noktasında milletlerarası mübadele nispetini veren P doğrusunun eğimi her iki memleketin dış ticaret eş fayda eğrilerinin eğimine eşit ve bu eğimler de memleketlerin istihsal imkânları eğrileri ve sosyal eş fayda eğrileri eğimlerine eşit olduğundan :

— milletlerarası mübadele oranı

— iç mübadele oranları

— istihsal maliyet oranları eşit olmaktadır.

Yani P, P_1 ve P_2 doğrularının eğimleri eşittir.

İlâveten şekilde görüldüğü gibi

1° — Toplam A istihsali = Toplam A istihlâki

$(P_a + P_a')$ $(C_a + C_a')$

2° — Toplam B istihsali = Toplam B istihlâki

$(P_b + P_b')$ $(C_b + C_b')$

3° — A ihracatı = A ithalâtı

$(P_a — C_a)$ $(C_a' — P_a')$

4° — B ihracatı = B ithalâtı

$(P_b' — C_b')$ $(C_b — P_b)$

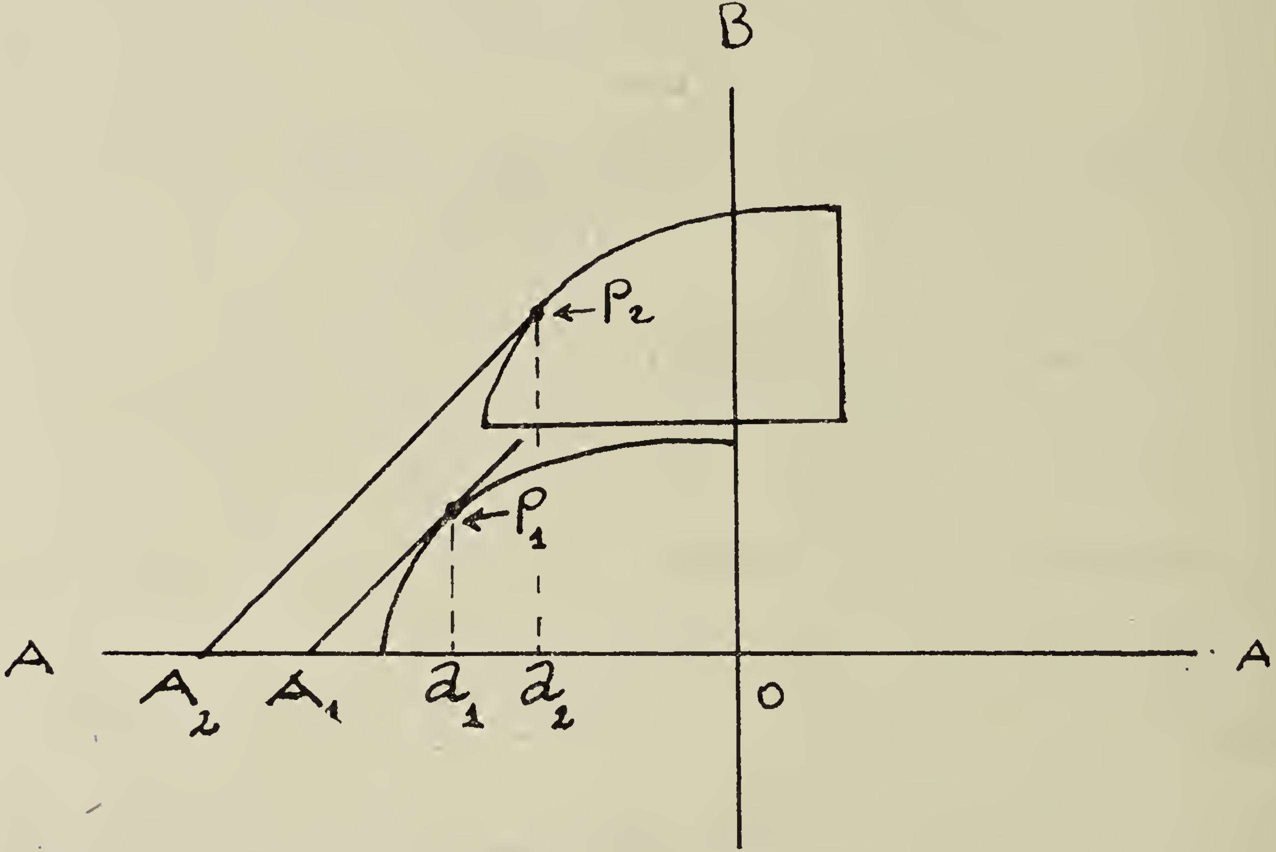
olmaktadır.

Burada P, P′ istihsal; C, C′ istihlâk miktarlarını; kapital harflerin altındaki küçük harfler istihsal ve istihlâk edilen malların nevilerini göstermektedir.

D — DIŞ TİCARETTEN SAĞLANAN KAZANÇLAR

Dış ticaretten sağlanan gelir artışı şeklindeki faydaları toplam istihlâkdeki artışla göstermek mümkün değildir. Gerçekten otarşi halinde 10 birim A, 5 birim B istihlâk eden bir ekonomi, ticaretten sonra 5 birim A, 8 birim B istihlâk ederse burada sağlanan faydayı görmek mümkün değildir. Zira mallardan birinin istihlâki azalmış, diğerininki artmıştır. İstihlâkin tamamını A ve B malları arasındaki orana göre tek mal cinsinden ifade ederek mukayeseleri yapmak gerekmektedir. Ancak A ve B malları istihlâkini tek bir mal cinsinden ifade ederken kullanılan fiat oranının sabit kalmasına dikkat etmek lâzımdır. Ticaretten önceki istihlâki A cinsinden bulurken uygulanan fiat oranı, ticaretten sonraki istihlâki A cinsinden bulurken uygulanan fiat oranından farklı olursa mukayeselerin bazı değişecek ve mânası kaybolacaktır.

Şimdi dış ticaretten önceki ve sonraki geliri A malı cinsinden ifade etmek ve ticaretin açılmasından önce carî olan mübadele oranını kullanarak dış ticaretin toplam istihlâkde meydana getirdiği artışı görelim (Diyagram 32):

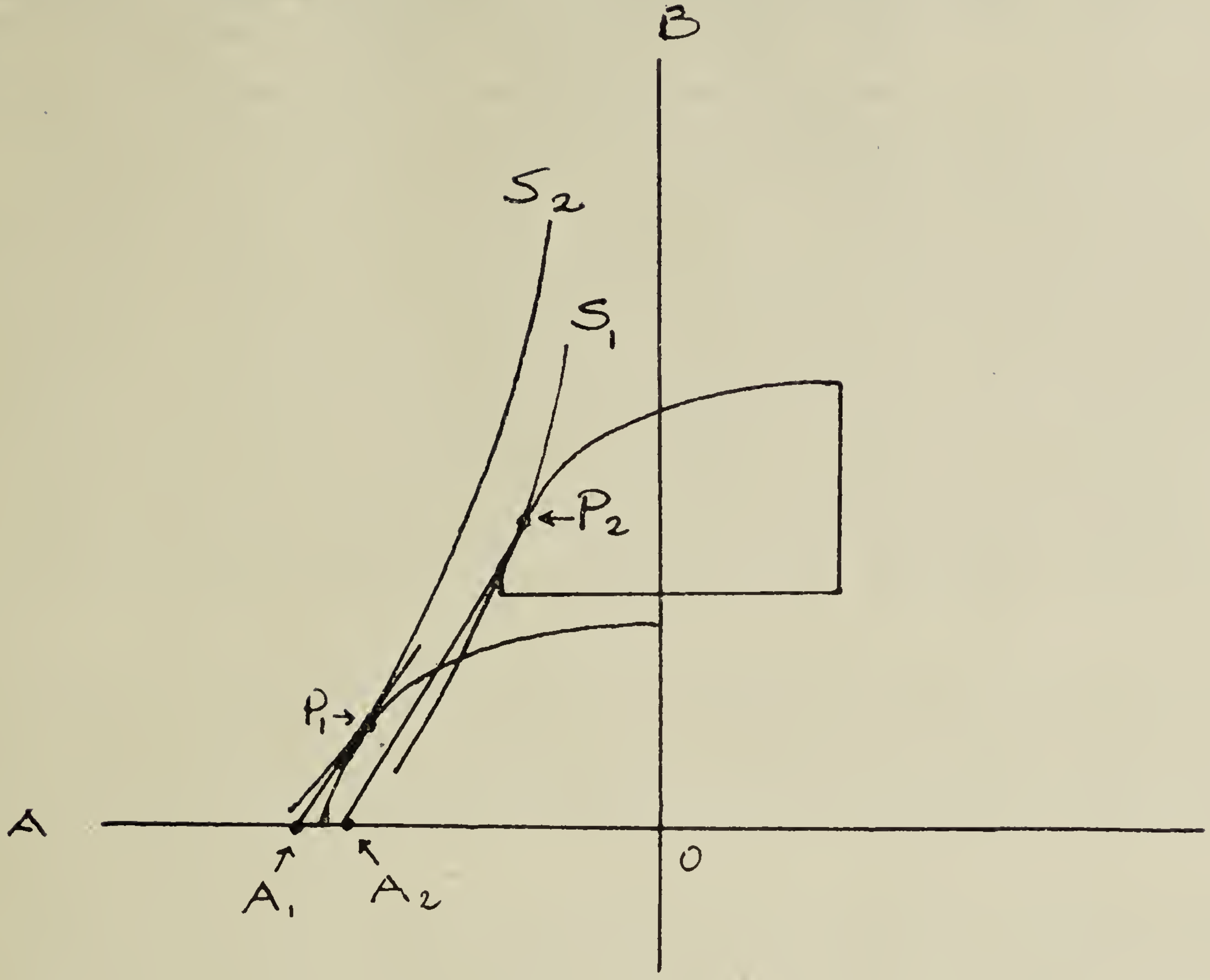
Diyagram 32

Kapalı ekonomi halinde Oa_1 kadar A, P_1a_1 kadar B malı istihlâk edilmektedir. Carî mübadele oranına göre P_1a_1 kadar B malının A cinsinden kıymeti A_1a_1 dir. Bu suretle toplam istihlâk OA_1'e eşit olmaktadır.

Dış ticaretin açılmasından sonra ulaşılan denge durumuna göre P_2a_2 kadar B malı, Oa_2 kadar A malı istihlâk edilsin. P_2a_2 kadar B malının a cinsinden ve eski fiat oranından muadilini bulmak için P_2 den A_1P_1 e bir paralel çizeriz. Böylece bulduğumuz A_2a_2, P_2a_2 nin muadili olmakta ve toplam istihlâk A_2O ya çıkmaktadır.

Görüldüğü gibi A_2O, A_1O dan büyüktür ve toplam istihlâk değeri dış ticaretin açılmasıyla artmıştır.

Şimdi OA_2 nin daima OA_1 den büyük olması sebebini açıklayalım. Diyagram 33 de OA_2, OA_1 den küçüktür.

Diyagram 33

Böyle bir durumda sosyal eş fayda eğrileri merkeze doğru dış bükey olduğundan P_2, P_1 den daha düşük bir sosyal eş fayda eğrisi S_2 üzerindedir. Bu memleketin dış ticarete razı olması için daha yüksek bir sosyal eş fayda eğrisine ulaşması gerekir. Yani P_2 nin behemehal S_1 in solunda ve üstündeki bir eş fayda eğrisine teğet olması gerekir. Bu takdirde P_2A_2, P_1A_1 in solunda ve üstünde olacaktır.

Meade'in bu analizleri yaparken dayandığı başlıca varsayımlar şunlardır :

1° — *İstihsal imkânları eğrisi merkeze doğru iç bükeydir. Yani istihsal fonksiyonları doğrusal homojendir. Dolayısıyla «dış ekonomiler» yoktur.*

2° — *Piyasa mübadele oranları, gerçek maliyet oranlarına eşittir. Yani gerek faktör, gerek mal piyasalarında tam rekabet şartları carîdir.*

3° — *İstihsal noktası istihsal imkânları eğrisi altında değil üzerinde teşekkül etmektedir. Yani daima tam istihdam ve tam kapasite hali mevcuttur*

VIII — DIŞ TİCARET TEORİSİNİN DİNAMİK VEÇHESİ

Dış ticaretin sebep ve faydalarını araştıran teoriler evvelce işaret ettiğimiz gibi her ekonominin belli bir teknik seviyede ve emrinde sabit miktarda istihsal faktörü bulunduğu varsayımına dayandığından statik karakterdedir. Halbuki bir taraftan teknik, ekonomilerin emrindeki kapital ve nüfus, diğer taraftan müstehlik tercihleri ve gelirleri zaman içinde değişmektedir. Bu değişmelerin dış ticaret üzerindeki etkilerini göstermek üzere tamamen dinamik bir teori ortaya konulamamışsa da *mukayeseli statik* metoduna dayanan tahlil tarzı evvelce örtülü geçilen bazı hâdiselere ışık tutmuştur [1].

Nüfus artışı, kapital birikimi ve teknik ilerleme bir taraftan istihsal üzerindeki; diğer taraftan müstehlik tercihleri ve ferdi gelirler kanalından istihlâk üzerindeki etkisi dolayısıyla ithalât ve ihracatı etkilemektedir.

Nüfus artışının, kapital birikiminin ve teknik gelişmenin dış ticaret üzerine istihsal kanalından yaptığı etkiye *istihsal etkisi;* gelirler ve tercihler kanalından yaptığı etkiye de *istihlâk etkisi* adını vererek meydana gelebilecek muhtelif durumları inceleyelim. Bunu yaparken bahis konusu ekonominin, kapital ve emekden ibaret iki faktörle A ve B mallarını istihsal ettiğini; A nın emek entansitesinin, B nin kapital entansitesinin yüksek olduğunu; istihsal edilen A malının bir kısmının ihraç edildiğini ve buna mukabil B ihtiyacının yerli üretimle karşılanamayan kısmının ithal edildiğini kabul edelim. Ayrıca bütün açıklamalarımızda

1° — İstihsal fonksiyonlarının doğrusal ve homojen

2° — Gerek faktör gerek mal piyasalarında tam rekabet şartlarının carî

---

1) G. M. Meier, *International Trade and Development,* Harper and Row, 1963. Chap. II.

J. R. Hicks, *An Inaugural Lecture,* Oxford Economic Papers, June 1953, p. 117 - 125.

H. G. Johnson, *International Trade and Economic Growth,* George Allen and Unwin, 1958, chapter III.

H. G. Johnson, *Economic Development and International Trade,* Pakistan Economic Journal, December 1959, p. 47 - 71.

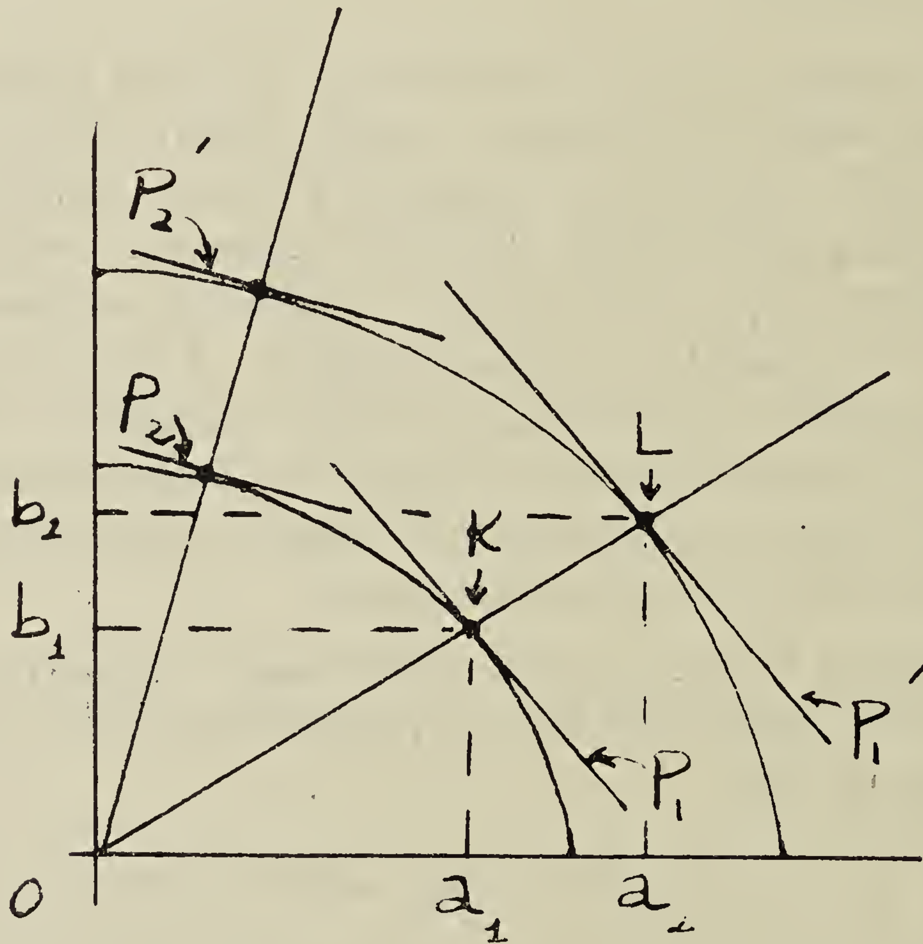
3° — Tam istihdam ve tam kapasite halinin mevcut olduğu farz edilecektir.

A — İSTİHSAL FAKTÖRLERİ ARTIŞININ İSTİHSAL ETKİSİ

1 — *Nötr istihsal etkisi :*

İstihsal faktörlerini teşkil eden emek ve kapitalin aynı oranda artması halinde nisbi faktör fiatları ve dolayısıyla faktörlerin istihsalde uygulanan birleşim oranları değişmiyecektir. Bu durumda, sabit mal fiatlarında, ve istihsal fonksiyonlarının doğrusal homojen olması halinde, istihsal edilen A ve B malları aynı oranda artacaktır. Evvelce başlangıçtaki faktörlerle 30 A ve 40 B istihsal edilirken her faktörün % 50 artması halinde 45 A, 60 B istihsal edilecektir.

Bu durumda istihsal imkânları eğrisi şeklini muhafaza etmek üzere dışa doğru kayacaktır :

Diyagram 34

P_1 ve P_1' doğruları birbirine paralel olup eğimlerinin mutlak kıymeti A malı fiatının B malı fiatına oranına eşittir. Faktör miktarları arttıktan sonra bu fiat oranında istihsal edilecek A ve B miktarlarının aynı nispette artması için L noktasının (yeni istihsal im-

kânları eğrisinin eğiminin P_1' ye eşit olduğu nokta), merkezden ve K noktasından geçen doğru üzerinde olması gerekir. Ancak bu takdirde OKa_1 ve OLa_2 üçgenleri benzer üçgenler olacak ve $Oa_2/Oa_1 = La_2/Ka_1$ olacaktır. $La_2 = Ob_2$, $Ka_1 = Ob_1$ olduğu için de

$$\frac{Oa_2}{Oa_1} = \frac{Ob_2}{Ob_1}$$

olacaktır.

İstihsal faktörleri aynı oranda arttığı zaman A ve B malları istihsalinin de sabit fiatlarda aynı oranda artması keyfiyeti yalnız P_1 fiat oranına münhasır olmayıp bütün fiat oranlarına (meselâ P_2) carî olduğundan istihsal imkânları eğrisi şeklini muhafaza ederek dışarı kaymaktadır.

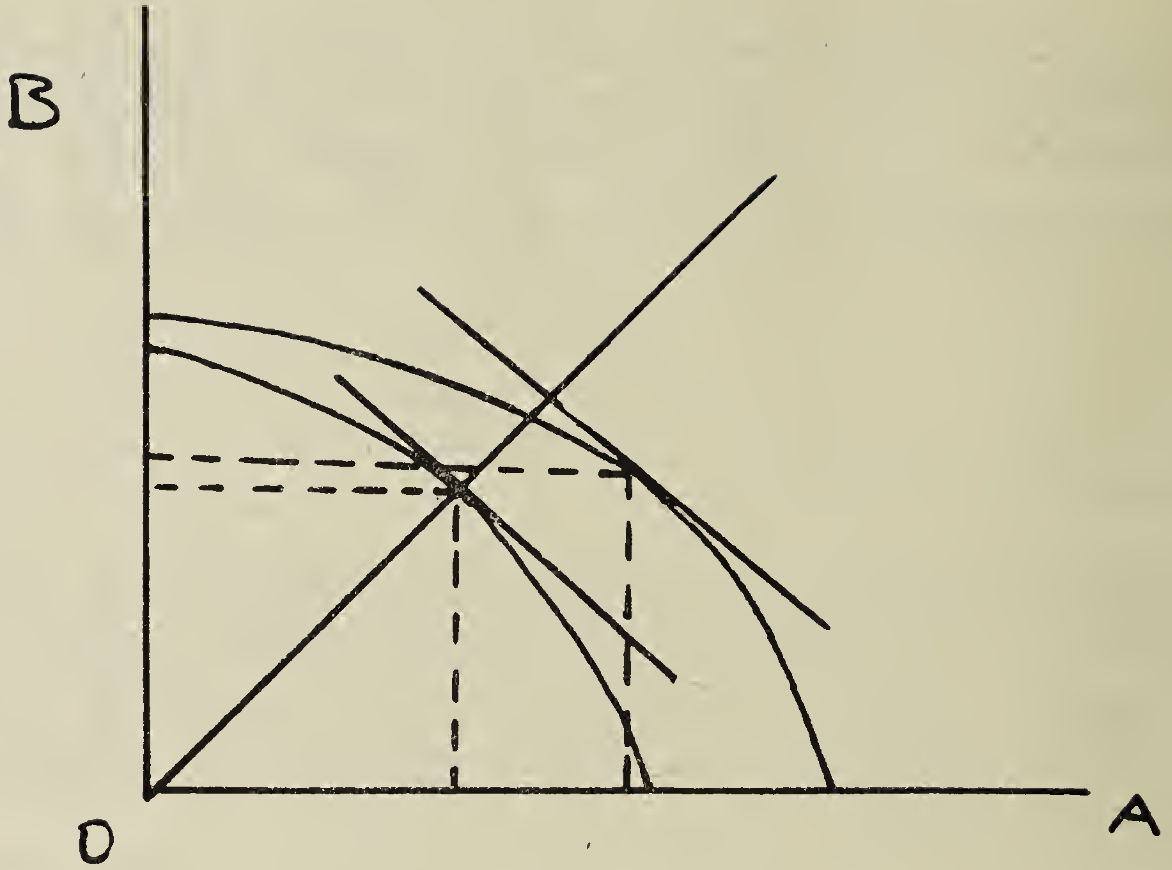
2 — *İhracat geliştirici istihsal etkisi :*

Emek ve kapital miktarlarının birlikte artması ancak emek artış oranının kapitalinkinden büyük olması halinde, sabit faktör ve mal fitalarında, emeğin entansif olarak kullanıldığı A malı artış oranı B malı artış oranından fazla olacaktır. Munzam kaynakların E/K oranı başlangıçtaki kaynakların E/K oranından büyüktür. Munzam kaynaklarla istihsal edilen A ve B malları oranı evvelkine eşit olursa kullanılmayan bir miktar emek açığa çıkacaktır. Açığa çıkan emeği mas etmek için B malından daha az, emek entansitesi yüksek olan A malından daha fazla istihsal etmek gerekir. Böylece faraza evvelâ A istihsalinin B istihsaline oranı 2/1 iken munzam kaynaklarla yapılan A ve B malları oranı daha yüksek meselâ 3/1 olacak ve toplam A istihsalinin B istihsaline oranı 2/1 den büyük olacaktır.

Bu durumda istihsal imkânları eğrisi Diyagram 35 de gösterilen şekilde kayacaktır.

3 — *İhracatı aşırı geliştirici istihsal etkisi :*

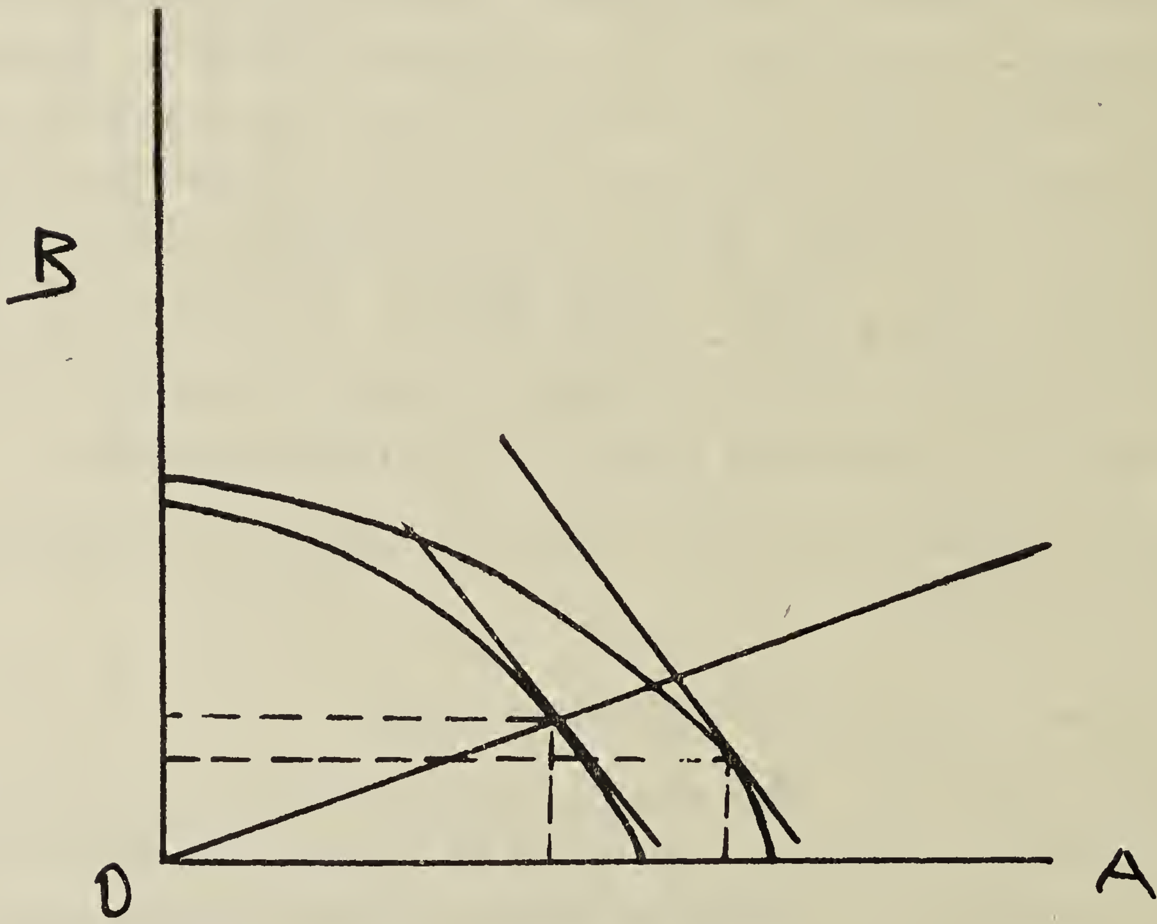
Kapitalin sabit kalıp yalnız emek miktarının artması halinde ise A malı istihsali artacak B malı istihsali azalacaktır. Zira, munzam emeği mas etmek için emeğin entansif olarak kullanıldığı A malı istihsal edilecek ve gerekli kapital B malı istihsalinin kısılmasıyla temin edilecektir. B istihsali kısılırken ortaya çıkan kapital ve emek miktarı A malı istihsalinde aynı oranda kullanılmaya-

Diyagram 35

cak ve bunlara bir miktar emek ilâvesi gerekecektir. Bu suretle de munzam emek mas edilmiş olacaktır [2].

Bu takdirde istihsal imkânları eğrisi şu şekli alacaktır :

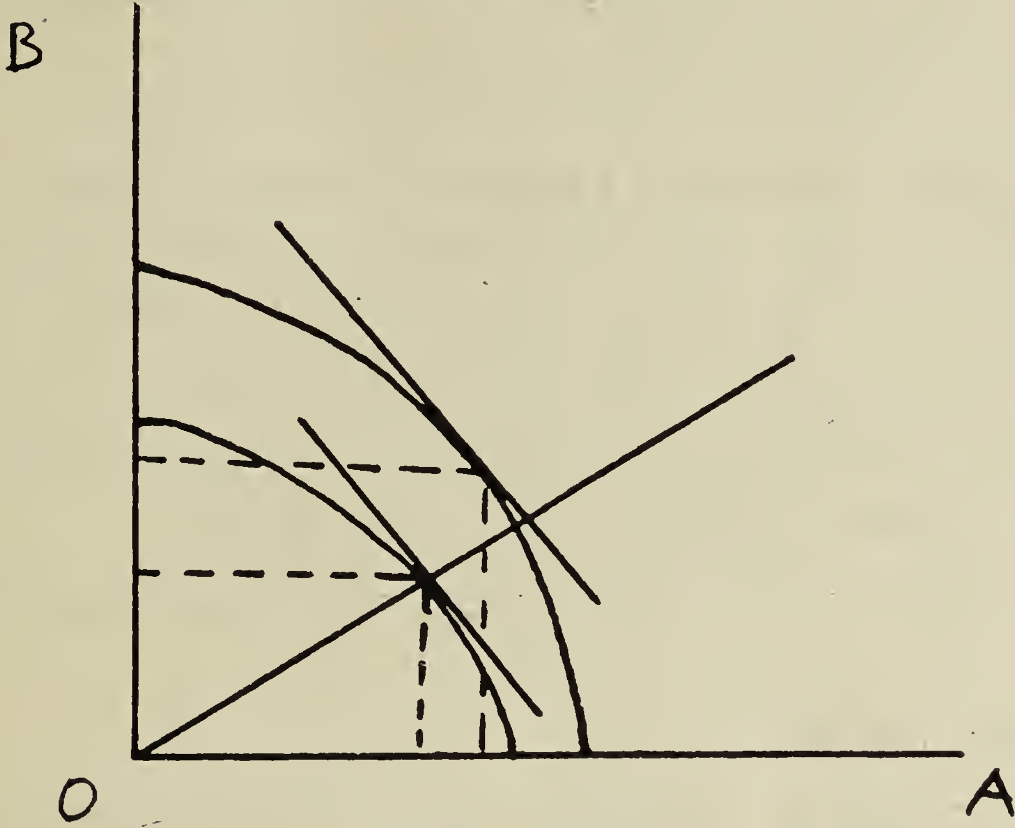

Diyagram 36

2) T. M. Rybczynski, «*Factor Endowments and Relative Commodity Prices*», Economica, November 1955, pp. 336 - 341.

4 — *İhracatı nisbi kısıcı istihsal etkisi :*

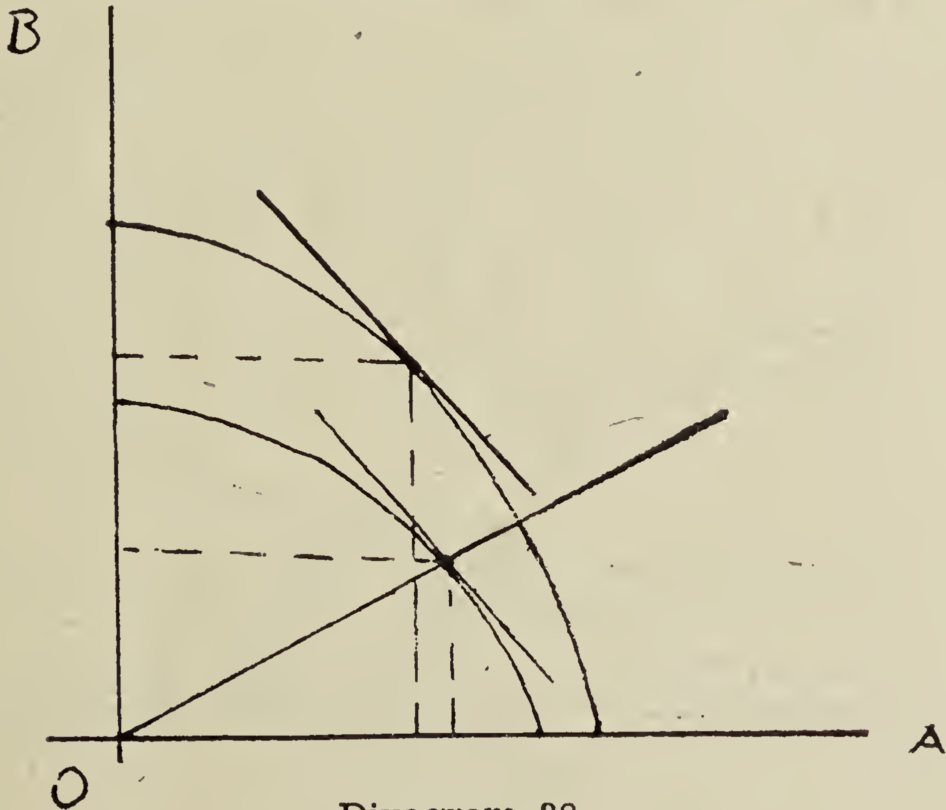
Emek ve kapital miktarlarının birlikte artması, ancak kapitalin emekten daha fazla oranda artması halinde, sabit fiatlarda, ithalâtla rekabet eden ve kapital entansitesi yüksek B malları istihsali A mallarından daha fazla oranda artacaktır:

Diyagram 37

5 — *İhracatı mutlak kısıcı istihsal etkisi :*

Emek miktarı artmadan kapital miktarının artışı halinde kapitalin entansif olarak kullanıldığı B malları istihsali artacak A malları istihsali azalacaktır (Diyagram 38).

Diyagram 38

B — TEKNİK GELİŞMENİN İSTİHSAL ETKİSİ

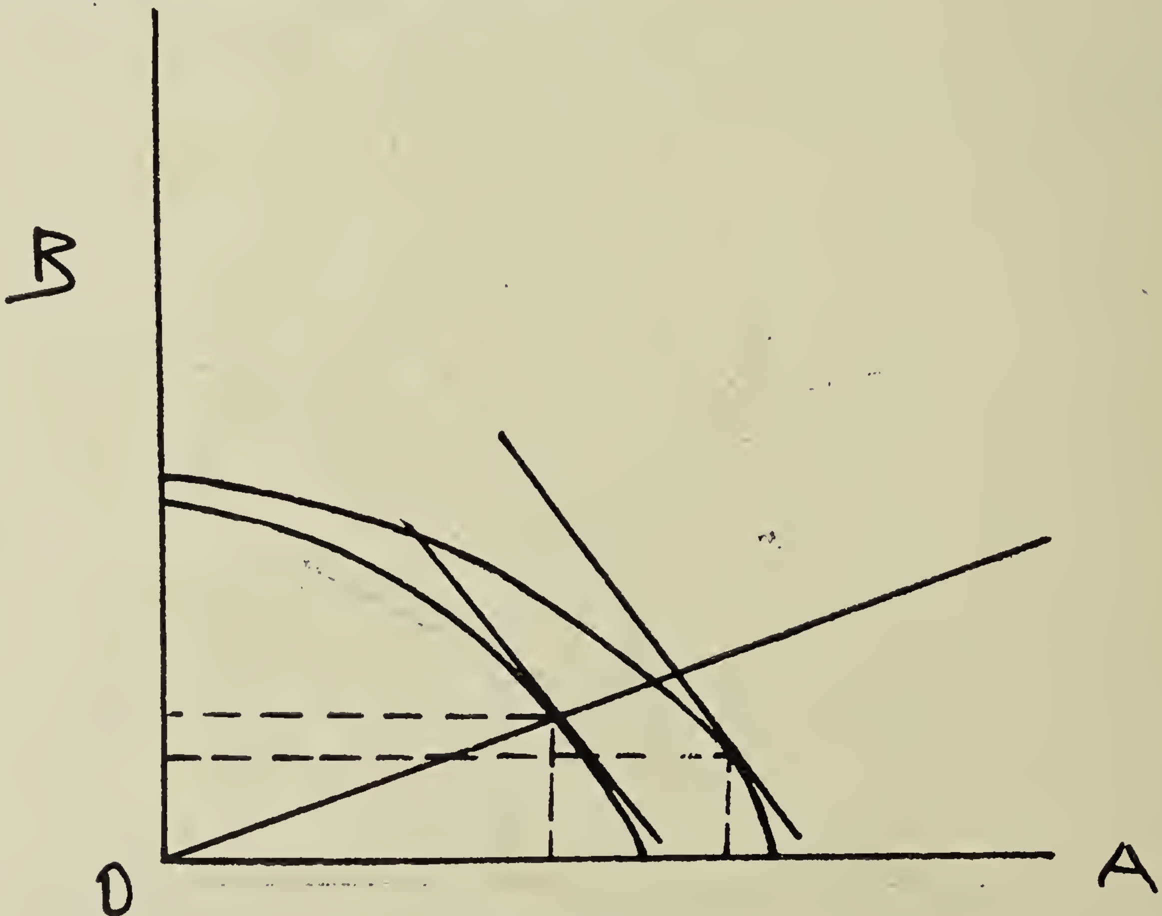
Teknik gelişme mal birimlerinin daha az miktarda faktörle istihsalini temin etmektedir. *Carî faktör fiatlarında* bütün faktörleri aynı oranda azaltan teknik gelişme *nötr gelişmedir.* Meselâ 1 birim mal istihsali için 10 birim kapital 30 birim emek kullanılırken teknik bir buluş sonucunda 5 birim kapital 15 birim emekle aynı miktar istihsal yapılabilirse bu buluş nötr bir buluştur.

Bazı buluşlar faktörlerin bazılarında nispeten fazla bir tasarruf sağlayabilir. Meselâ aynı miktarda mal istihsali için kullanılan 10 birim kapitali % 50 kısıp 5 birime, 30 birim emeği % 33 kısıp 20 birime indiren bir buluş kapitalin kullanılışında daha büyük bir tasarruf sağlamaktadır. Bu bakımdan bu mahiyetteki buluşlara *kapital tasarruf eden buluşlar* denilebilir. Aynı şekilde *emek tasarrufu sağlayan buluşlar* da bahis konusu olmaktadır.

Çeşitli tipteki bu buluşların yaratacağı *istihsal etkisi* de farklı olacaktır.

1 — *Nötr buluşlar :*

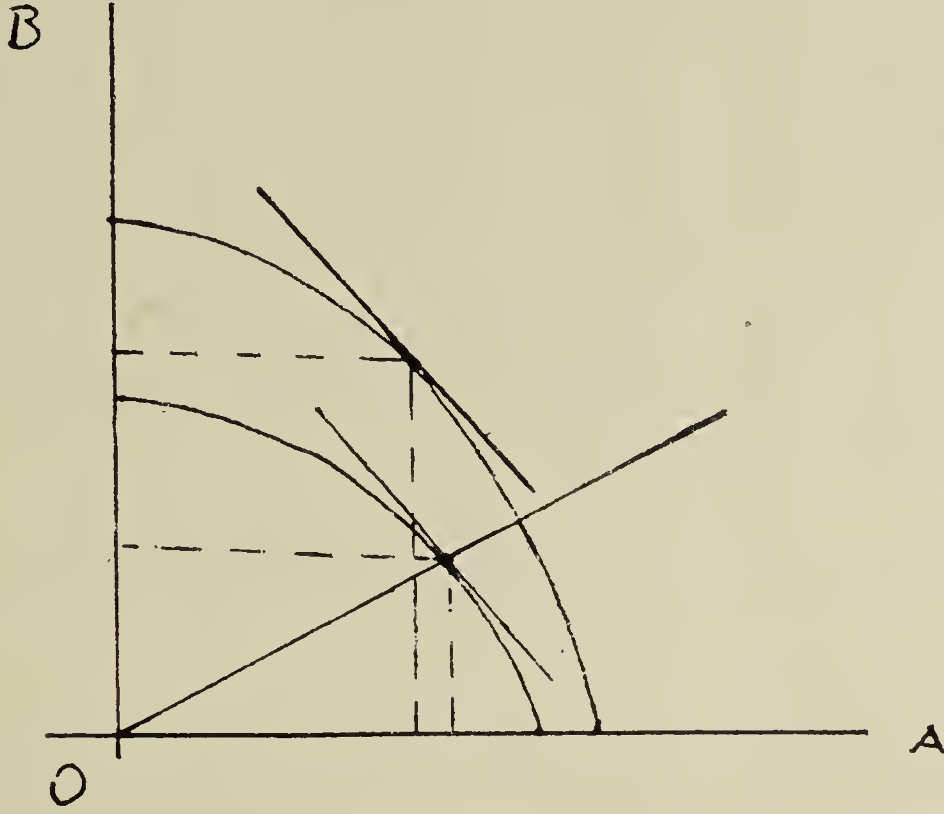
A malı istihsalinde meydana gelen nötr etkili teknik buluşlar sabit faktör fiatlarında A malı maliyetini düşürecektir. A istihsalinde kârlar artacağından kaynaklar A dan B ye çekilerek A istihsali artacak B istihsali kısılacaktır.

Diyagram 39

Böylece A malı istihsalinde meydana gelen nötr etkili bir teknik buluş ihracatı aşırı geliştirici bir istihsal etkisi yapacaktır:

B malı istihsalinde meydana gelen nötr etkili bir buluş ise aynı sebeplerden B malı istihsalinin artmasına A malı istihsalinin kısılmasına sebep olacaktır :

Diyagram 40

2 — *Emek tasarrufu sağlayan teknik buluşlar :*

Eğer emeğin entansif olarak kullanıldığı A malı istihsalinde bu nevi bir buluş meydana gelirse A malı istihsalinde meydana gelen maliyet düşmeleri A malı istihsalindeki kârları arttıracağından kaynaklar B den A ya çekilecek ve yine ihracatı aşırı arttırıcı bir istihsal etkisi doğacaktır. Ancak A malı istihsalinde meydana gelen emek tasarrufu, kapital tasarrufundan fazla olduğundan açıkta kalan emeği mas etmek için lüzumlu kapitali temin için kapital entansitesi fazla olan B malı istihsalinin nötr buluşa nazaran daha fazla kısılması icap eder.

Emek tasarrufu sağlayan teknik buluşların kapital entansitesi yüksek B malı istihsalinde meydana gelmesi halinde ise doğacak istihsal etkisini tâyin etmek mümkün olmayacaktır. Zira bu buluş bir taraftan B malı maliyetini düşürerek B malı istihsalinin A malı aleyhine gelişmesine sebep olacaktır. Diğer taraftan B malı istihsalin-

den açığa çıkan emeğin mas edilmesi için A malı istihsalinin artması icap edecektir. Faraza 1 birim B malı, 3 birim kapital 1 birim emekle istihsal edilirken emek tasarrufu sağlayan bir teknik buluşla 1 birim B malının 1,5 birim kapital 0,25 birim emekle yapılması sağlansın. Maliyet düşmesi B malı istihsalini teşvik edecektir. Ancak açığa çıkan 1,5 birim kapital ve 0,75 birim emeğin tamamı, B malı istihsalinde K/E oranı 3/1 olduğundan, B malı istihsalinde kullanılamayacaktır. Fazla emeği mas etmek için emek entansitesi yüksek A malı istihsalinin arttırılması gerekecektir. Görülüyor ki burada iki zıt etki bulunmakta, B malı maliyetinin düşmesi A malı istihsalinin kısılıp B istihsalinin artmasını, açığa çıkan emeğin mas edilmesi de A malı istihsalinin arttırılmasını gerektirmektedir. Bu iki zıt tesirin şiddetine göre netice B nin artması, A nın azalması, veya A nın artıp B nin azalması veya bu iki extrem arasında herhangi bir ihtimal olabilecektir.

3 — *Kapital tasarrufu sağlayan teknik buluşların istihsal etkisi :*

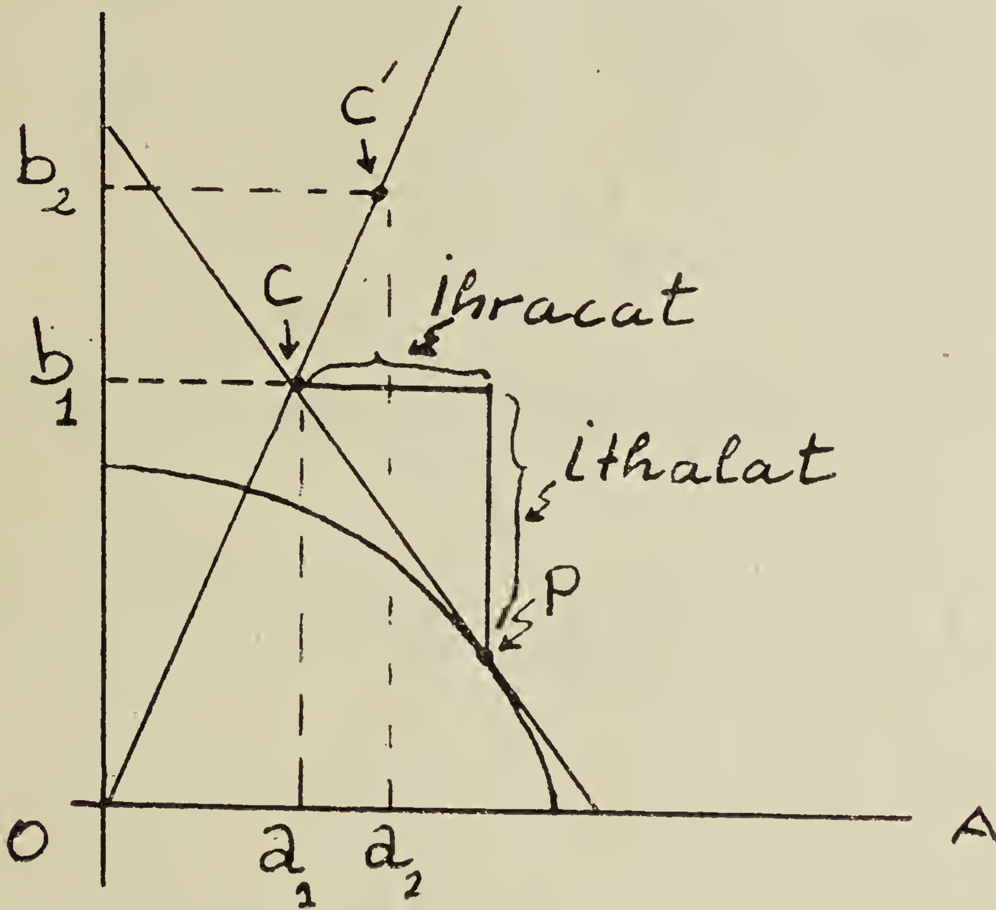
Bu nevi teknik bir buluş kapital entansitesi yüksek B malında meydana gelirse, B malı istihsali artıp A malı istihsali azalacaktır. Bunun izahı, emek entansitesi yüksek bir mal istihsalinde meydana gelen ve emek tasarrufu sağlayan bir buluşun izahı gibidir.

Emek entansitesi yüksek A malı istihsalinde meydana gelecek kapital tasarrufu sağlayan bir buluş ise mümkün olan sonuçlardan herhangi birini verebilecektir. Zira burada da iki zıt tesir mevcut olup bir taraftan A malı istihsalinde meydana gelen maliyet düşmesi A istihsalini B aleyhine geliştirmeye say ederken, açığa çıkan kapitalin mas edilmesi kapital entansitesi yüksek B malı istihsalinin artmasını gerektirecektir.

C — DİNAMİK UNSURLARIN İSTİHLÂK ETKİSİ

Kapital birikimi nüfus artışı ve teknik buluşların istihsal ve istihlâk kanalından dış ticareti etkilediğini söyledik ve bunların değişik durumlarda istihsal üzerindeki etkilerini inceledik. Şimdi istihlâk üzerindeki etkilerini gösterelim.

Dinamik unsurlar istihlâk kombinezonunu —yani modelimizdeki A ve B mallarının istihlâkindeki birleşim oranını— değiştirmeden sadece istihlâk miktarlarını arttırmakta ise *nötr* bir istihlâk etkisinin mevcut olduğu söylenebilir (Bu husus Diyagram 41 de gösterilmiştir) :

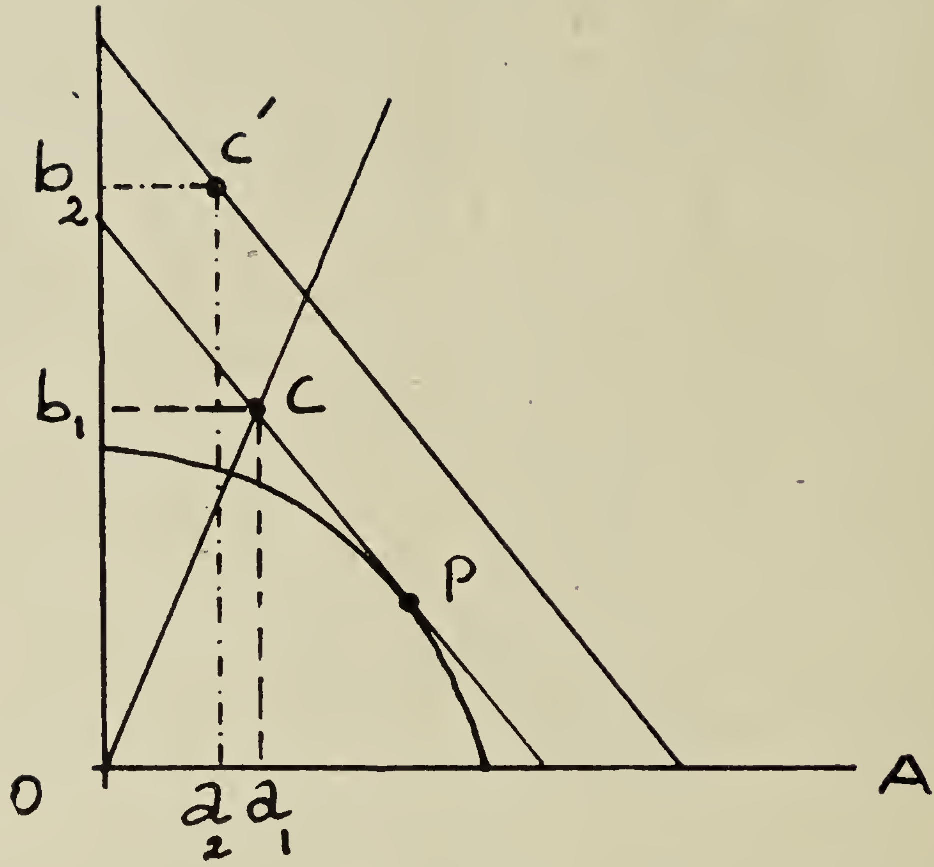

Diyagram 41

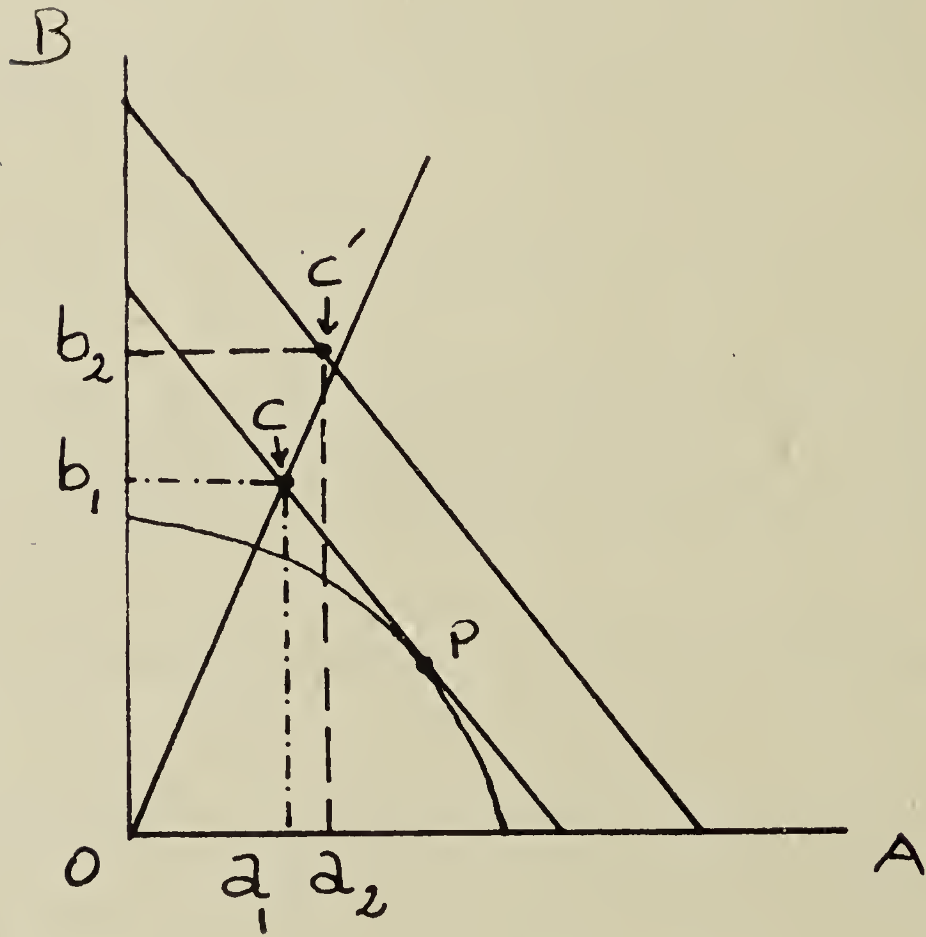
Evvelce Oa_1 ve Ob_1 den ibaret olan istihlâk şimdi Oa_2 ve Ob_2 olmuştur. Oa_1C ve Oa_2C' benzer üçgenler olduğundan $Oa_1/Oa_2 = Ob_1/Ob_2$ dir ve A ve B malları istihlâki aynı oranda artmıştır.

Ancak dinamik unsurlar, ferdi tercihleri, gelir seviyesini, ve gelir dağılışını etkilemekte; bunlar da istihlâk kombinezonunu etkilemektedir.

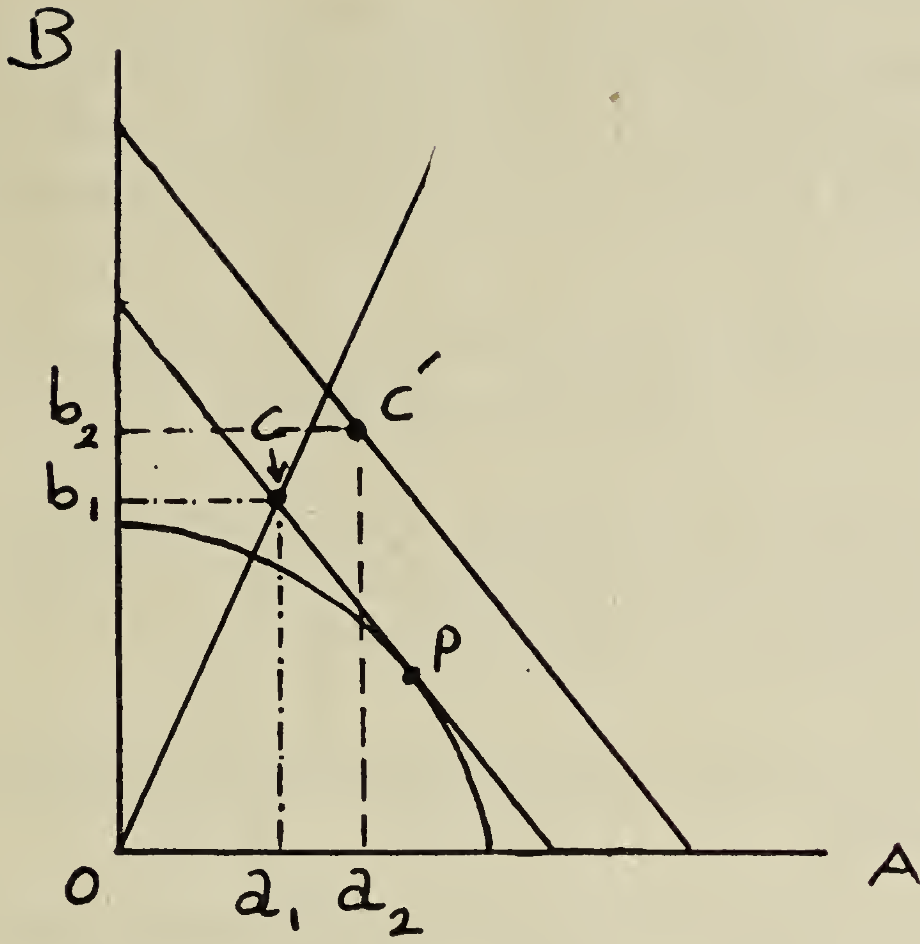
Gelir ve tercihlerdeki değişmelere göre istihlâkde meydana gelebilecek değişmeleri diyagramlarla gösterelim :

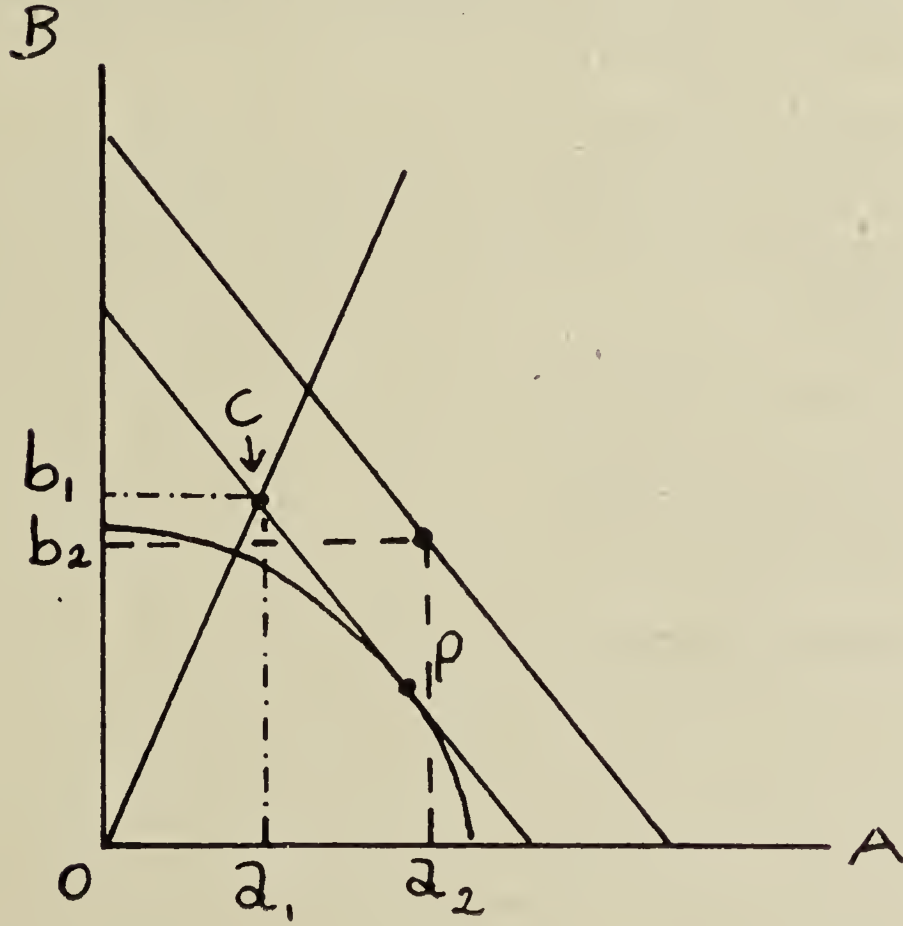
İthalâtı aşırı arttırıcı istihlâk etkisi
Diyagram 42

İthalâtı arttırıcı istihlâk etkisi
Diyagram 43

İthalâtı nisbi kısıcı istihlâk etkisi
Diyagram 44

İthalâtı mutlak kısıcı istihlâk etkisi
Diyagram 45

1 inci ve 2 nci halde carî fiatlarda ithal malları istihlâki ihraç malları istihlâkine oranla daha fazla artmıştır. 3 üncü halde ise ithal malları istihlâki ihraç malları istihlâkinden daha düşük oranda artmıştır. 4 üncü halde ise ithal malları talebi azalmıştır.

D — DİNAMİK UNSURLARIN İSTİHSAL VE İSTİHLÂK KANALINDAN DIŞ TİCARETE ETKİSİ

Dinamik unsurların istihsal ve istihlâk üzerindeki etkilerini ayrı ayrı gördükten sonra şimdi değişik istihsal ve istihlâk durumlarının dış ticaret üzerindeki etkisini görelim.

1 — *Sabit fiatlarda millî gelir içindeki dış ticaret payının aynı kalması :*

İstihlâk ve istihsal etkilerinin nötr olması halinde sabit fiatlarda ithalât ve ihracat miktar itibariyle artacak ancak bunların millî gelir içindeki nisbi önemi değişmeyecektir. Bu hususu aşağıdaki diyagramlar yardımıyla göstermeye çalışalım :

P = Faktör arzındaki değişme ve teknik gelişmeden önceki istihsal noktası

C = İstihlâk noktası

PK = İhracat

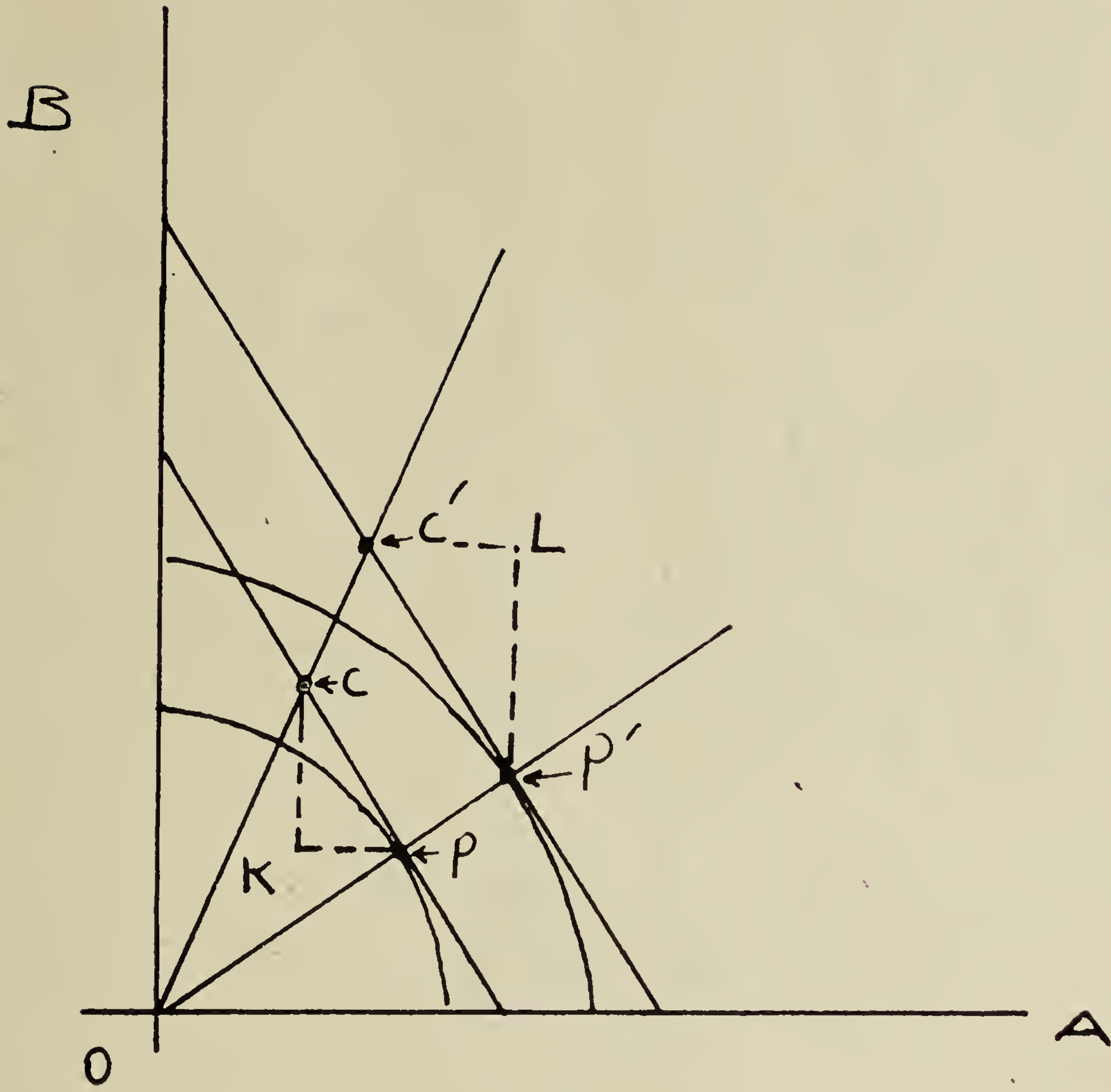
CK = İthalât

P′ = Sonraki istihsal

C′ = Sonraki istihlâk

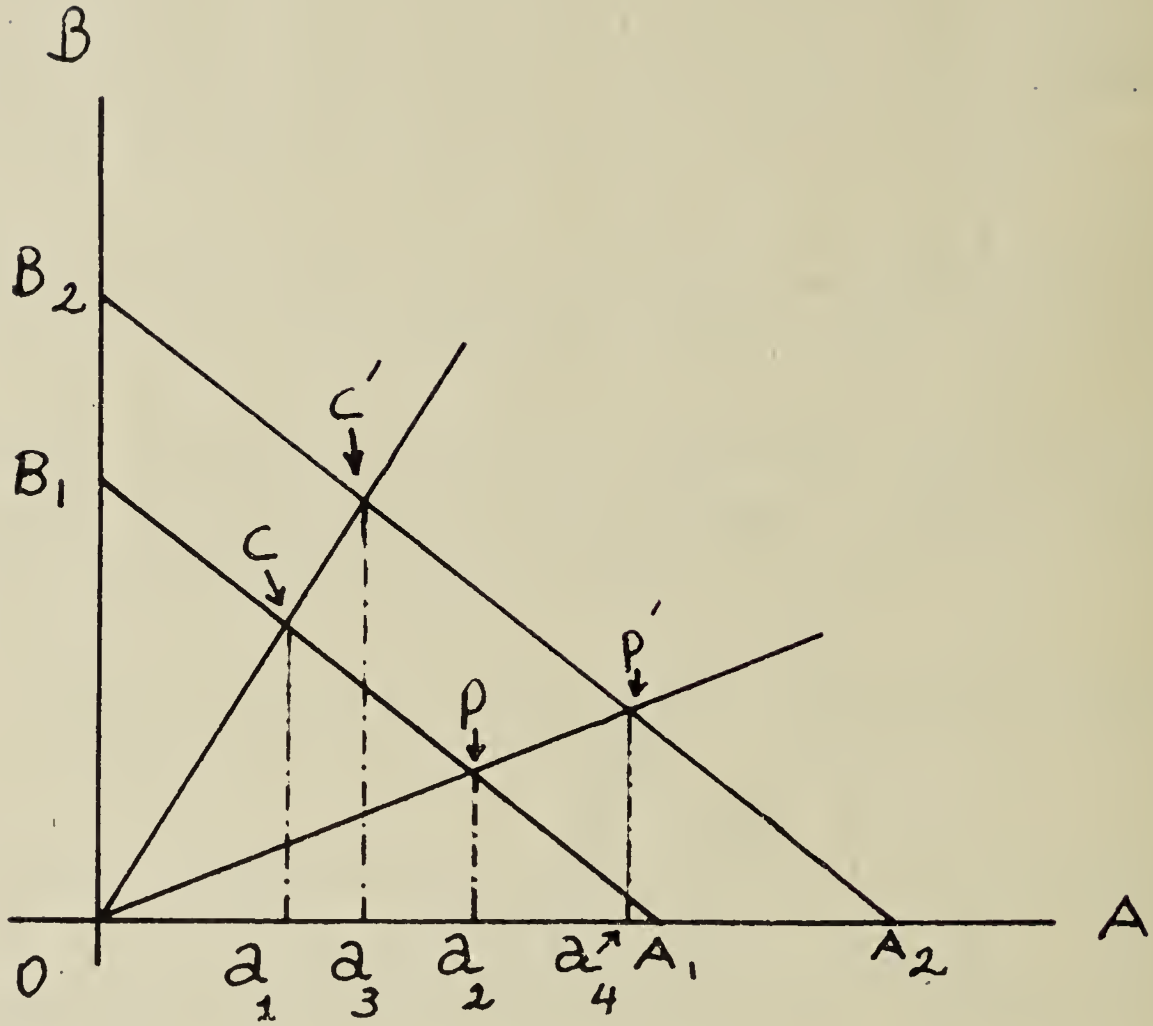
P′K = Sonraki ihracat

P′L = Sonraki ithalât

Diyagram 46

Detaylı olarak gösterdiğimiz bu diyagramı yapılacak ilâvelerle karıştırmamak için bizim için önemli noktaları seçerek şu şekilde yeniden çizelim :

Diyagram 47

Burada Oa_2 dinamik unsurlardaki değişmeden önceki A istihsalini; Pa_2, B istihsalini göstermektedir. A_1B_1 doğrusunun eğimi A malı fiatının B malı fiatına oranını veya B ile A arasındaki mübadele haddini vermektedir. Bu fiatlarla Pa_2 kadar B malının A cinsinden değeri a_2A_1 dir. Bu sebeple OA_1, A cinsinden millî geliri vermektedir. a_1a_2, A malı ihracatını vermekte ve a_1a_2/OA_1 millî gelir içindeki ihracatın oranı olmaktadır.

Aynı muhakeme tarzıyla a_3a_4/OA_2 dinamik unsurların değişmesinden sonraki ihracat/millî gelir oranıdır. Burada dinamik unsurların etkilerini sabit fiatlarda incelediğimizden B_2A_2, B_1A_1 paralel bulunmaktadır. Şimdi a_1a_2/OA_1 ve a_3a_4/OA_2 oranlarının eşit olduğunu yani millî gelir içindeki ihracat oranının değişmediğini gösterelim.

OCA_1 ve $OC'A_2$ üçgenleri benzer üçgenler olup

$$Oa_1 /OA_1 = Oa_3 /OA_2$$

$$A_1a_2/OA_1 = A_2a_4/OA_2$$

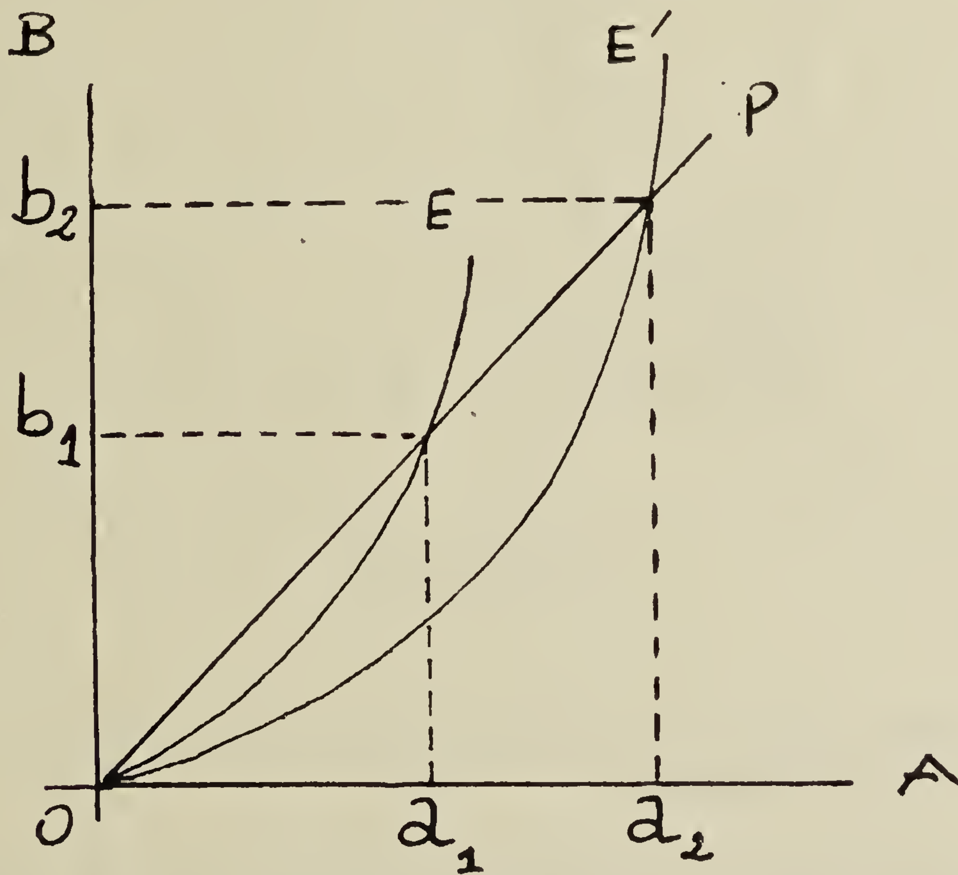
dir. $Oa_1 + a_1a_2 + a_2A_1 = OA_1$ ve $Oa_3 + a_3a_4 + a_4A_2 = OA_2$ olduğundan

$$a_1a_2/OA_1 = a_3a_4/OA_2$$

İhracatın millî gelir içindeki payı değişmediğinden ihracat millî gelirle aynı oranda artmış demektir.

Bu muhakeme tarzını OB eksenine tatbik ettiğimizde millî gelir içindeki ithalât oranının değişmediği yani ithalâtın millî gelirle aynı oranda arttığı görülecektir. Kaldı ki dış ticaret açığı bulunmadığından ve tahlillerimizi sabit fiatlarda yaptığımızdan ihracatla ithalât arasında sabit bir oran bulunmakta ve ithalât, ihracata paralel olarak aynı oranda değişmektedir. İthalât, ihracatın sabit bir % si olduğundan ihracatın millî gelirle aynı oranda artması halinde ithalât da o oranda artacaktır.

Millî gelir artarken ithalât ve ihracatın sabit fiatlarda aynı oranda artması, bahis konusu memleketin takas eğrisini sağa doğru kaydıracaktır. Yani bu memleketin A ve B mallarına ait her fiat oranında arz ve talep edeceği mal miktarı artacaktır (Diyagram 48):

Diyagram 48

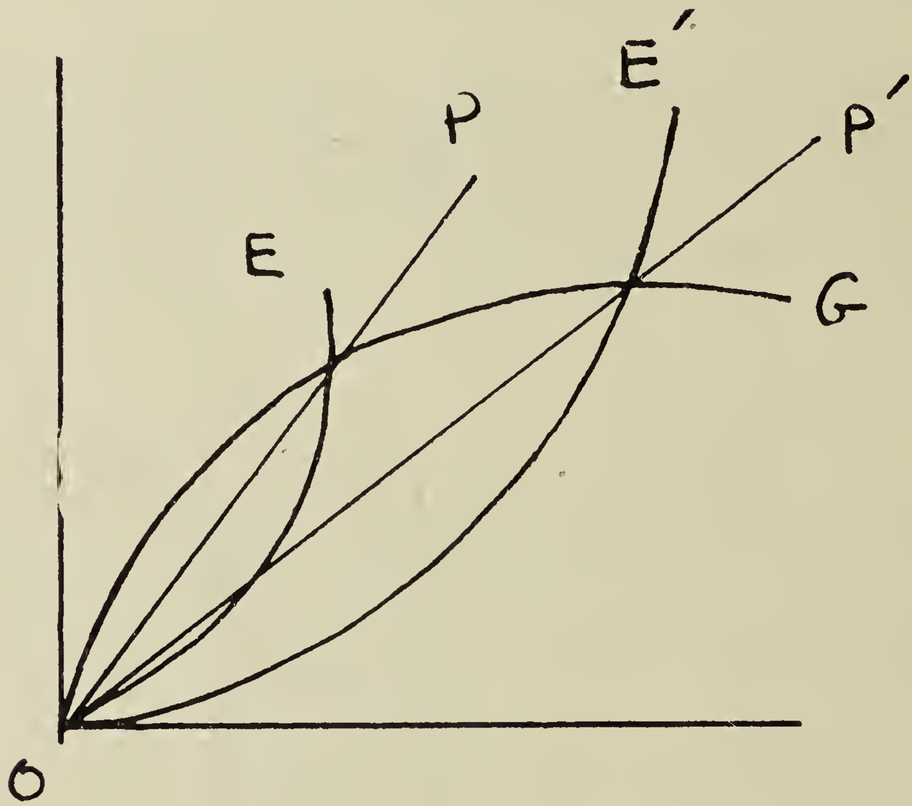
Meselâ E memleketi, OP fiat oranında evvelce Oa_1 kadar A malı verip Ob_1 kadar B malı talep ederken; şimdi aynı fiat oranında Oa_2 kadar A yı, Ob_2 kadar B ile takas etmek istemektedir.

Dış alemdeki dinamik unsurların etkisini hesaba katmayıp dış aleme ait takas eğrisinin değişmediğini kabul ettiğimiz takdirde dinamik unsurların bahis konusu memlekette nötr istihsal ve istihlâk etkileri yaptığı hallerde takas eğrisi sağa kayacak, ithalât ve ihracat artacak, milletler arası mübadele nispeti aleyhe dönecektir :

G dış alem takas eğrisi

P önceki mübadele nispeti

P′ sonraki mübadele nispeti.

Diyagram 49

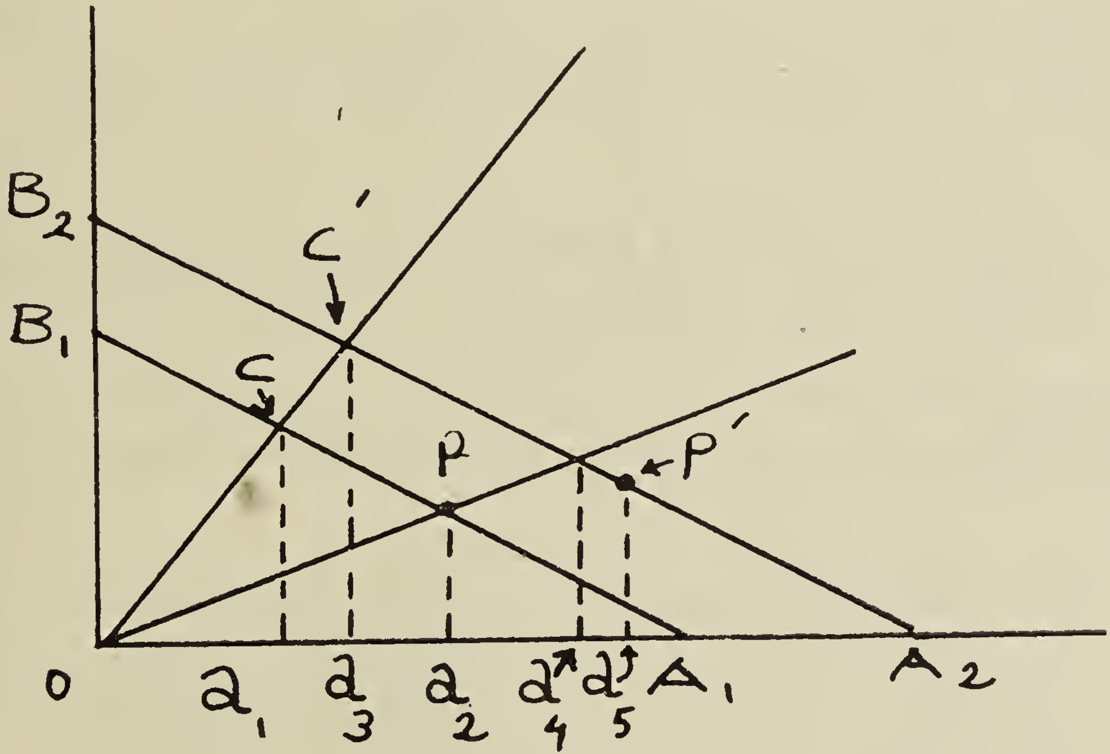
2 — *Sabit fiatlarda dış ticaretin millî gelirden daha yüksek oranda artması :*

Dinamik unsurların istihlâk ve istihsal etkileri aşağıdaki şekillerde birleştiği takdirde ithalât ve ihracatın artış oranı sabit fiatlarda millî gelir artış oranından büyük olacaktır:

İstihlâk etkisi	İstihsal etkisi
Nötr	İhracatı arttırıcı veya aşırı arttırıcı
İthalâtı arttırıcı veya aşırı arttırıcı	Nötr
İthalâtı arttırıcı veya aşırı arttırıcı	İhracatı arttırıcı veya aşırı arttırıcı

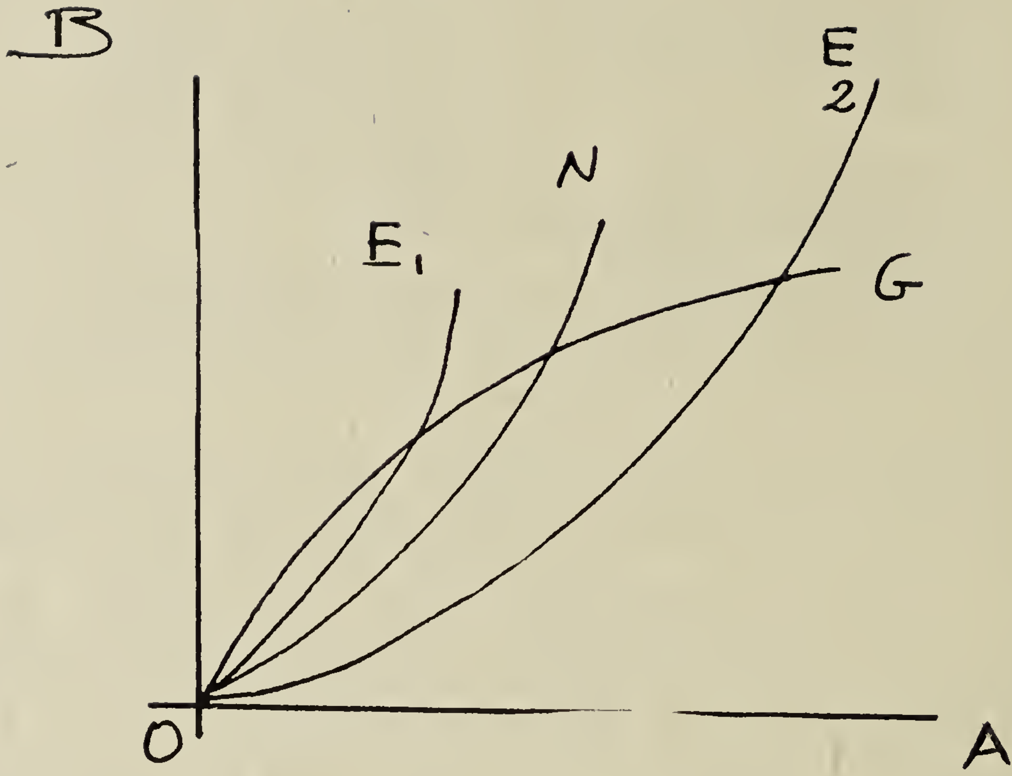
Yukarki hallerden meselâ birinciyi (Nötr istihlâk - ihracatı arttırıcı istihsal etkisi) diagramla ifade ederek sonucu görelim :

Evvelce ihracatın millî gelire oranı a_1a_2/OA_1 di. Şimdi a_3a_5/OA_2 dir. Eğer a_3a_4/OA_2 olsa idi bu oran a_1a_2/OA_1'e eşit olduğundan ihracat millî gelirle aynı oranda artmış olacaktı. Ancak a_3a_5, a_3a_4 den büyük olduğundan $a_3a_5/OA_2 > a_1a_2/OA_1$. Millî gelir içindeki ihracat oranı büyümüştür. Yani ihracatın (dolayısıyla ithalâtın) artış oranı millî gelir artış oranından fazla olmuştur.

Diyagram 50

Sabit fiatlarda ihracat (ve ithalâtın) millî gelirden daha yüksek oranda artması halinde takas eğrisi yine sağa kayacaktır. Ancak buradaki artış nötr istihsal ve istihlâk etkisi halindekinden daha fazla olacaktır :

Diyagram 51

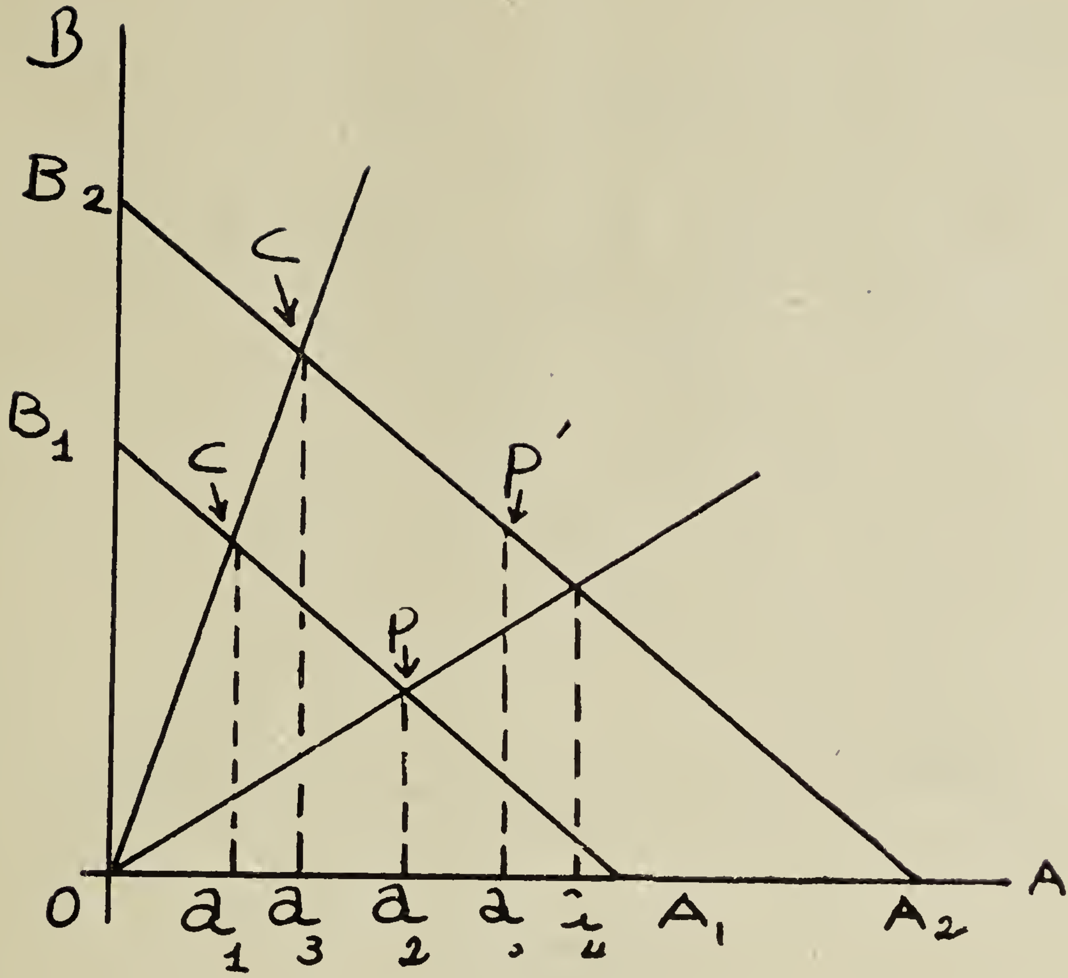
Bu durumda yine dış ticaret hacmı (ithalât ve ihracat miktarları) artacak ve mübadele nispetleri aleyhe dönecektir.

3 — *Sabit fiatlarda dış ticaret hacmının küçülmesi veya artış oranının millî gelir artış oranından küçük olması :*

Aşağıdaki hallerde ihracat ve ithalât sabit fiatlarda mutlak olarak küçülmekte veya millî gelire nispetle daha az artmaktadır :

İstihlâk etkisi	İstihsal etkisi
Nötr	İhracatı nisbi veya mutlak kısıcı
İthalâtı nisbi veya mutlak kısıcı	Nötr
İthalâtı nisbi veya mutlak kısıcı	İhracatı nisbi veya mutlak kısıcı

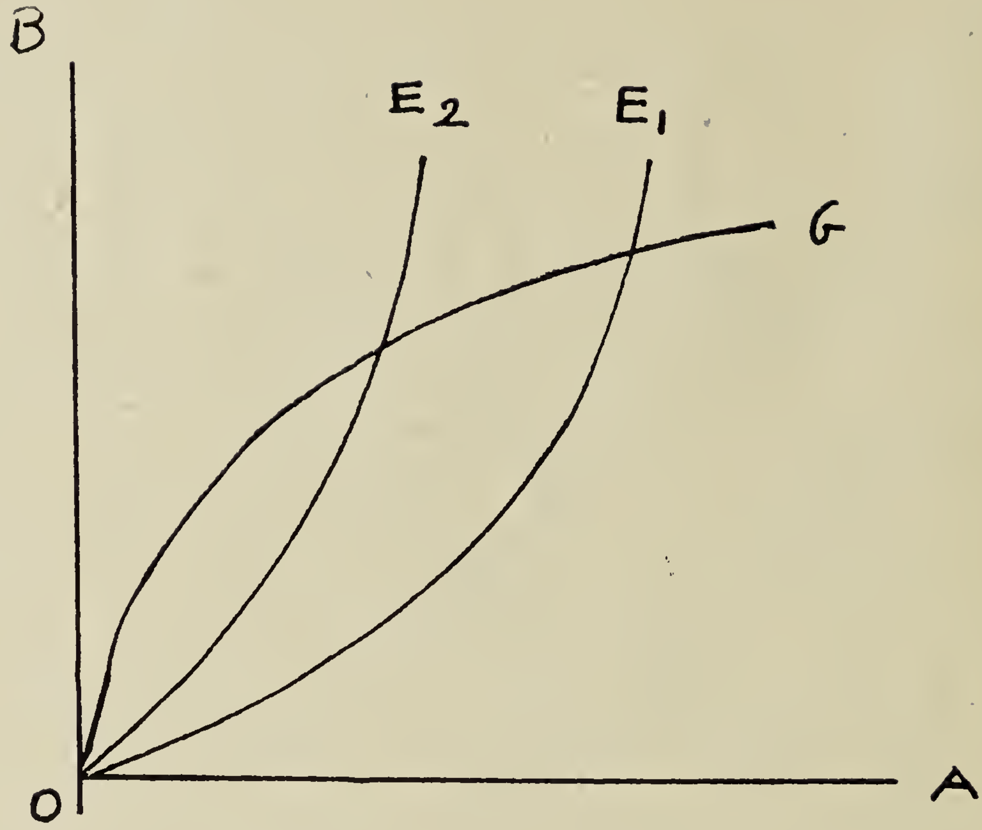
Bu etkilerin şiddetine göre dış ticaret hacmı mutlak olarak veya nisbi olarak küçülecektir. Birinci hali diyagramla gösterelim :

Diyagram 52

Dinamik unsurların değişmesinden önceki ve sonraki ihracat ve millî gelir oranı sırasıyla a_1a_2/OA_1 ve a_3a_5/OA_2 dir. Evvelce açıkladığımız sebeplerden $a_1a_2/OA_1 = a_3a_4/OA_2$ dir. $a_3a_5 < a_3a_4$ olduğundan $a_3a_5/OA_2 < a_1a_2/OA_1$ dir. a_3a_5 ün mutlak kıymeti a_1a_2 den küçükse dış ticaret carî fiatlarda mutlak olarak kçülmüş; aksi halde mutlak olarak artmış ancak millî gelire nispetle küçülmüştür.

Birinci halde her fiat oranında bahis konusu ülke daha az A malı verip daha az B malı talep edeceğinden takas eğrisi sola kayacaktır. Dış alemin takas eğrisi dinamik unsurların etkisiyle değişmediği takdirde mübadele nispeti bahis konusu memleketin (A malının) lehine dönecektir ve dış ticaret hacmı küçülecektir (Diyagram 53).

Diyagram 53

İkinci, yani dış ticaret hacmının carî fiatlarda mutlak olarak artıp nisbi olarak azaldığı halde her fiat oranında bahis konusu memleket daha fazla mal mübadele etmek isteyeceğinden takas eğrisi sağa kayacak ancak bu artış nötr istihlâk ve nötr istihsal etkilerinin sebep olduğu kaymaya nazaran az olacaktır (Diyagram 54).

G dış alem takas eğrisi

N nötr istihlâk ve nötr istihsal etkilerinden ötürü kayan takas eğrisi

P orijinal mübadele oranı

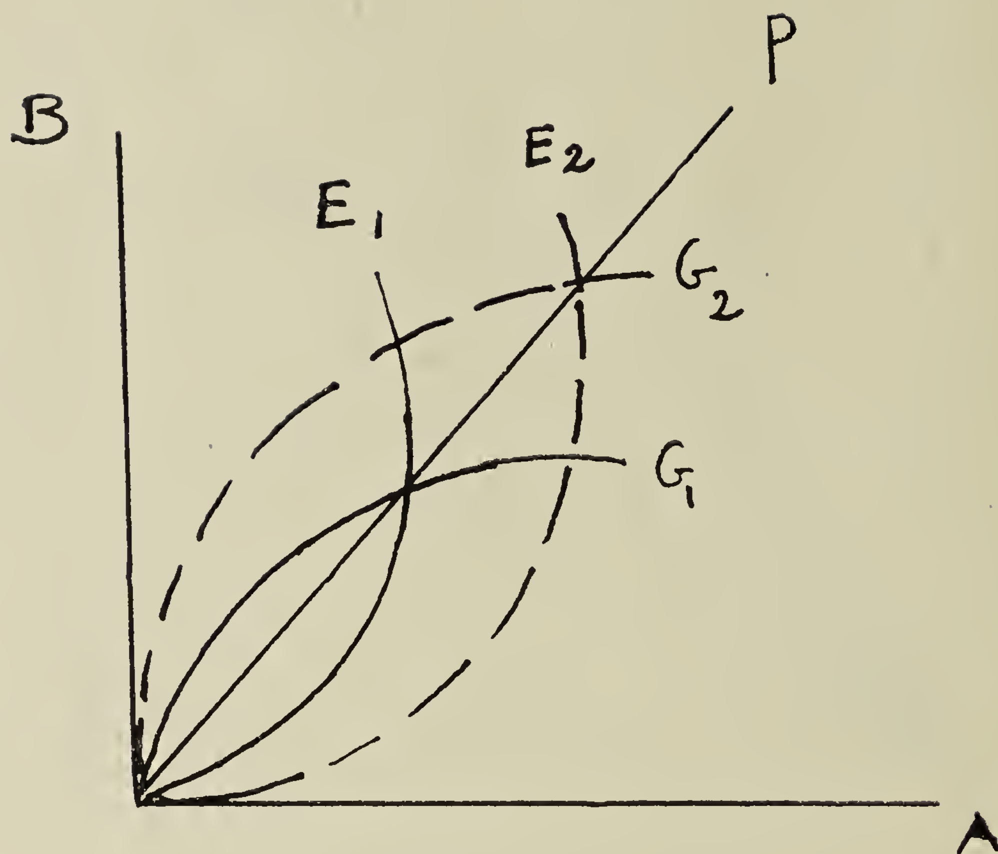
P′ sonraki mübadele oranı

Diyagram 54

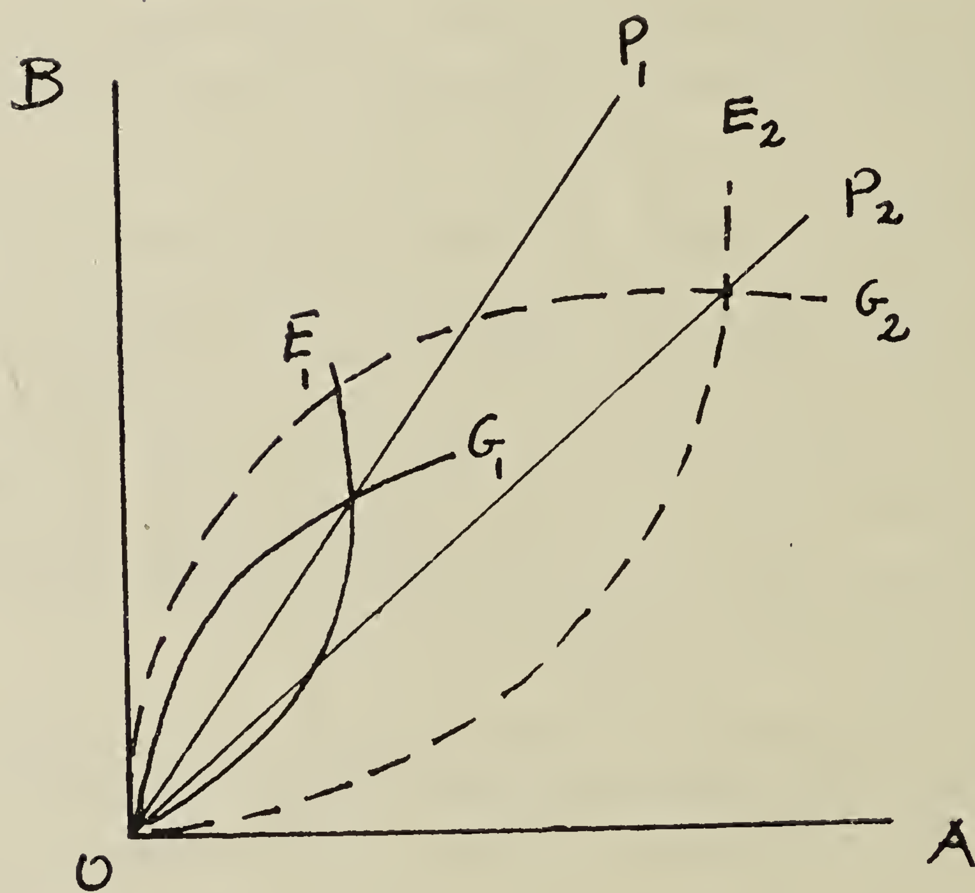
Bu durumda mübadele nispetleri bahis konusu memleketin (A malının) aleyhine dönecek ve dış ticaret hacmı artacaktır.

Dinamik unsurların her iki memlekette birden istihsal ve istihlâki etkiledikleri ve takas eğrilerini kaydırdıkları hallerde mübadele nispeti ve dış ticaret hacmındaki gelişme takas eğrilerinin kayma istikametine ve şiddetine bağlı olacaktır. Meselâ E ve G memleketlerinin her ikisinde birden faktör artışı ve teknik gelişmenin toplam istihsal ve istihlâk etkileri nötr, dış ticaret hacmını arttırıcı veya nisbi olarak azaltıcı ise takas eğrileri aşağıdaki şekillerde kayacak, mübadele hadlerinin istikametini ise bu kaymaların nisbi şiddetleri tâyin edecektir (Diyagram 55, 56, 57).

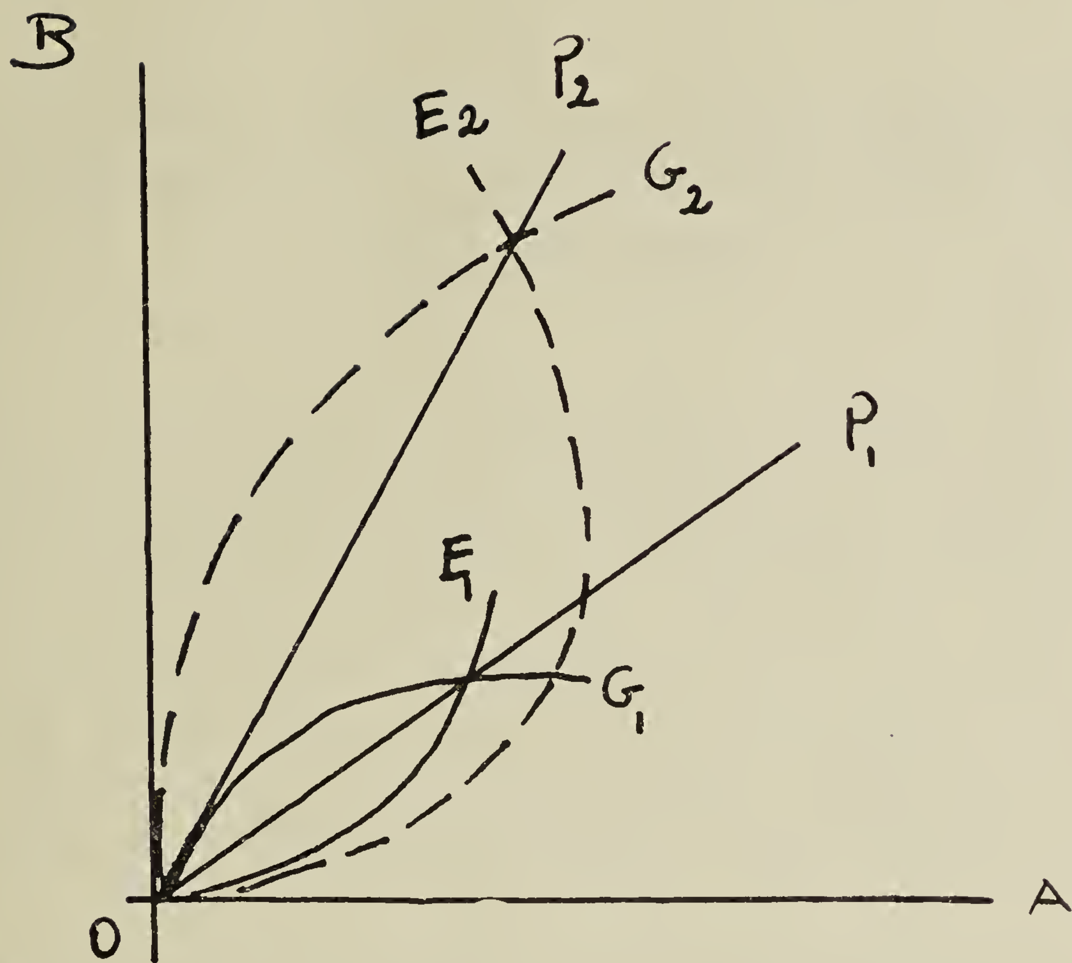
Birinci halde dış ticaret hacmı artmış ancak mübadele nispeti değişmemiştir. İkinci halde mübadele nispeti E malı ve E memleketi aleyhine, üçüncü halde ise G malı ve G memleketi aleyhine dönmüştür.

Diyagram 55

Diyagram 56

Diyagram 57

IX — TAKAS TİCARET HADLERİ (BARTER TERMS OF TRADE) UZUN DEVREDE AZ GELİŞMİŞ ÜLKELER ALEYHİNE DÖNMEKTE MİDİR?

Birleşmiş Milletler raporlarında da yer alan ve literatürde Singer - Prebish tezi adıyla geçen bu görüşe göre takas ticaret şartları uzun devrede sanayi mamulleri lehine, ham madde ve gıda maddeleri aleyhine dönmektedir. Ham madde ve gıda maddeleri ihracatçısı, sanayi mamulleri ithalâtçısı olan az gelişmiş ülkelerin bu yüzden uğradıkları kayıplardan kurtulmaları için bir an önce sanayileşmeleri lâzımdır. Sanayileşmek için de dış ticarete devletin müdahalesi suretiyle yerli sanayiin kurulması ve himayesi gerekmektedir.

Bu görüşü Kıyasi Maliyetler Teorisi ile karşılaştırdığımız zaman aradaki tezadın Kıyasi Maliyetler Teorisinin statik karakterinden ileri geldiği görülür. Kıyasi Maliyetler Teorisi belli bir anda hali hazır şartlar altındaki kıyasi maliyetlere göre istihsal kaynaklarının faaliyet kollarına tahsis edilmesini ileri sürer. Hali hazır şartlar altında az gelişmiş ülkelerin ham madde ve gıda maddeleri üretiminde nisbi üstünlükleri varsa Kıyasi Maliyetler Teorisi, az gelişmiş memleketlerin bu maddelerin üretim ve ihracatında ihtisaslaşmalarının istifadeli olacağını ortaya koymaktadır. Singer - Prebish tezi ise hali hazır şartların ilerde değişeceğini ileri sürerek zımnen Kıyasi Maliyetler Teorisini statik karakteri dolayısıyla reddetmektedir. Aşağıda açıklıyacağımız üzere takas ticaret hadlerinin ham maddeler aleyhine döneceği hususunda tam bir görüş birliğine varılmış değildir. Ancak bu görüşün, doğru kabul edilmesi halinde dahi, sağlam bir müdahale sebebi olup olmayacağı problemi ortada kalmaktadır. Aşağıdaki bölümlerde önce takas ticaret hadlerinin seyri hakkındaki görüşleri açıklayıp sonra Singer - Prebish tezinin teorik bir müdahale sebebi olarak değerini araştıracağız.

A — TAKAS TİCARET HADLERİ AZ GELİŞMİŞ ÜLKELER ALEYHİNE DÖNMEKTE MİDİR?

1 — *İstatistiki münakaşalar :*

Bu görüş istatistiki mesnet olarak İngiltere takas ticaret şartlarının 1870 yılıyla II. Dünya Harbine hemen takaddüm eden yıllar arasındaki gelişmesine dayanarak, ticaret şartlarının ham madde ve gıda maddelerinin ve dolayısıyla az gelişmiş ülkelerin aleyhine döndüğünü ileri sürmektedir. Werner Scholote'ın 1938 de yayınladığı istatistiklere dayanan bir Birleşmiş Milletler raporuna göre «Belli miktardaki ham madde ve gıda maddeleri, II nci Cihan Harbinden hemen önceki yıllarda, 19 uncu arsın sonlarında temin ettiği mamul maddelerin ancak % 60 ını temin edecek duruma düşmüştür»[1].

İngilterenin takas ticaret şartlarındaki gelişmeden ötürü varılan bu sonuçlara yapılan başlıca itirazlar şunlardan ibarettir :

1° — Bu istatistikler sınaî mamullerin kalitesindeki gelişmeleri ve ortaya çıkan yeni mamulleri hesaba katmamaktadır. Gerçekten arada geçen devre boyunca «bakır, bakır olarak; pamuk, pamuk olarak; ve buğday yine buğday olarak kalmış halbuki, otomobil, radyo, ve antibiyotikler ya tekâmül etmiş veya icad edilmiştir»[2]. Bu suretle sınaî mamuller fiatlarında ham madde ve gıda maddeleri fiatlarına nazaran yükselme yeni çıkan mamuller ve mamul kalitesindeki yükselmeden ileri gelebilir.

2° — Yapılan hesaplarda İngiltere ithalâtının cif, ihracatının fob olarak alınmasından ötürü bu müddet içinde nakliye masraflarının düşmesi İngiltere şartlarında lehde bir etki yaratmıştır. Nakliye masraflarındaki azalma c.i.f ithal fiatlarında bir düşme yaratmış bu da ticaret şartlarını İngiltere lehine çevirmiştir. Nakliye masrafları için gerekli düzeltmeler yapılmadan İngiltere için lehde gelişen ticaret şartlarının mutlaka az gelişmiş memleketler için aleyhde olduğu söylenemez. Meselâ nakliye masraflarının düşmekte olduğu 1900 - 1904 yılları arasında yün fiatları Arjantinde % 12

---

1) United Nations, «*Relative Prices of Exports and Imports of Underdeveloped Countries*», New York 1949, p. 72.

2) G. Haberler, «*Terms of Trade and Development*», (H. S. Ellis, editor, Economic Development for Latin America, Macmillan, London 1961, p. 281).

yükselmiş buna mukabil Londrada % 8 düşmüştür [3]. Bu gelişme şüphesiz ki ticaret şartlarını her iki memleketin birden lehine çevirmiştir.

Ellysworth, yaptığı hesaplara göre 1870 den 1905'e kadar İngilterenin ihraç fiatlarının % 15 düştüğü ve bu yüzden fob ithalât ve fob ihracat kıymetlerine dayanan ticaret şartları endeksinin muhtemelen sanayileşmemiş memleketler lehine geliştiği sonucuna varmıştır [4].

3° — Sadece İngiltere takas ticaret şartlarındaki gelişmeye bakarak «takas ticaret şartları bütün sanayileşmiş memleketler lehine ve az gelişmiş ülkeler aleyhine dönmektedir» sonucuna varmak mümkün değildir. Gerçekten, Kindleberger, diğer Avrupa ülkeleri için hazırladığı takas ticaret şartları endekslerine bakarak böyle bir genelleme yapmanın mümkün olamıyacağı sonucuna varmıştır [5].

2 — *Teorik münakaşalar :*

Takas ticaret şartlarının uzun devrede ham madde ve gıda maddeleri ve az gelişmiş ülkeler aleyhine döndüğü görüşünü savunanların teorik dayanakları ise bir taraftan sanayileşmiş memleketlerdeki tekelci kuruluşların mevcudiyeti diğer taraftan Engel Kanunu olmaktadır.

1° — Kalkınmış ülkelerin sanayi mamulleri istihsalindeki prodüktivite artışları, fiat düşmesi yerine ücret ve kârları arttırmakta; az gelişmiş ülkelerde ham madde ve gıda maddeleri istihsalindeki prodüktivite artışları ise fiatları düşürmektedir. Bu durum gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerin ekonomik yapılarındaki farklardan doğmaktadır. Gelişmiş ülkelerde bir taraftan işçi sendikalarının faktör piyasasındaki monopolcü durumu; diğer taraftan istihsal ünitelerinin mal piyasalarındaki monopolcü durumu prodüktivite artışlarının net fiat düşmesi yaratmasına mani olmaktadır. Prodüktivite artışları kısmen kâr, kısmen ücret artışı şekline inkılâp etmektedir.

---

3) C. M. Wright, «*Convertibility and Triangular Trade as Safeguards against Depression*», Economic Journal, September 1955, pp. 425 - 42.

4) Paul T. Ellysworth, «*The Terms of Trade between Primary Producing and Industrial Countries*», Interamerican Economic Affairs, Summer 1956, pp. 53 - 56.

5) C. P. Kindleberger, «*The Terms of Trade, A European Case Study*», John Wiley and Sons, 1956, p. 53 ff., 233.

Halbuki az gelişmiş ülkelerin ham madde ve gıda maddesi müstahsilleri, milletlerarası piyasada monopolcü durumda olmadıklarından ve bu memleketlerde devamlı bir işsizler ordusu bulunduğundan, bu sahadaki prodüktivite artışları kâr ve ücret artışı yerine fiat düşmesi yaratmaktadır [6].

2° — Diğer taraftan zamanla sanayi mamulleri talebi nisbi olarak artmakta, ham madde ve gıda maddeleri talebi ise nisbi olarak azalmaktadır. Engel Kanunu'na göre gıda maddeleri talebi gelir artış hızından daha düşük bir hızla artmakta bu yüzden toplam gelir içindeki gıda maddeleri istihlâki nisbi olarak azalmaktadır. Sanayi mamulleri için ise durum aksidir. Engel Kanunundan ötürü gelir seviyesi arttıkça gıda maddeleri talebi sınaî mamuller talebine nazaran artmaktadır. Ham madde talebinin zamanla nisbi olarak azalması ise, teknik gelişmelerin verdiği imkânlarla tabiî ham maddeler yerine sentetik maddelerin kullanılmasından ileri gelmektedir [7].

Görüldüğü gibi bu görüş, bir taraftan teknik gelişmelerin arz fiatları üzerindeki etkilerini; diğer taraftan Engel Kanununun ve sentetik maddelerin tabiî ham maddelere ikamesinin talep şartları üzerindeki etkisini dikkate alarak dünya pazarlarında sanayi madde fiatlarının ham madde ve gıda maddeleri fiatlarına nazaran yükseleceğini ileri sürmektedir. Dünya pazarlarındaki toplam arz ve talebi ve bunlarda meydana gelen değişmeleri Diyagram 58 in yardımıyla daha açık olarak görmek mümkündür :

Teknik gelişmelerin sonucunda meydana gelen prodüktivite artışları, monopolcü faktörlerin mevcudiyeti dolayısıyla dünya pazarlarında ham madde ve gıda maddeleri arz eğrisini aşağı kaydırmaktadır. Gelişmiş ülkelerdeki monopolcü faktörler ise prodüktivite ar-

---

6) United Nations, *The Economic Development of Latin America and its Principal Problems,* New York 1950, pp. 8 - 14.

«*Relative Prices of Export and Imports of Underdeveloped Countries*», New York 1949, pp. 12 - 24, 126.

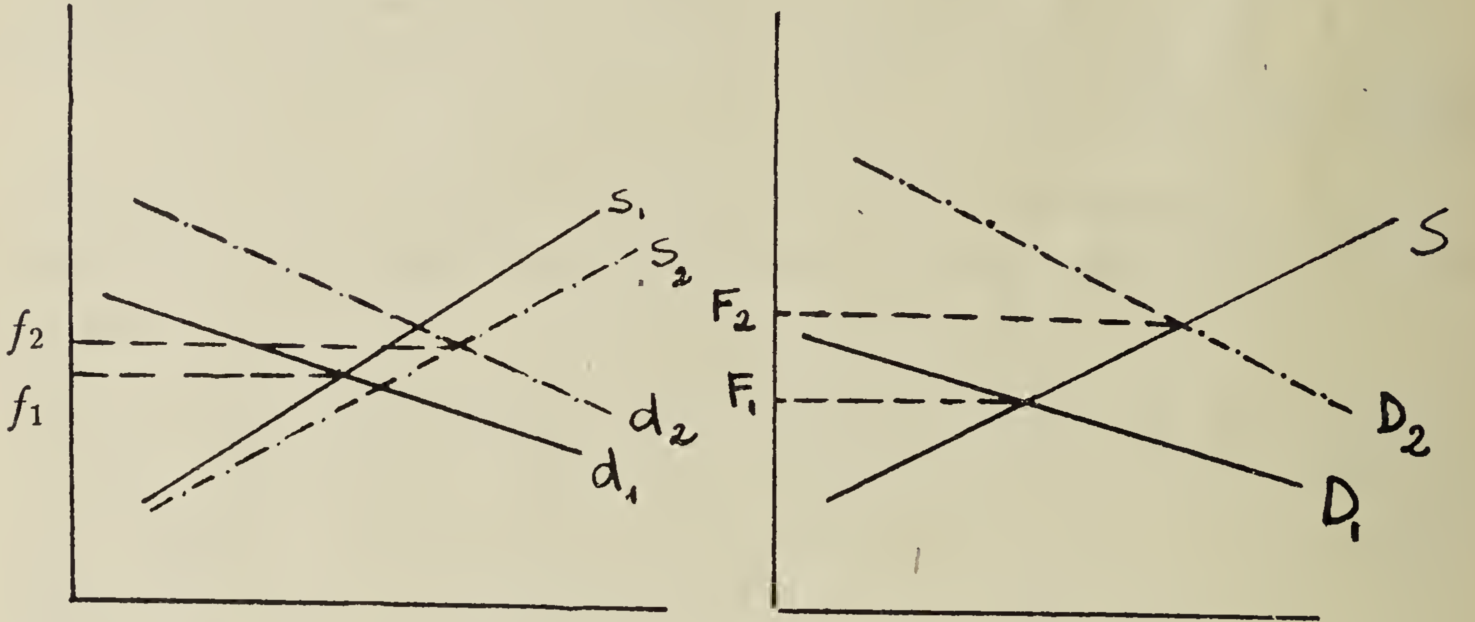
H. W. Singer, «*The Distribution of Gains Between Investing and Borrowing Countries*», American Economic Review, May 1950, pp. 477 - 479.

W. A. Lewis, «*Economic Development with Unlimited Suppilies of Labor*», Manchester School of Economic and Social Studies, May 1954, pp. 183 - 184.

7) H. W. Singer, a. g. e., p. 479.

Raul Prebish, «*Commercial Policy in Underdeveloped Countries*», American Economic Review, May 1959, p. 261 - 264.

tışlarının fiatlara intikaline mani olmakta bu malların dünya pazarlarındaki arz eğrisinde bir değişme olmamaktadır.

Dünya hammadde pazarı

Dünya mamul madde pazarı

Diyagram 58

Gelir artışlarının gıda maddeleri talebinde meydana getirdiği artış oranı, sanayi mamulleri artışı oranından küçük olduğu için d_1 eğrisindeki nisbi kayma, D_1 eğrisindeki nisbi kaymadan küçük kalmaktadır.

Bu kaymalar sonucunda ham madde ve gıda maddelerinin yeni fiat endeksi f_2, sanayi maddeleri fiat endeksi ise F_2 olacaktır. f_2, f_1 den büyük, küçük veya onunla aynı olabilir. F_2 ise F_1 den büyüktür. Her iki piyasada arz elâstikiyetleri aynı olduğu müddetçe ham madde ve gıda maddeleri fiatlarındaki nisbi artış ($f_2 — f_1/f_1$), sanayi maddeleri fiatlarındaki nisbi artıştan ($F_2 — F_1/F_1$) küçük olacaktır.

Uzun devrede takas ticaret şartlarının ham madde ve gıda maddeleri (dolayısıyla az gelişmiş ülkeler) aleyhine döndüğü görüşüne yapılan teorik itirazlar ise şunlardır :

Gelişmiş memleketlerdeki monopolcü unsurların iddia edilen sonucu yaratacak kadar etkili olup olmadığının münakaşa konusudur [8].

Haberler'e göre bugün imalâtçılar ve kapital malları üreticileri arasındaki rekabet 100 yıl öncesine nazaran daha fazladır. Zira 100

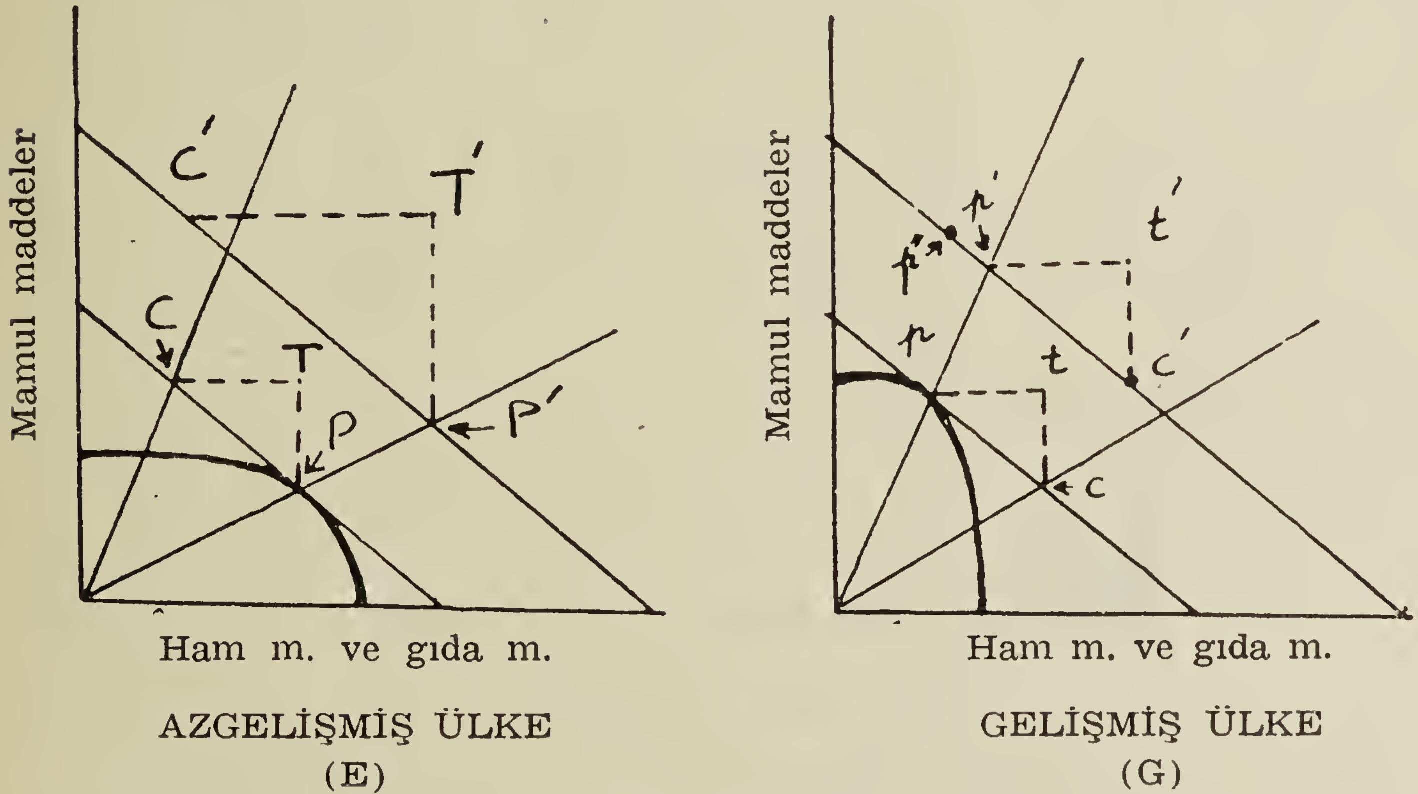
8) Gerald M. Meier, *«International Trade and Development»,* Harper and Row, New York 1963, p. 61.

yıl önce kapital malları, makine ve teknik bilgi arz eden tek memleket İngiltere iken bugün pek çok memleket bu faktörlerin satıcısı haline gelmiştir [9]. Sanayi mamulleri satıcıları arasındaki bu rekabet dolayısıyla prodüktivite artışları fiatlara aksedecek ve bu mamullerin fiatlarını düşürecektir.

Bu görüşü yukarki açıklamalarımızda kullandığımız diyagramlara tatbik ettiğimiz zaman S_1 eğrisi de aşağı doğru kayacaktır. Bu kayma yeteri kadar olduğu takdirde sanayi mamul fiatlarındaki nisbi artış $(F_2 — F_1/F_1)$, ham madde ve gıda maddeleri fiatlarındaki nisbi artıştan $(f_2 — f_1/f_1)$ küçük olabilecek ve takas ticaret şartları ham madde ve gıda maddeleri lehine dönecektir.

Ticaret şartlarının uzun devrede az gelişmiş ülkeler aleyhine geliştiği hakkındaki görüşlere yapılan diğer bir itiraz Engel Kanunu ile ilgilidir. Bu hususu belirtebilmek için önce Engel Kanunu dolayısıyla ticaret şartlarında gıda maddeleri aleyhine beliren gelişmeyi iki mal ve iki ülkeden ibaret bir model içinde takas eğrileri yardımıyla gösterelim :

Farklı büyümelerin yaratacağı sonuçlar bahis konumuz olmadığına göre gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerin aynı oranda büyüdüğünü kabul edelim :

Diyagram 59

9) G. Haberler, *Terms of Trade and Development,* (H. S. Ellis, editor, Economic Development for Latin America, Macmillan, 1961, p. 284).

C = istihlâk noktası

P = istihsal noktası

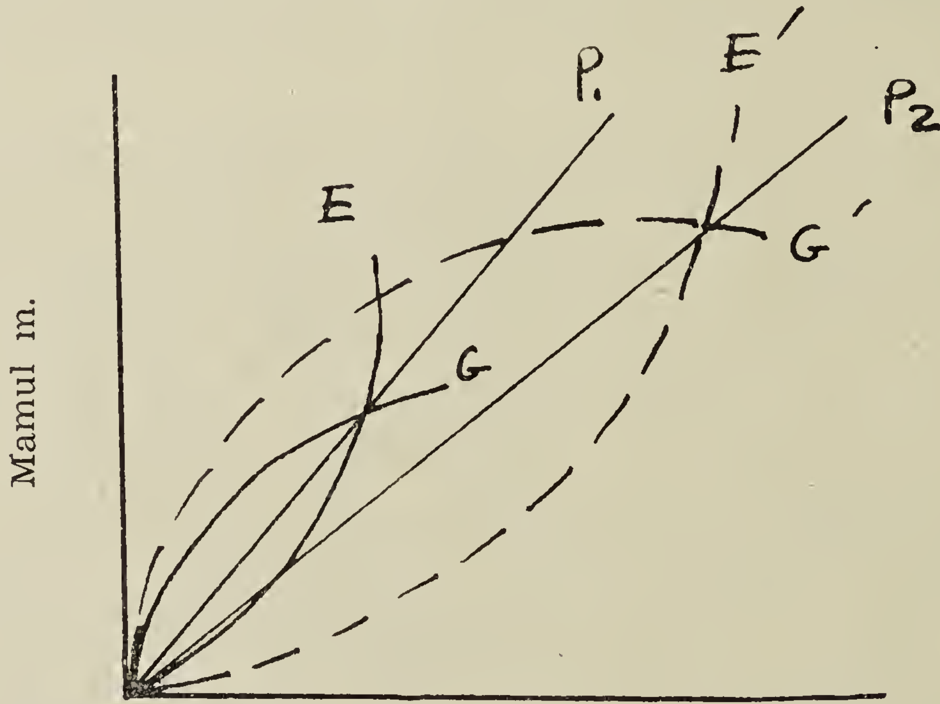
C'T' = E memleketi ihracatı

T'P' = E memleketi ithalâtı

$p't'$ = G memleketi ithalâtı

$t'c'$ = G memleketi ihracatı

Engel Kanunu dolayısıyla sanayi maddeleri istihlâki (ve talebi) her iki memlekette de gelir artış oranından daha yüksek bir oranda artmaktadır. (Gıda maddeleri talebi ise gelir artış oranından daha düşük bir oranda artacaktır). İstihsal noktalarında telâfi edici bir değişme olmadığı müddetçe «milletler arası mübadele nispetlerinin teşekkülü» bahsinde açıkladığımız üzere sabit fiatlarda E memleketi ihracat ve ithalât talebi gelir artış oranından daha fazla artmakta, G memleketi ihracat ve ithalât talebi ise gelir artışından daha küçük bir oranda artmaktadır. Bu takdirde E memleketi takas eğrisindeki kayma G memleketi takas eğrisindeki kaymadan daha büyük olacak ve takas ticaret şartları E'nin aleyhine dönecektir:

Ham madde ve gıda m.

Diyagram 60

P_1 eski fiat oranı

P_2 yeni fiat oranı.

Engel Kanununa dayanan bu görüşe, arz şartlarındaki muhtemel değişmeleri hesaba katmadığı için itiraz edilmektedir. Meier, «gelişmiş ülkelerde gıda maddeleri arz elâstikiyetindeki kaymaların, dahilî gıda maddeleri istihsalinin talep artışına yetişmesine mani olabileceğini; bu takdirde gıda maddeleri ithalât talebinin gelir artışından daha büyük bir oranda artabileceğini» ileri sürmektedir [10]. Burada ileri sürülen husus şudur: Gelişmiş ülkenin istihsal noktasının Diyagram 59 da görülen P′ noktasından P″ noktasına kayması halinde ithalât ve ihracat talebi sabit fiatlarda az gelişmiş ülkeye nazaran daha fazla artacak ve ticaret şartları G memleketi aleyhine dönecektir.

Demek istenen odur ki, Engel Kanununa ilâveten istihsalin istikameti de ticaret şartlarını etkilemektedir. Bu bakımdan ticaret şartlarının şu veya bu istikamette gelişeceğine dair bir şey söylemek mümkün değildir. Nitekim Haberler «Ticaret şartlarının gelecekteki inkişafını kestirmenin imkânsızlığı, uzun devrede nüfus ve teknolojik değişmelerin mudilliğinden ve tahmin imkânsızlığından ileri gelmektedir. İstihsal ve nakliye metotları, dünya istihsali ve ticareti, 1870 den beri büyük ölçüde değişmelere maruz kalmış ve halen de gözlerimiz önünde değişmektedir. Hiç kimse bu değişmelerin istikametini ve çeşitli memleketler veya ticaret şartları üzerindeki etkisini tahmin edemez ve hiç kimse böyle bir mucize göstermeye muktedir olamaz» [11] demektedir.

B — TAKAS TİCARET ŞARTLARININ AZ GELİŞMİŞ ÜLKELER ALEYHİNE DÖNDÜĞÜNÜ İLERİ SÜREN TEZİN MÜDAHALE SEBEBİ OLARAK DEĞERİ

Takas ticaret hadlerinin az gelişmiş ülkeler aleyhine döneceği görüşünü doğru kabul edersek bahis konusu tezi şu şekilde özetleyebiliriz: «Az gelişmiş ülkelerin ham madde ve gıda maddeleri istihsal ve ihracatında ihtisaslaşmaları, bugün için istifadeli olsa dahi, ilerdeki fiat değişmeleri dolayısıyla zararlı olacaktır [12]. Bugünkü is-

---

10) Meier, a. g. e., p. 62.

11) G. Haberler, «*Terms of Trade and Development*», (H. S. Ellis, editor, Economic Development for Latin America, Macmillan, London 1961, p. 285).

12) Bugün için dahi bu memleketlerin ham madde istihsalinde nisbi bir üstünlüğü yoksa zaten Kıyasi Maliyetler Teorisi ile çelişik bir durum yok demektir.

tifadeden yarınki zararlar dolayısıyla vazgeçmek gerekmektedir». Burada ortaya çıkan sual şudur: İstihsalin istikametini yarınki şartlara göre bu günden tâyin etmek, bugün sağlanabilecek bazı istifadelerden vaz geçmeyi icap ettiriyorsa gerekli düzeltmelerin, niçin şimdiden yapılması istenmektedir? Bu sualin de doğru cevabı ancak şu olabilir: «İstihsal faktörlerinin bir istihsal kolundan diğerine sevki uzun zamana ihtiyaç gösterdiğinden gerekli düzeltmenin bir an önce yapılması faydalıdır». Bu takdirde bahis konusu tez ana sebep olarak istihsal faktörlerinin istihsal kolları arasındaki immobilitesine dayanmaktadır. İstihsal faktörlerinin kolaylıkla bir faaliyet kolundan diğerine geçmesinin mümkün olduğu hallerde, takas ticaret şartları herhangi bir faaliyet kolu aleyhine dönerse, bu faaliyet kolundaki kaynaklar müsait şartlar altında bulunan diğer istihsal kollarına kayacaktır. Böylece ekonomi yeni şartlara göre nisbi üstünlüğe sahip olacağı malların istihsal ve ihracında ihtisaslaşacaktır. Asıl problem ve ticarete müdahale zarureti, istihsal faktörlerinin faaliyet kolları arasında mobiliteye sahip olmadığı hallerde ortaya çıkmaktadır. Bu durumda ya ihraç malları istihsalindeki faaliyet gelirleri düşecek veya işsizlik belirecektir.

Görülüyor ki, bahis konusu teze göre dış ticarete müdahale zarureti zahiren takas ticaret şartlarının değişmesinden ileri gelmekte ise de, gerçekte istihsal faktörlerinin istihsal kolları arasındaki immobilitesinden doğmaktadır.

X — KIYASİ MALİYETLER TEORİSİNİN VARSAYIMLARI VE BUNLARIN GERÇEKLEŞMEDİĞİ HALLER

Kıyasi Maliyetler Teorisi belli varsayımlar altında serbest dış ticaretin taraflara sağlıyacağı faydaları ortaya koymaktadır. Yukarki bölümlerde açıkladığımız üzere her memleket nisbi olarak ucuza mal ettiği (veya prodüktivitesinin nisbi olarak üstün olduğu) malların istihsal ve ihracatında ihtisaslaşırsa, tarafların istihlâk imkânları otarşi haline nazaran artacaktır. Yani Türkiye, bir otomobil imali için harcayacağı istihsal kaynakları ile 20 bin metre bez imal edip, bunun dış piyasadaki satış tutarıyla 2 otomobil ithal edebilirse, bez imalinde ihtisaslaşmaktan istifade edecektir.

Kıyasi Maliyetler Teorisinin bu sonuca varırken bazı varsayımlara dayandığına evvelce işaret etmiştik. Hatırlanacağı üzere bu varsayımlar şunlardan ibarettir :

1° — Faktör ve mal piyasalarında tam rekabet

2° — Doğrusal ve homojen istihsal fonksiyonları

3° — Tam istihdam.

Ancak bu varsayımlar altında fiatlar gerçek (sosyal) maliyetleri aksettirecek; iç ve dış fiatlara göre istikamet alacak istihsal ve dış ticaret taraflar için faydalı olacaktır. Yukarki misalde 1 otomobilin içerdeki sosyal (gerçek) maliyeti 20 bin metre bez, hariçteki sosyal maliyeti ise 10 bin metre bezdir.

Fiatların, sosyal marjinal maliyetleri yansıtmadığı hallerde otomobil ve bez arasındaki maliyet oranı içerde 1 otomobil = 5 bin metre bez, dışarda 1 otomobil = 10 bin metre bez olabilecektir. Dış ticaretin serbest bırakılması halinde istihsal ve dış ticarette ihtisaslaşma, sosyal marjinal maliyetlere göre değil piyasa kıymetlerine göre istikamet alacağından, Türkiye bez yerine otomobil istihsalinde ihtisaslaşacaktır. Zira *özel maliyetler*e göre otomobil maliyeti dış fiatlardan ucuzdur.

Görülüyor ki, piyasa fiatlarının sosyal marjinal maliyetleri yansıtmadığı hallerde ihtisaslaşma, Kıyasi Maliyetler Teorisinin gösterdiğinin tamamiyle aksi yönde olabilmektedir. Bu durumda acaba serbest bir dış ticaret politikası faydalı olacak mıdır?

Bu bölümde Kıyasi Maliyetler Teorisine ait varsayımların gerçekleşmediği ve piyasa kıymetleriyle sosyal maliyetler arasında farkların meydana geldiği halleri ve bunların dış ticarete müdahale sebebi olarak değerlerini inceleyeceğiz.

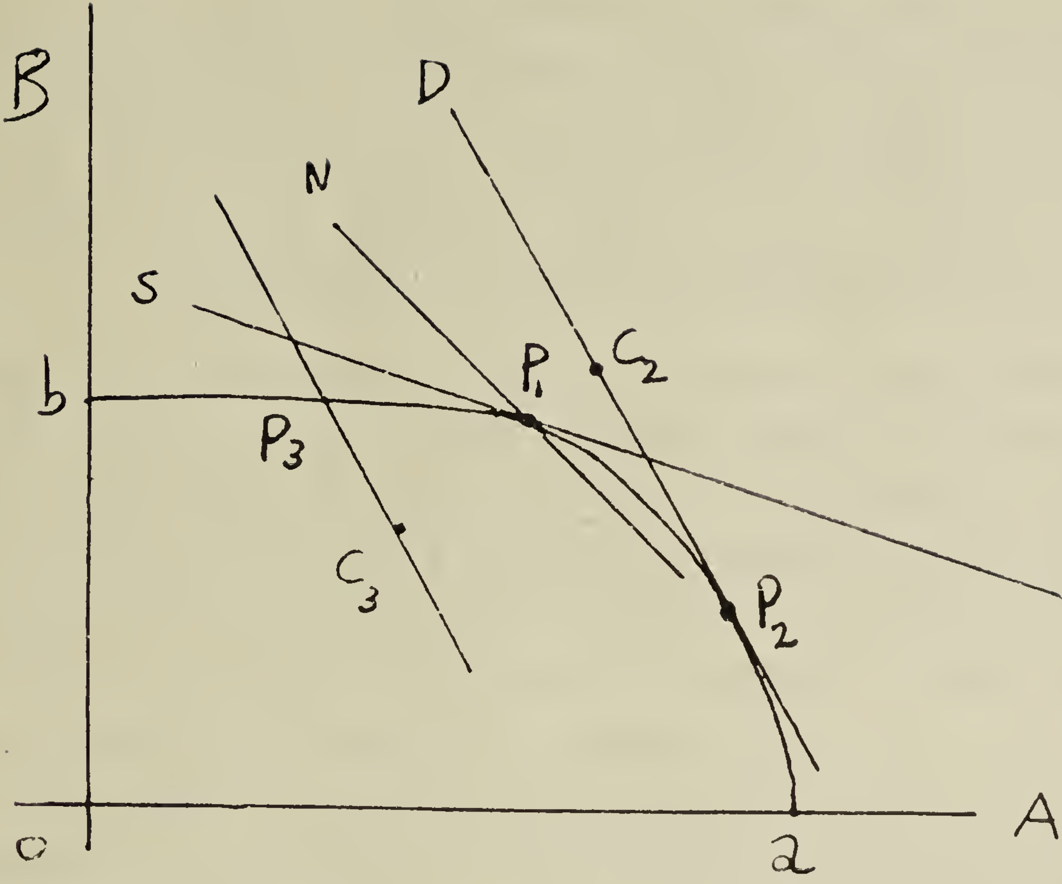
A — STATİK DURUMDA ÖZEL VE SOSYAL MALİYETLERİN FARKLI OLMALARI

1 — *Faktör piyasalarında noksan rekabet :*

Kıyasi Maliyetler Teorisinin «faktör piyasalarında tam rekabet şartı» dışındaki bütün varsayımlarının gerçekleşmesi halinde piyasa kıymetleri sosyal marjinal maliyetlerden farklı olacaktır. Kabul edelim ki, 1 birim B malının istihsali için gerekli istihsal faktörleri ile 3 birim A malı yapmak mümkündür. İstihsal faktörleri A ve B endüstrileri arasında mobiliteye sahip olduğu müddetçe her iki istihsal kolunda çalışan aynı kalitedeki faktörlerin ücretleri eşit olacaktır. Bu sebepten de 1 B ile 3 A nın maliyetleri eşit olacaktır. Mal piyasalarında tam rekabet carî olduğundan malların piyasa kıymetleri maliyetlerine eşitlenecek ve 1 B'nin satış kıymeti, 3 A nın satış kıymetiyle aynı olacaktır.

İstihsal faktörleri piyasalarında tam rekabet yoksa B istihsalinde çalışan faktörlerin ücretleri A istihsalinde çalışan aynı kalitedeki faktörlerin ücretlerinden farklı olacaktır. A istihsalindeki faktörlerin ücreti B istihsalindeki faktörlerin 3 katı ise özel (veya nakdi) maliyetlere göre 1B = 1A olacaktır. Halbuki sosyal (veya gerçek) maliyetlere göre 1B=3A dır. Dış ticaretin istikameti Kıyasi Maliyetler Teorisinin kabul ettiği sosyal maliyetlere (1B = 3A) göre değil özel maliyetlere göre (1B = 1A) taayyün edecektir. Misalimizi Haberler'in *istihsal imkânları eğrisi* üzerinde göstererek faktör piyasalarında noksan rekabet halinin doğuracağı sonuçları görelim [1].

1) G. Haberler, «*Some Problems of in The Pure Theory of International Trade*», The Economic Journal, June 1950, p. 236, Fig. 3.

Diyagram 61

ba eğrisi A ve B mallarının mümkün olan istihsal miktarlarını göstermektedir. Eğrinin herhangi bir noktasındaki eğim A malının B malı cinsinden sosyal (gerçek) marjinal maliyetini vermektedir. Otarşi halinde bahis konusu ülkenin A ve B mallarını a_1 ve b_1 kadar istihsal ettiğini kabul edersek; marjinal sosyal (gerçek) maliyet oranı istihsal imkânları eğrisinin P noktasındaki eğimine (S doğrusunun eğimi) eşit olacaktır. Bu eğim 1/3 ise 1 birim A nın marjinal sosyal maliyeti 1/3 B olacaktır (veya 1B = 3A).

Faktör piyasasında tam rekabet carî değilse ve A istihsalinde çalışan faktörlerin ücreti B istihsalindeki aynı kalite faktör ücretlerinin 3 katı ise, özel (nakdi) maliyetler itibariyle 1 birim B = 1A olacaktır. Şekilde özel maliyetler oranı N doğrusunun eğimine eşittir.

Marjinal sosyal maliyetler 1A = 1/3B, özel maliyetler 1A = 1B iken dış piyasa kıymetlerinin 1A = 0,5B olduğunu kabul edelim; ve dış piyasa mübadele nispetlerinin D doğrusunun eğimi ile gösterelim. Dış ticarette ihtisaslaşma, Kıyasi Maliyetler Teorisinin kabul ettiği gerçek maliyetlere göre olsaydı —içerde 1A = 1/3B, dışarda 1A = 0,5B olduğundan— A malı istihsali artacak, B istihsali azalacak ve bu, maliyet oranı dış piyasa kıymetlerine eşit oluncaya ka-

dar devam edecekti. Şekilde bu duruma P_2 noktasında ulaşılmaktadır. İstihsalin bu yeni haliyle A malı ihraç edilip B malı ithal edilecek ve otarşı haline nazaran daha yüksek bir istihlâk imkânına kavuşulacaktır. Şekilde görüldüğü gibi otarşı halinde P_1 noktasının iz düşümlerine eşit A ve B istihlâk edilirken, şimdi C_2 noktası iz düşümlerine eşit miktarlarda istihlâk yapılabilecektir.

İstihsalin, gerçek maliyetlere göre değil özel (veya nakdi) maliyetlere göre yön alması halinde ise, —içerde 1A = 1B, dışarda 1B = 0,5A olduğundan— B istihsali artacak A istihsali kısılacaktır. Bu yöndeki gelişme içerdeki özel maliyetlerin dış mübadele oranına eşit olduğu P_3 noktasına kadar devam edecektir. Bu takdirde istihlâk, otarşi haline nazaran daha aşağı bir seviyeye düşebilecektir.

Görülüyor ki, nakdi maliyetlerin gerçek maliyetleri aksettirmediği hallerde istihsal ve dış ticaret yanlış yönde gelişmekte; ve serbest ticaret halindeki istihlâk imkânı otarşi haline nazaran düşük kalmaktadır. Yani serbest dış ticaret sosyal refahı azaltmaktadır.

2 — *İstihsalin faydalı ve zararlı yan etkileri :*

İstihsal esnasında diğer firmalara veya ekonominin diğer bölümlerine sağlanan ekonomik faydaların veya yapılan zararların işletme maliyetlerine intikal etmeyişi de özel ve sosyal maliyetler arasında bir fark yaratmaktadır [2].

İstihsalin faydalı yan etkilerinin (external economies of production) klâsik misali ormancılıktır. Ormancılık faaliyetinin sağladığı marjinal sosyal fayda ağaç istihsalinden doğan fayda ile, ormanların iklim ve yağışlar üzerindeki etkisi dolayısıyla cıvar arazide meydana gelen hasıla artışı toplamıdır. Bu hale göre 1 birim ağacın istihsali için kullanılan kaynaklarla 1 birim A malı istihsal ediliyorsa, 1 birim ağacın marjinal sosyal maliyeti 1A olmayacaktır. Zira ağaç istihsalinin yan etkileri de vardır. Eğer 1 birim ağaç istihsali cıvar arazide yetişen B mahsulünde 3 birim artış meydana getirmişse 1 birim ağacın *marjinal sosyal maliyeti* = 1A — 3B olacaktır. Ancak yan etkiler ağaç istihsalinin özel maliyetlerine veya ağaç fiatlarına intikal etmediğinden 1 birim ağacın *özel maliyeti* = 1A olacaktır.

2) Burada bahis konusu olan siyasî, kültürel ve sair etkiler olmayıp ekonomik etkilerdir.

Paranın araya girmesi halinde de aynı sonuçlar doğacaktır. Yan etkilerin bulunmadığı ve tam rekabetin carî olduğu bir ekonomide nakdi maliyetler marjinal sosyal maliyetleri, fiatlar marjinal sosyal faydayı göstermekte ve bunlar uzun devrede birbirine eşit olmaktadır. İstihsalin faydalı yan etkileri bulunduğu zaman tam rekabet halinde, yine fiatlar marjinal sosyal faydayı göstermekte ve nakdi maliyetlere eşit olmaktadır. Ancak nakdi maliyetler, sosyal değil özel maliyetlerdir. 1 birim ağacın fiatı ve nakdi maliyeti 10 TL. ise ve 1 birim ağaç istihsali civar arazide 2 liralık bir hasıla artışına sebep oluyorsa 1 birim ağacın marjinal sosyal maliyeti 10 — 2 = 8 liradır ve bu miktar 10 lira olan özel maliyetten küçüktür.

Görülüyor ki, faydalı yan etkilerin varlığı halinde özel maliyetler marjinal sosyal maliyetlerden fazla olmaktadır.

İstihsalin zararlı yan etkilerinin tipik misali ise aynı kaynakdan beslenen muhtelif petrol işletmelerinin birbirlerine yaptıkları etkilerdir. İşletmelerden herhangi birinin müşterek kaynaktan beslenen diğer firmaların istihsalini azaltacağından özel maliyetler marjinal sosyal maliyetlerin aşağısında kalacaktır. Bu durumda özel maliyetler, istihsal faktörlerinin petrol istihsalinde kullanılmasından dolayı istihsalinden vazgeçilen malların kıymetine eşit olacak; marjinal sosyal maliyet ise «özel fırsat maliyeti + zararlı yan etkiler»'e eşit olacaktır.

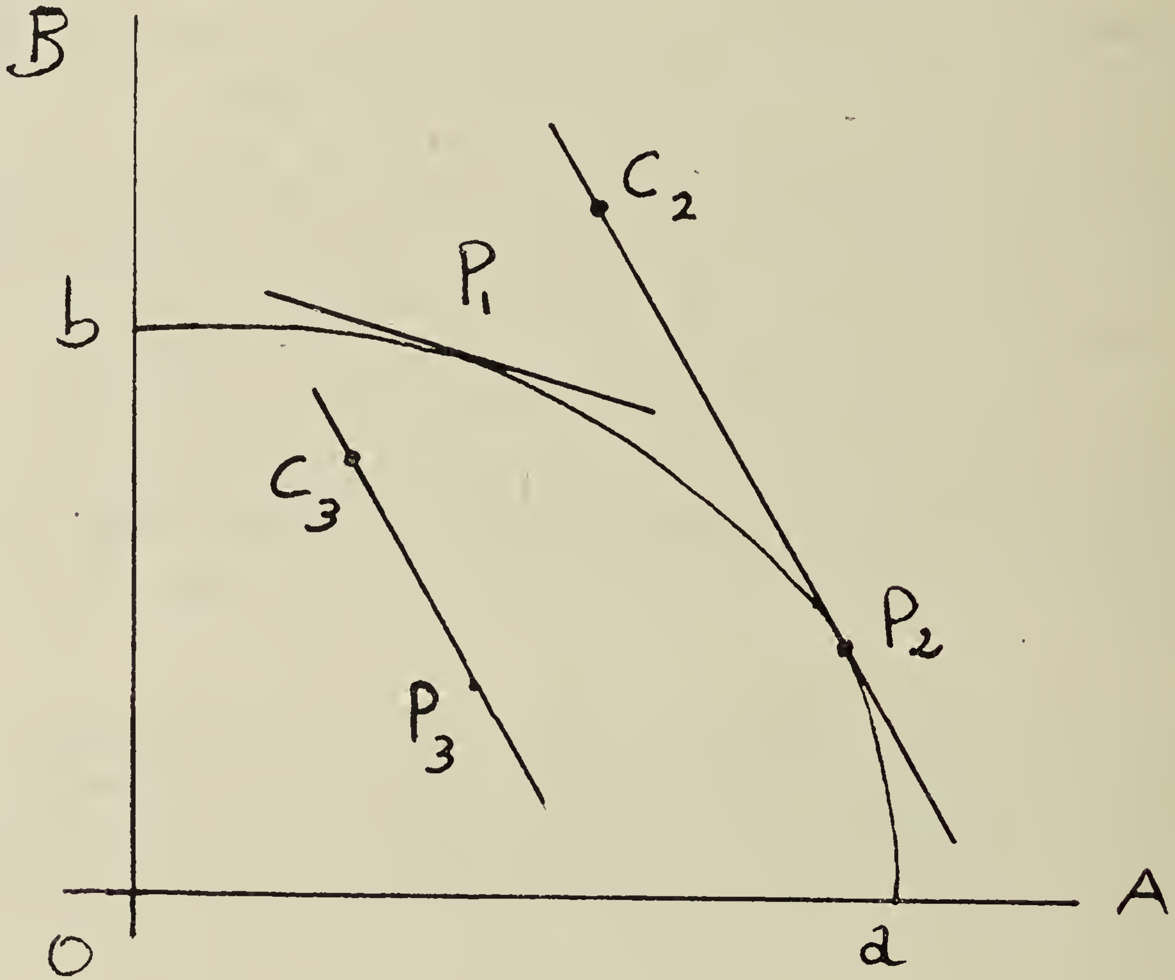
İstihsalin yan etkilerinden ötürü özel ve sosyal maliyetler arasında beliren farkların doğuracağı sonuçlar, istihsal faktörleri piyasasındaki noksan rekabet halinin sonuçlarıyla aynı olacaktır; ve bu husus yukardaki bölümde şekiller yardımıyla ortaya konulmuş bulunmaktadır.

3 — *İşsizlik ve noksan kapasite hali :*

Özel ve sosyal maliyetlerin farklı olmasının diğer bir sebebi işsizlik halidir. Kıyasi Maliyetler Teorisi, bütün faktörlerin tam olarak kullanıldığı faraziyesine dayandığından işsizlik ve noksan kapasite dolayısıyla ortaya çıkan özel ve sosyal maliyet farklarını dikkate almamaktadır. Halbuki ekonominin emrinde bazı faktörler atıl durumda bulunmakta iken bunların kullanılmasının marjinal sosyal maliyeti sıfır veya sıfıra yakın olacaktır. Zira bunların bir iş ko-

lunda kullanılmasıyla diğer iş kollarında bir hasıla azalması meydana gelmeyecektir. Halbuki atıl faktörlerin kullanılması için bunlara bir ücret ödemek icap edeceğinden özel maliyetler, sosyal maliyetlerin üstünde kalacaktır. Böylece herhangi bir malın istihsalinde özel maliyetler dış piyasa fiatlarının üstünde ise, Kıyasi Maliyetler Teorisinin ortaya koyduğu serbestisi politikasına göre bu mal bahis konusu memlekette istihsal edilmeyecektir. Halbuki sosyal maliyeti sıfır olduğundan bu malın içerde istihsali sosyal hasılayı ve refahı arttıracaktır.

Bu durumu Haberler'in diyagramıyla açıklayalım [3]:

Diyagram 62

Otarşi halinde ve faktörlerin tam olarak kullanıldığı hallerde istihsal ve istihlâkin P_1 noktasında bulunduğunu kabul edelim. Bu takdirde fiat ve maliyet oranları istihsal imkânları eğrisinin P_1 noktasındaki eğimine eşit olacaktır. Dış piyasa fiat oranının P_2C_2 doğrusu eğimine eşit olduğunu ve dış ticaretin açıldığını kabul edersek,

3) G. Haberler, a. g. e., Figure 1.

istihsal P_2 noktasına gelecek, istihlâk de P_2C_2 noktası üzerinde talep tarafından tâyin edilen herhangi bir nokta, meselâ C_2 olacaktır.

Görüldüğü gibi dış ticaretin açılmasıyla A malı fiatı nisbi olarak artmış, B malı fiatı düşmüştür. Bu husus P_1 e teğet olan doğrunun eğimi ile, P_2C_2 nin eğiminin karşılaştırılmasıyla kolayca görülür. P_1 e teğet olan doğrunun eğimi otarşi halinde A nın B cinsinden fiatını; P_2 den geçen doğrunun eğimi ise A nın dış ticaretin açılmasından sonraki B cinsinden kıymetini vermektedir. Bu ikinci eğim, birinciden daha büyük (mutlak kıymet olarak) olduğundan A nın B cinsinden kıymeti otarşi haline nazaran artmıştır.

B endüstrisindeki fiat düşmesi sonunda faktör fiatlarının düşmesi gerekir ve istihsal faktörleri bu düşmeye rıza göstermez ise B endüstrisinde işsizlik doğacak ve B istihsali azalacaktır.

İstihsal noktası istihsal imkânları eğrisi içinde ve P_1 in altında bir noktaya meselâ P_3'e düşecektir. A ve B malları mübadele oranı (P_3C_3) dış piyasa mübadele oranına (P_2C_2 ye) eşit olacak ve istihlâk bu oran üzerinde talep tarafından tâyin edilen bir noktada, meselâ C_3 de teşekkül edecektir. C_3 istihlâk seviyesi, şekilde bariz şekilde görüldüğü gibi, her halü kârda C_2 seviyesinin altında bulunacaktır.

Ancak C_3 noktasının gösterdiği istihlâk seviyesi, her zaman değil fakat şekilde olduğu gibi muhtemelen, otarşi halindeki istihlâk seviyesinin (P_1 in) altında bulunabilecektir [4].

Bu durumda B malları ithaline konan gümrük vergisi A ve B malları mübadele oranını B lehine çevirecek ve bu yeni oran P_1 den geçen doğrunun eğimine eşit olduğu taktirde istihlâk ve istihsal P_1 noktasına ulaşılacaktır. İstihsal noktası P_3 den P_2 ye çıkarılıp B istihsali arttırılırken B nin özel maliyetleri, nakdi maliyetlere eşit olup, sıfır olan marjinal sosyal maliyetlerin üstünde kalacaktır. Böylece dış ticarete müdahale edilmek suretiyle, işsizlik ve serbest ticaretin birlikte bulunduğu hale nazaran daha yüksek bir refah seviyesine ulaşmak mümkün olacaktır.

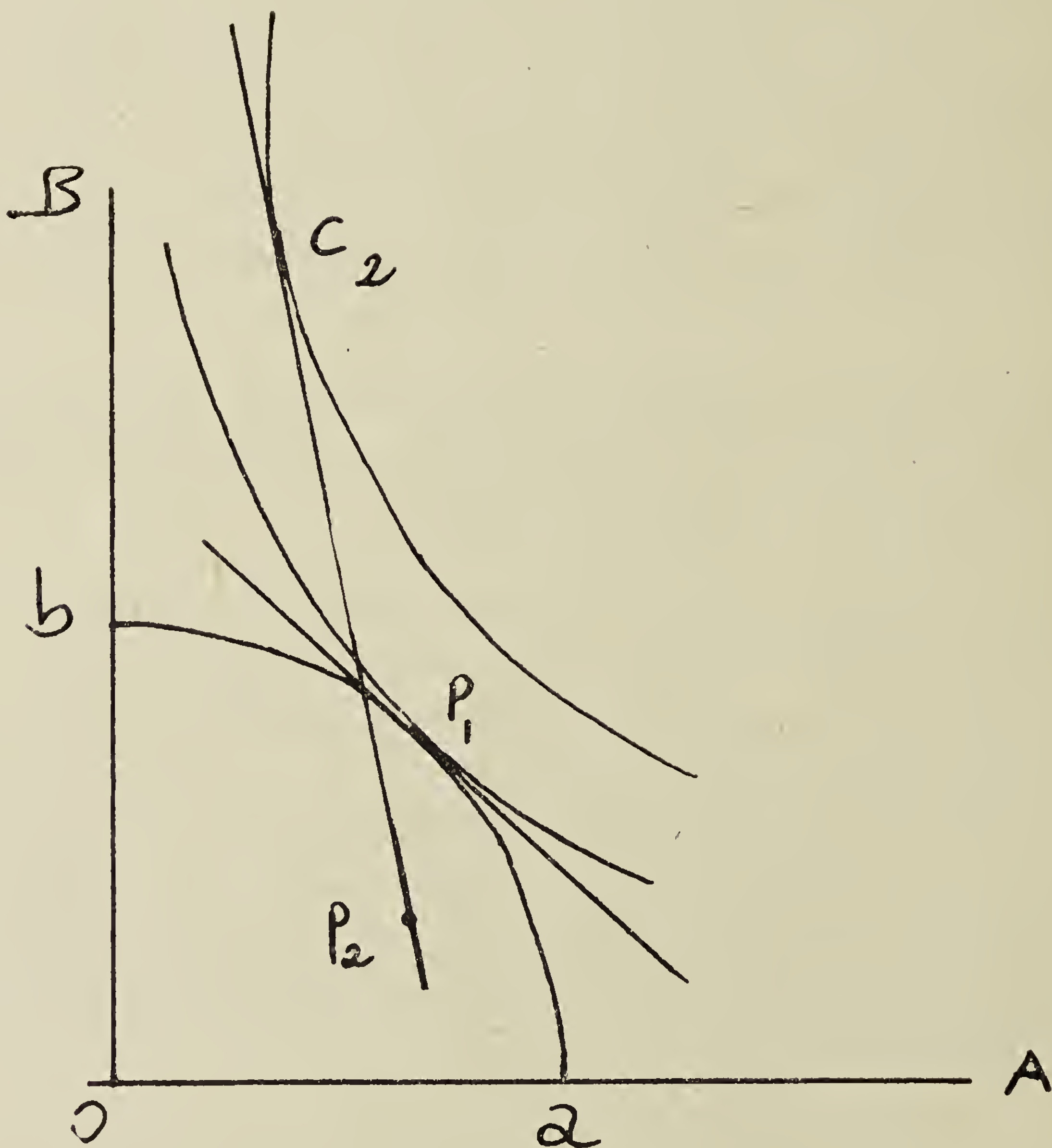
---

4) Eğer dış ticaret açıldıktan sonraki mübadele oranı ihraç malının çok lehinde ise, işsizlik halindeki istihlâk mkânı otarşi halindekinden fazla olabilir:

B — DİNAMİK DURUMDA İSTİHSAL ARTIŞLARININ KIYASİ MALİYETLERİ DEĞİŞTİRDİĞİ HALLER

Kıyasi Maliyetler Teorisinin, basit şekli maliyetlerin istihsal seviyesine tâbi olmadığı varsayımına dayanmaktadır. Ricardo modelinde şarap ve kumaşın, İngiltere ve Portekizdeki emek maliyetleri verilmiş; ve ihtisaslaşmanın istikameti bu donelere göre tâyin edilmiştir. Ancak İngilterenin kumaş, Portekizin şarap istihsal ve ihracatında ihtisaslaşmaları halinde maliyetlerdeki muhtemel değişmeler hesaba katılmamış, zımnen bunların değişmiyeceği kabul edilmiştir.

Teorinin modern şeklinde ihtisaslaşmanın fırsat maliyetlerini arttıracağı bunun basit Ricardo modelinde elde edilen sonuçları değiştirmiyeceği ortaya konmuştur. Evvelce açıkladığımız gibi Haberler, istihsal imkânları eğrisinin merkeze doğru iç bükey olduğunu

Görüldüğü gibi işsizlik halinde daha yüksek bir «sosyal eş fayda eğrisine» ulaşılması ve refaha kavuşulması mümkündür.

kabul etmektedir. Bu halde herhangi bir malın istihsali arttıkça bu malın fırsat maliyeti de yükselmektedir.

1 — *Kıyasi Maliyetler Teorisi doğrusal - homojen istihsal fonksiyonu varsayımına dayanır.*

Haberler'in istihsal imkânları eğrisinin gerisindeki varsayımlar tetkik edildiği zaman görülür ki, Haberler de zımnen istihsal fonksiyonlarını doğrusal ve homojen olarak kabul etmektedir.

Stolper ve Samuelson dış ticaretin faktör gelirleri üzerindeki etkisini incelerken kutu diyagramı ile Haberler'in istihsal imkânları eğrisi arasındaki ilişkiyi göstermişlerdir [5]. Ancak, istihsal fonksiyonları doğrusal ve homojen olduğu hallerde istihsal imkânları eğrisinin merkeze doğru iç bükey olacağı hususu açık olarak ortaya konulmuş değildir. Bu bakımdan evvelâ Stolper - Samuelson tarafından ortaya konan ilişkiye dayanarak Haberler'in zımnî varsayımını açıklamaya çalışacağız.

Yukarda temas ettiğimiz üzere doğrusal ve homojen bir istihsal fonksiyonunun iki özelliği vardır [6].

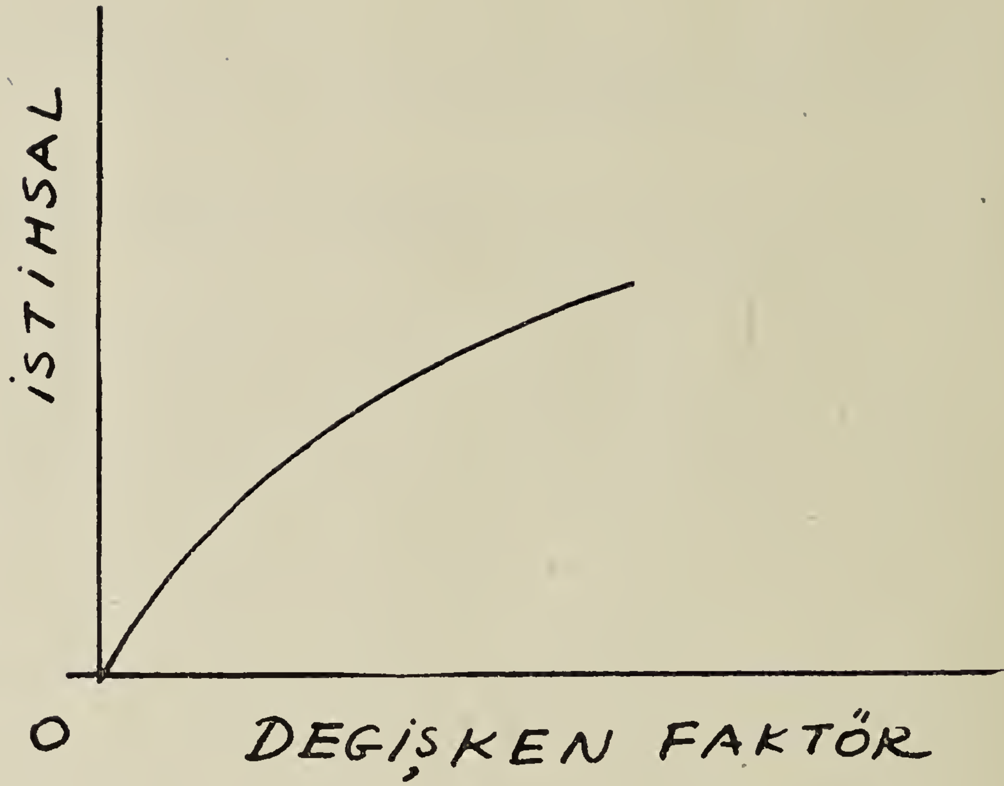
1° — İstihsal faktörlerinin birleşim oranını değiştirmemek üzere, faktör miktarları değiştirildiği takdirde istihsal miktarı da faktörler aynı oranda artar veya azalır. Meselâ 10 birim emek 2 birim kapitalle 5 birim mal istihsal ediliyorsa, 20 birim emek 4 birim kapitalle 10 birim mal istihsal edilecektir (Faktörler birleşim oranı değişmeden % 100 artmakta, istihsal artışı da bu orana eşit olmaktadır).

2° — Ancak bu nevi bir istihsal fonksiyonunda faktörlerden biri —diğerleri sabit kalmak şartıyla— arttırıldığında, istihsal gittikçe azalan oranlarda artacaktır. Bu ilişkiye Azalan Randımanlar Kanunu veya Değişen Oranlar Kanunu adı verilmektedir. Bu sebepten değişen faktörle istihsal miktarı arasındaki bağıntıyı gösteren eğri aşağıdaki şekli alacaktır.

---

5) W. E. Stolper - P. A. Samuelson, *Protection and Real Wages,* The Reviev of Economic Studies, November 1941.

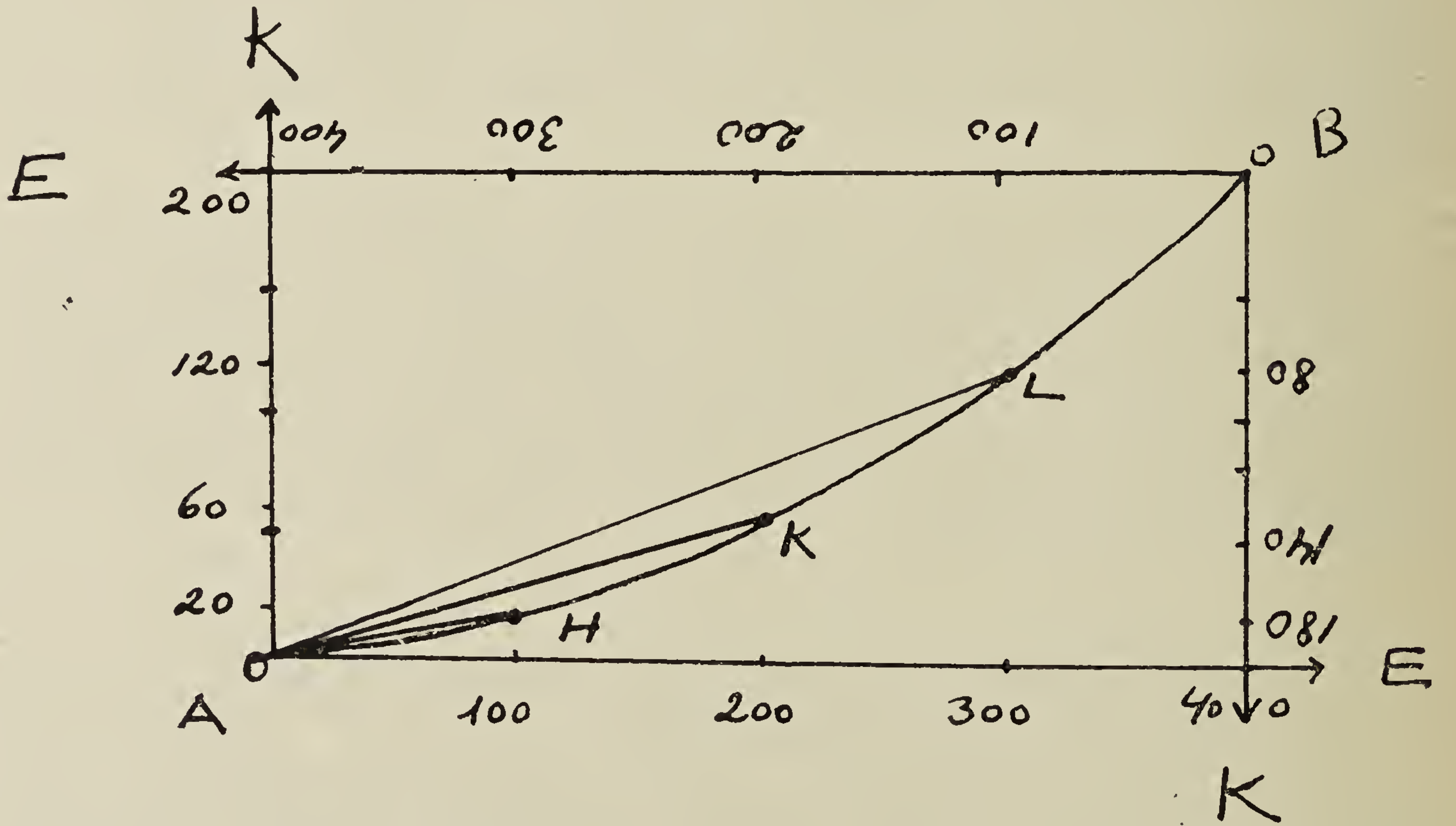
6) Doğrusal ve homojen bir istihsal fonksiyonunun matematik ifadesi şudur : $P = E^x . Y^y$; $x + y = 1$. Burada P = istihsal miktarı; E = emek; K = kapitaldir.

Diyagram 63

Şimdi bu ilişkilere dayanarak istihsal fonksiyonlarının doğrusal ve homojen olması halinde istihsal imkânları eğrisinin alacağı şekli araştıralım.

Yukarki bahislerde açıkladığımız için burada teferruatına girmeden, ekonominin emrindeki kaynakları ve bunların optimum kullanılışıyla elde edilebilecek malları kutu diyagramla gösterelim :

Diyagram 64

Maksimum istihsal eğrisi üzerindeki H noktasında 20 birim kapital 100 birim emekle istihsal yapıldığını kabul edelim. K noktasında A malı istihsali arttırılmış B malı istihsali azaltılmıştır. B malının kapital entansitesi A'ya nazaran yüksek olduğundan, B malı istihsali kesilirken açığa çıkan kaynakları A endüstrisi aynı oranda kullanamayacak ve bir miktar kapital fazlası belirecektir. Tam istihdam ve kapasite temini için her iki istihsal kolunda da kapital emeğe ikame edilecek ve K/E oranı büyüyecektir. A malı istihsali için H noktasında

100 emek, 20 kapital

K noktasında

200 emek, 60 kapital

L noktasında

300 emek, 120 kapital

kullanılmaktadır. Bu hale göre H, K, L noktalarındaki istihsal miktarlarını bulalım.

Doğrusal homojen istihsal fonksiyonunun 2 nci özelliğine göre 100 birim emekle birleşen kapital miktarlarından elde edilen istihsal şöyle olsun :

Emek	Kapital	Kapitalin marjinal hasılası	Toplam hasıla
100	20	—	90
100	30	30/10 = 3	120
100	40	20/10 = 2	140
100	50	10/10 = 1	150

Doğrusal ve homojen istihsal fonksiyonunun 1° inci özelliğinden ötürü, emek miktarını 200 ve 300 birime çıkardığımız zaman elde edilecek hasıla miktarları yukarki tabloya nazaran şöyle olacaktır [7].

7) Emek = 200 için ilk tablonun terimleri 2 emsal ile; Emek = 300 için 3 emsal ile çarpılmak suretiyle müteakip tablolar hazırlanmıştır.

Emek	Kapital	Toplam Hasıla
200	40	180
200	60	240
200	80	280
200	100	300

Emek	Kapital	Toplam Hasıla
300	60	270
300	90	360
300	120	420
300	150	450

Bu hale göre istihsal miktarı,

100 emek, 20 kapital için 90;
200 emek, 60 kapital için 240;
300 emek, 120 kapital için 420

birim olacaktır.

H, K, L noktalarında B istihsaline ayrılan emek ve kapital miktarları ise kutu diyagramdan görüldüğü gibi

H noktasında 300 emek 180 kapital
K noktasında 200 emek 140 kapital
L noktasında 100 emek 80 kapital dir.

İstihsal fonksiyonu özelliklerine göre 100 birim emekle birleşen kapitalle elde edilen B istihsali şöyle olsun :

Emek	Kapital	Kapitalin marjinal hasılası	Toplam istihsal
100	60	—	100
100	70	40/10 = 4	140
100	80	20/10 = 2	160

Buradan :

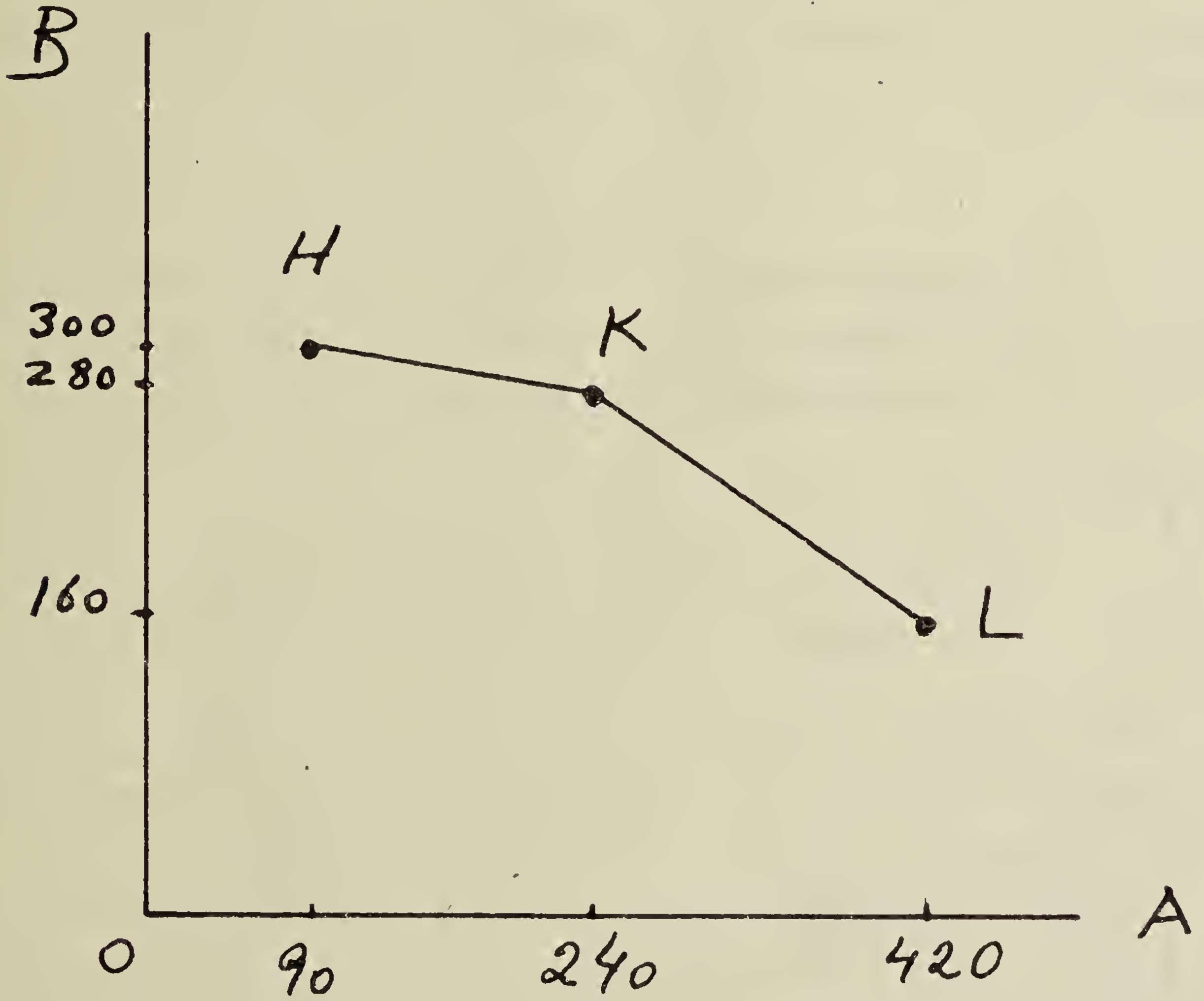
Emek	Kapital	Toplam istihsal
200	140	280

Emek	Kapital	Toplam istihsal
300	180	300

Elde ettiğimiz sonuçları şöylece özetleyebiliriz: 200 birim kapital ve 400 birim emeğe sahip bulunan bir ekonominin optimum faktör birleşimi yukardaki kutu diyagramdaki gibi; A ve B mallarının istihsal fonksiyonlarının da doğrusal ve homojen olduğunu kabul ettiğimiz takdirde H, K, L noktalarındaki istihsal miktarları şöyle olacaktır :

	A	B
H noktasında	90	300
K noktasında	240	280
L noktasında	420	160

Bu hale göre istihsal imkânları eğrisi şöyle olacaktır:

Diyagram 65

Fırsat maliyetleri ise H-K arasında 150A = 20B; K-L arasında 180A = 120B; veya H-K arasında 1A = 0,13B, K-L arasında 1A = 0,66B dir.

Görüldüğü gibi H den L ye doğru A istihsali arttıkça A nın fırsat maliyeti yükselmektedir. Bu sebepledir ki istihsal fonksiyonlarının doğrusal ve homojen olması halinde ve tam istihdam seviyesinde istihsal imkânları eğrisi Haberlerin kabul ettiği şekilde merkeze doğru iç bükey olacaktır.

2 — *Artan istihsal fonksiyonları halinde ihtisaslaşma :*

A ya ait istihsal fonksiyonunun artan bir seyir takip ettiğini kabul edersek A istihsali,

	E	K	İstihsal
H noktasında	100	20	90
K noktasında	200	60	290
L noktasında	300	120	2690

olabilecektir. Bu takdirde B nin istihsal fonksiyonunda bir değişiklik olmaz ise [8]

	A	B
H noktasında	90	300
K noktasında	290	280
L noktasında	2690	160

Ve buradan

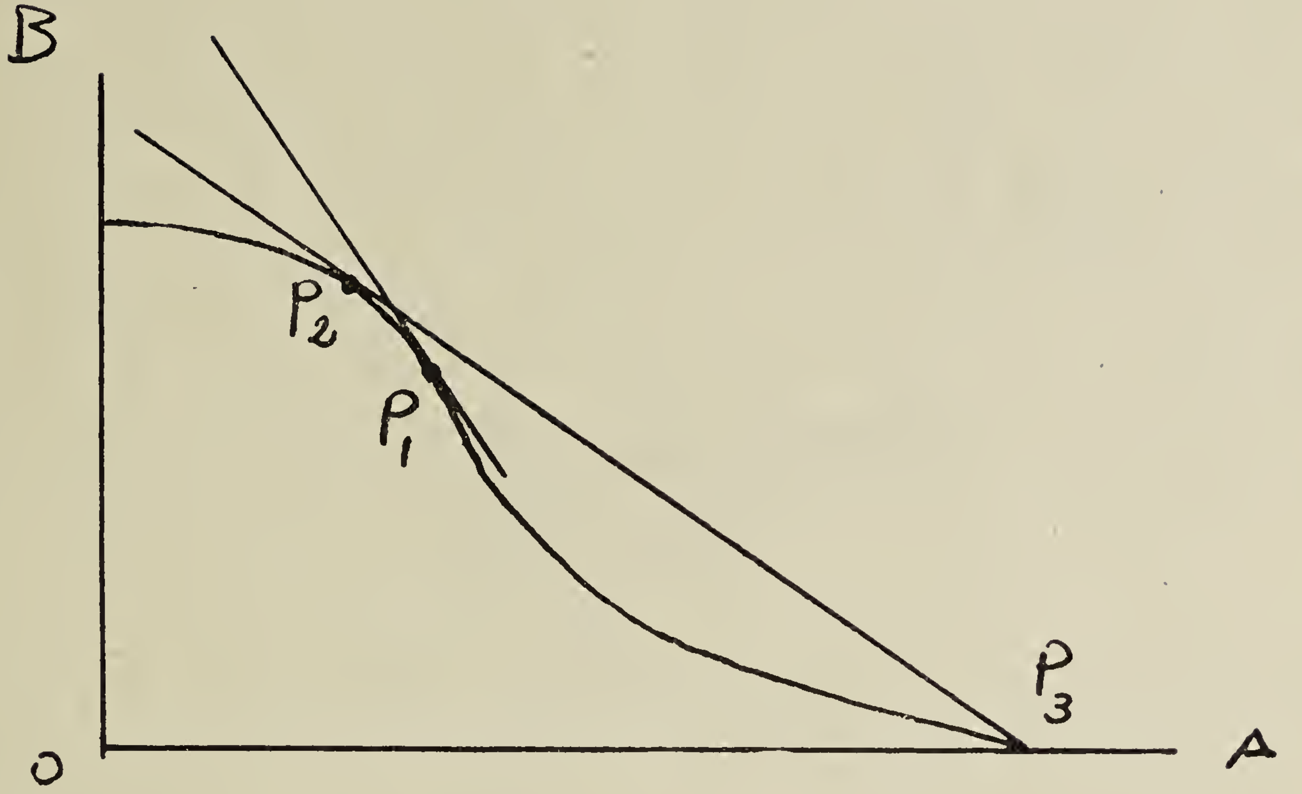
H-K arasında 1A = 20/200B = 0,1 B

K-L arasında 1A = 120/400B = 0,05B

olacaktır. A istihsali arttıkça A nın fırsat maliyetinin düşmesi istihsal imkânları eğrisinin iç bükey olmasına sebep olacaktır. Timbergen bir istihsal kolundaki iç ve dış ekonomilerin (internal economies, external economies) böyle bir duruma sebebiyet vereceğini ifade ederek; bu gibi hallerde istihsal ve ihtisaslaşmanın tamamiyle Kıyasi Maliyetler Teorisinin aksinde olacağını şu diyagramla göstermiştir [9]:

8) B nin istihsal fonksiyonu da artan fonksiyon ise A nın fırsat maliyeti daha süratle düşecektir.

9) Tìmbergen, «*International Economic Cooperation*», Amsterdam 1945, Appendix I.

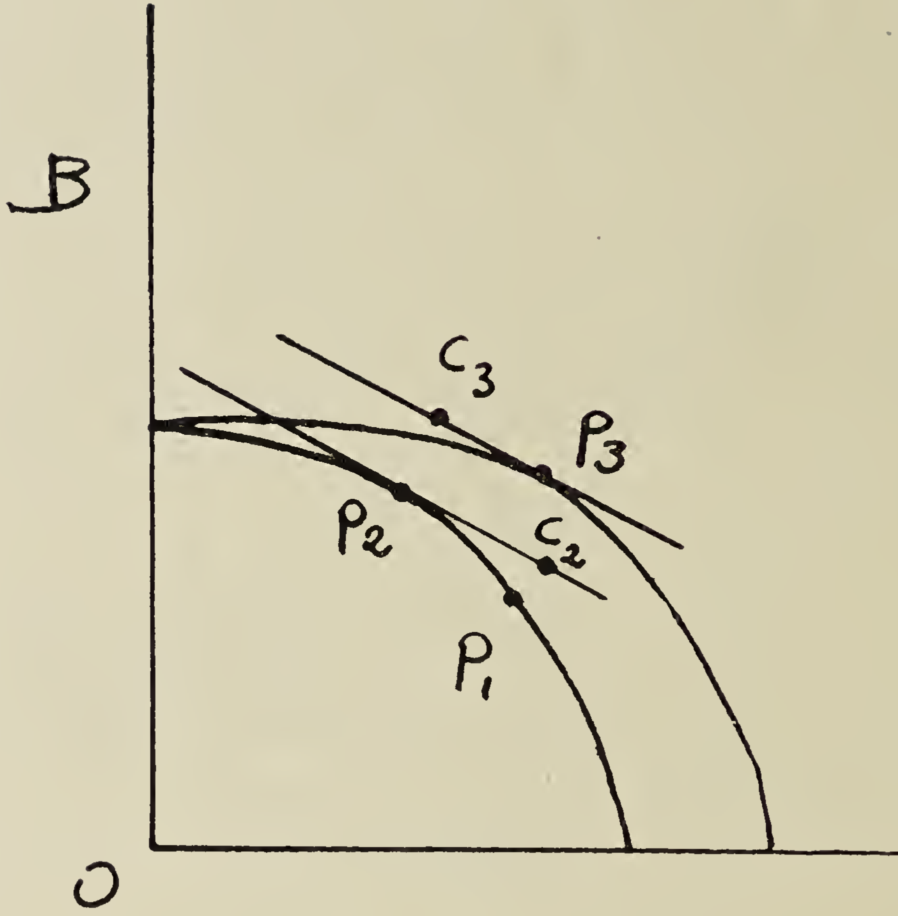

Diyagram 66

Otarşi halinde istihsal ve istihlâk P_1 noktasında bulunup maliyet ve mübadele oranı bu noktadan geçen doğrunun eğimine eşit bulunmaktadır. A malının B cinsinden mübadele kıymeti dışarda daha ucuz ise Kıyasi Maliyetler Teorisine göre bahis konusu ülke A istihsalini, maliyet oranları düşük olan dış mübadele oranına eşit oluncaya kadar kısacak ve P_2 noktasına varılacaktır. Halbuki A malının istihsal fonksiyonu artan bir fonksiyonsa, A istihsali arttıkça bu malın istihsaline tahsis edilen kaynakların prodüktiviteleri artacak ve A nın fırsat maliyetleri düşecektir. Eğer himaye suretiyle bu safha aşılacak olursa istihsal P_3 noktasında teşekkül edecektir.

A istihsalindeki artış yalnız A istihsalinde kullanılan kaynakların prodüktivitesini değil B istihsalindeki kaynakların prodüktivitesini de arttırırsa, bu takdirde istihsal imkânları eğrisi dışa doğru kayacak ve yine Kıyasi Maliyetler Teorisinin sonuçlarından ayrı bir yönde ihtisaslaşma mümkün olabilecektir. Bu ihtimale de Haberler işaret etmektedir [10].

10) G. Haberler, «*Some Problems in the Pure Theory of International Trade*», The Economic Journal, June 1950, Fig. 4.

Diyagram 67

Otarşi halini P_1, Kıyasi Maliyetler Teorisine göre ihtisaslaşma halini de P_2 noktaları göstermektedir. Ancak Kıyasi Maliyetler Teorisine göre Nisbi Maliyetlerden ötürü kısılması gereken A istihsali bilâkis arttırılır; ve A istihsalindeki artış gerek A gerekse B istihsalindeki kaynakların prodüktivitelerini arttırırsa istihsal her iki istihsal kolunda birden artacak ve istihsal imkânları eğrisi dışa kayacaktır. Yani istihsal noktası bunun üzerinde meselâ P_3, istihlâk noktası da C_3 olursa, bahis konusu memleket Kıyasi Maliyetler Teorisine göre A malı ithalâtçısı olması gerekirken A malı ihracatçısı olacaktır.

Timbergen ve Haberler'in verdiği bu iki diyagramı aynı hâdisenin değişik izah tarzları alarak kabul edenler vardır [11]. Ancak gerçekte diyagramların gerilerine gidildiği zaman bu iki diyagramın farklı halleri aksettirdiği gözükür. Timbergen'in diyagramında A is-

---

11) Meselâ: H. Myint, *Infant Industry Arguments for Assistance to Industries In the Setting of Dynamic Trade Theory* (R. Harrod - D. Hauge (ed.), «International Trade Theory in A Developing World», St. Martins Press Inc, New York 1963 içinde).

tihsali arttıkça A istihsalindeki kaynakların prodüktiviteleri artmakta; istihsal artışının işletme içindeki verim arttırıcı etkisine (internal economies) ilâveten bu istihsal kolundaki işletmelerin istihsal faaliyetlerinin faydalı yan etkileri (external economies) yine A endüstrisi içindeki işletmelerin prodüktivitelerini arttırmaktadır. Bu sebeple A istihsali arttıkça A nın fırsat maliyeti düşmektedir. Haberler'in diyagramında ise A istihsalindeki artış gerek A gerekse B istihsalindeki verimi arttırmaktadır. Yani A istihsalindeki artışın faydalı yan etkileri (external economies) yalnız A endüstrisi içindeki firmaları değil B endüstrisini de etkilemektedir.

3 — *Artan istihsal fonksiyonlarının sebepleri :*

Doğrusal ve homojen istihsal fonksiyonları ancak istihsal faktörlerinin *bölünebilir ve homojen* olması halinde mümkündür. Faktörlerin bölünebilir ve homojen olması, birleşim oranı sabit kalmak üzere, istihsal seviyesi ne olursa olsun verimin sabit kalması demektedir. 1/2 oranda birleştirilen 2 birim kapital ve 4 birim emekle istihsal edilen mal miktarı; 200 birim kapital 400 birim emekle yapılan istihsalin 100 misli ise faktörler *bölünebilir ve homojen* demektir. Diğer bir ifade ile faktörler bu özelliklere sahip ise, faktörleri ne miktarda kullanırsak kullanalım istihsal faaliyetinin verimi değişmiyecektir.

Ancak gerçek hayatta istihsal faktörleri ve imalât prosedürü her zaman *bölünebilir ve homojen* değildir. Bazı ahvalde işletmelerin bir takım kapital mallarından (makine ve teçhizat) ve teknik iş bölümüne imkân veren imalât metotlarından istifadeleri için asgarî bir büyüklüğe sahip olmaları gerekir. Bu asgarî işletme büyüklüğünün daha aşağısına inmek mümkün değilse istihsal faktörleri *bölünebilme* yeteneğine sahip bulunmamaktadır. Eğer istihsali daha küçük ölçüde yapmak mümkün olur, fakat bu takdirde verim düşerse faktörler *homojen* değildir. Meselâ enfrastrüktür yatırımlarında, otomobil sanayiinde, petrol işletmeciliğinde faktörler ya bölünebilir değildir, ya da homojen değildir.

Görülüyor ki, istihsal faktörlerinin *bölünebilir ve homojen* olmadığı hallerde işletme büyüklüğü arttıkça verim de artmaktadır (maliyetler düşmektedir). Bu verim artışının sebebi genel olarak *işletme içi tasarruflar* (internal economies) olarak adlandırılmaktadır. İşletme içi tasarrufların carî olduğu —yani faktörlerin bölü-

nemediği ve homojen olmadığı— hallerde istihsal miktarı, birleşim oranı sabit kalmak üzere faktörlerdeki artış oranından daha büyük bir oranda artmaktadır. Meselâ 10 birim kapital 20 birim emek kullanan bir işletmenin belli bir devredeki istihsali, 1 er birim kapital 2 şer birim emek kullanan 10 firmanın toplamı istihsalinden daha fazladır. Halbuki bu 10 küçük işletmenin kullandığı istihsal faktörü toplamı, büyük işletmenin kullandığı faktör miktarına eşit bulunmaktadır.

Verim artışlarının (veya maliyet azalmasının) diğer bir âmili de istihsal artışının emeğin ustalık derecesi üzerindeki olumlu etkisidir. Yeni sanayileşen memleketlerde sabit miktardaki kapitalle çalışan emeğin randımanı, sanayileşmiş ülkelerdeki aynı miktarda kapitalle çalışan emeğin randımanına nazaran düşük bulunmasının sebepleri arasında, faaliyet kolunun yeni olması dolayısıyla emeğin gerekli tecrübeyi henüz kazanmamış olması da sayılabilir. İstihsal faaliyetine devam edilirse zamanla işçinin ustalığı ve verimi artacaktır. Bu sebeple, her yeni işletmenin el emeği üzerindeki olumlu etkisinden dolayı ekonomiye olan faydası, fiili istihsalin sağladığı faydadan fazla olmaktadır. İstihsalin faydalı yan etkisinin (işletme dışı tasarrufların = external economies) mevcut olduğu bu gibi hallerde istihsal fonksiyonu, emek prodüktivitesindeki artıştan ötürü, zaman içinde artan bir seyir takip etmektedir.

Bazı ahvalde işletme içi ve işletme dışı tasarruflar birlikte bulunmakta ve verimin istihsal seviyesine bağlı olarak artmasını intaç etmektedir. Kabul edelim ki A ve B endüstrileri C endüstrisinin mamullerini ham madde olarak kullanmakta ve C endüstrisindeki işletmeler de *işletme içi tasarruflardan* faydalanmaktadırlar.

Böyle bir durumda A endüstrisinde kurulacak her yeni firma C endüstrisine karşı talebi arttıracak, C nin maliyetlerinin düşmesine sebep olarak A ve B endüstrisindeki diğer firmaların da maliyetlerini düşürecektir. Burada A endüstrisinde *işletme dışı,* C endüstrisinde *işletme içi* tasarruflar bulunmakta ve bunlar karşılık olarak birbirlerini etkilemektedir. Sonuç olarak A istihsali arttıkça A'nın gerçek maliyetleri düşmekte yeni istihsal fonksiyonu artan bir seyir takip etmektedir.

C — KIYASİ MALİYETLER TEORİSİNİN GEÇERLİK DERECESİ

Yukarki kısımlarda yaptığımız inceleme ve açıklamalardan görülüyor ki, *statik durumda*

— noksan rekabet
— işletme dışı tasarrufların mevcudiyeti ve
— noksan istihdam

hallerinde özel ve sosyal maliyetlerin farklı olmasından ötürü; *dinamik durumda* ise

— emek prodüktivitesinin zamanla artması

— işletme içi ve işletme dışı tasarrufların birlikte bulunması hallerinde hali hazır maliyet oranları, istihsal artışlarına bağlı olarak değişebileceğinden Kıyasi Maliyetler Teorisi ihtisaslaşma yönünü tâyin edememekte ve bu Teorinin mesnet olduğu serbesti politikası ekonomik refahı arttırmayıp bilâkis azaltmaktadır.

Bu inceleme ve açıklamalar, Kıyasi Maliyetler Teorisinin bir takım varsayımlara dayandığını, realitede bu varsayımların dışındaki durumların mevcut olabileceğini, bu durumlarda Kıyasi Maliyetler Teorisinin geçer olmıyacağını ortaya koymuş bulunuyor. Ancak Kıyasi Maliyetler Teorisinin, refah ekonomisinin (welfare economics) bir dalı ve serbest dış ticaret politikasının dayanağı olduğu hatırlanırsa, ekonomik refahı arttıracak dış ticaret politikasının tâyini, realitenin daha çok Teorinin varsayımlarına mı yoksa aksi varsayımlara mı uyduğunu tesbit etmeye dayanır. Başka bir ifade ile diyebiliriz ki, Teorinin varsayımlarına ve aksi varsayımlara göre doğabilecek sonuçları ortaya koyduktan sonra bu teorik modellerden hangisinin genel, hangisinin istisnaî durumları kapsadığını tesbit etmek ve takip edilecek politikayı genel olana dayamak gerekmektedir.

Klâsik ve neo-klâsik ekonomistler Kıyasi Maliyetler Teorisinin realiteyi esas itibariyle kapsadığını, aksi varsayımlara göre kurulacak modellerin istisnaî durumları gösterdiğini kabul etmektedir. Klâsik ve neo-klâsik teorinin mantığına göre *statik durumda*

— noksan rekabet
— işletme dışı tasarruflar
— noksan istihdam

hallerinin yarattığı özel ve sosyal maliyet farkları, sınırlı, önemsiz ve istisnaidir. Gerçekten, Haberler özel nakdi maliyetlere intikal etmeyen işletme dışı tasarruf ve zararların mevcudiyeti halinde Kıyasi Masraflar Teorisinin carî olmayacağını kabul etmekte ancak şöyle demektedir :

> *«Bu problemlere ciddî şekilde eğilmiş ekonomistlerin çoğu, şu sonuca varmıştır: Prensip olarak özel nakdi maliyet oranları marjinal sosyal gerçek maliyet oranlarını aşağı yukarı aksettirmektedir. Pratik olarak bütün ekonomistler bu kaidenin istisnaları olduğunu kabul ederler. Bununla beraber iddialarını ispat yükü, istisnaların sayısız derecede çok, devamlı ve yaygın, pratik bakımdan fark ve hesap edilebilecek durumda olduğunu iddia edenlere düşmektedir* [12]».

Klâsik ve neo-klâsik'lerin bu görüşüne karşılık az gelişmiş ekonomiler üzerinde çalışmalarda bulunan bazı ekonomistler, bu ülkelerin gerçeklerinin Kıyasî Maliyetler Teorisinin varsayımlarına uymadığını bilâkis neo-klâsiklerin istisnaî kabul ettiği hallerin bu ülkelerin genel karakterleri arasında bulunduğunu iddia etmektedirler. Bu görüşe sahip olanlar statik optimum analizlerini kabul etmekle beraber, az gelişmiş ülkelerde rekabet şartlarının noksanlığından, yapısal esnekliğin mevcut olmayışından ve bilhassa emeğin tarım ve endüstri kesimleri arasında hareket kabiliyetine sahip olmayışından ötürü sosyal ve özel maliyetlerin önemli ve yaygın bir şekilde farklar gösterdiğini ileri sürmektedir [13].

Bu görüşte olanlardan W. A. Lewis, az gelişmiş ülkelerde tarım kesimindeki gizli işsizlikten ötürü emeğin tarımdaki marjinal sosyal hasılasının sıfır olduğunu, ancak fazla iş gücünün endüstri sektörüne çekilmesi için bir bedel ödemek lâzım geldiğini ve bu yüzden endüstri mamullerinin özel (nakdi) maliyetlerinin marjinal sosyal (gerçek) maliyetleri aştığını ileri sürmektedir [14].

---

12) G. Haberler, *Some Problems in the Pure Theory of International Trade,* Economic Journal, June 1950, p. 237.

13) H. Myint, *Infant Industry Arguments for Assistance to Industries in Setting of Dynamic Trade Theory* (R. Harrod - D. Hauge, ed., International Trade Theory in a Developing World, St Martin's Press, New York 1963).

14) W. A. Lewis, *Economic Development with Unlimited Supplies of Labour,* Manchester School of Economic and Social Studies, May 1954.

Özel ve sosyal maliyet farklarının az gelişmiş ekonomilerde istisnaî değil genel bir hal olduğunu kabul eden ana görüşün diğer bir versiyonu E. E. Hagen tarafından ileri sürülmüştür. Hagen, amprik olarak asırlık gelişme halinde olan ekonomilerde imalât ve madencilik kesimlerindeki gelişmenin tarımdaki gelişmeye nazaran fazla olduğunu müşahede etmektedir. Bu durum, istihsal faktörleri faaliyet kolları arasında tam bir mobiliteye sahip olmadığı müddetçe —ki gerçekte sahip değildir—, ancak endüstri ücretlerinin tarım ücretlerinden daha yüksek olması halinde mümkündür. Bu takdirde endüstri mamullerinin özel nakdi maliyetleri marjinal sosyal (gerçek) maliyetlerden yüksek olacak ve bu ülkeler gerçek maliyetlere göre ihtisaslaşmaları gereken endüstri kollarında dahi ihtisaslaşamayacaklardır [15].

Bu iddialara karşılık D. Warriner gibi bazı ekonomistler gizli işsizlik iddialarının mübalâğa edildiğini ileri sürmektedirler [16].

Kıyasi Maliyetler Teorisinin *dinamik şartlar altında*

— emek prodüktivitesinin istihsal artışına bağlı olarak arttığı
— işletme içi ve işletme dışı tasarrufların birlikte bulunduğu

hallerde ihtisaslaşmanın doğru yönünü tâyin edemiyeceği görüşü de *çocuk endüstriler* argumanının dayanağı olmaktadır. Bu görüş endüstrileşme hareketinin başlangıcında endüstrinin geçici olarak korunmasını istemekte ve Alman Tarihçi Okulundan Fredric List tarafından ileri sürülmüş bulunmaktadır. Ancak List itirazlarını Kıyasi Maliyetler Teorisine karşı değil klâsik okulun metoduna karşı yaptığından, Teoriyi analitik olarak tetkik etmemiş ve yerli endüstriyi koruma iddiaları sistematik ve analitik bir modelin dışında kalmıştır. Ancak yukarda ortaya koyduğumuz gibi *çocuk endüstri* argumanını Kıyasi Maliyetler Teorisinin varsayımlarını tâdil suretiyle analitik bir model içinde ortaya koymak mümkündür. Bu takdirde elde edilen sonuç şu şekilde özetlenebilir: Hali hazır kıyasi maliyetler ihtisaslaşma için doğru bir gösterge olmayabilir. Başlan-

15) E. E. Hagen, *An Economic Justification for Protection,* Quartley Journal of Economics, 1958, p. 497 - 498.

16) Doreen Warriner, *Land Reform and Economic Development,* Cario, 1955, pp. 25 - 26.

gıçtaki istihsal güçlüklerinin yenilebileceği belli bir zaman fasılasından sonra, korunan endüstri istihsal artışının doğurduğu maliyet düşmelerinden istifade ederek kıyasi bir üstünlük kazanabilir.

Stuart Mill, istihsal artışına bağlı olarak emek prodüktivitesindeki artışla hali hazır kıyasi maliyetlerin değişebileceğine işaret etmekte ve şöyle demektedir:

«İktisat ilmi bakımından koruyucu gümrüklerin müdafaa edilebileceği tek hal, bu gümrüklerin geçici olarak (ve bilhassa genç ve kalkınan ülkeler için) yabancı endüstrinin etkisini ortadan kaldırmak için konduğu haldir. Bir ülkenin bir istihsal kolunda diğer bir ülkeye olan üstünlüğü çoğunlukla bu istihsal kolunda daha eski oluşundan ileri gelir. Tarafların tevarüs edilmiş üstünlükleri ve noksanlıkları bulunmayabilir. Taraflardan birinin diğerine olan üstünlüğü iktisap edilmiş maharet ve tecrübeden ileri gelebilir. Bu maharet ve tecrübeyi henüz kazanmamış bir ülke bu istihsal kolunda kendisinden önce ihtisaslaşmış olanlardan daha üstün bir başarı kazanacak duruma gelebilir. Bundan başka ... gelişmeyi, yeni şartlar altında yapılacak tecrübeden daha fazla hiç bir şey ilerletemez. Fakat şahısların riski üzerlerine alarak veya büyük bir ihtimalle zarara maruz kalarak yeni bir fabrika tesisine girişecekleri veya bu fabrikayı bu istihsal kolunda evvelden beri çalışanların tecrübelerini kazanıncaya kadar zararına çalıştıracakları beklenemez. Makul bir zaman süresince devam edecek himaye gümrükleri, ülkenin bu tecrübeyi elde etmesi için en az elverişsiz olan durumu yaratabilir. Ancak önemli nokta korunan istihsal kolunun bir müddet sonra himayesiz yaşayabileceğine dair sağlam belirtilerin bulunması ve korunan yerli üreticilerde korunmanın gerekli deneme devresini aşacağı kanaatinin yaratılmamasıdır»[17].

Çocuk endüstriler argümanının modern şeklini, Stuart Mill'in işaret ettiği ilk sebebe işletme içi ve işletme dışı tasarrufların bir-

---

17) J. S. Mill, *Principles of Political Economy,* Book V, Ch. 10, paragraph 1.

likte bulunmaları halini de ilâve ederek, daha şumüllü bir modele dayamak mümkündür. Yukarda açıkladığımız üzere A ve B endüstrileri, C endüstrisi mamullerini ham madde olarak kullanmakta ve B endüstrisindeki işletmeler de işletme içi tasarruflardan faydalanmakta ise bu üç endüstrinin birlikte kurulması ve korunması başlangıçtaki maliyet şartlarını değiştirecektir. J. E. Meade'in işaret ettiği gibi belli bir endüstrideki maliyet düşmeleri bilhassa ilgili endüstrilerin bir arada bulunmasına ve yerleşmesine bağlıdır [18]. Piyasa fiatlarına girmeyen bu tip endüstriler arası dış tasarruflar, endüstri kesiminde tarım kesimine nazaran daha yaygın ve önemli bulunmakta ve bu yüzden istihsal kaynakları istihsal kolları arasında carî piyasa fiatlarına göre dağıtıldığında bu dağılış endüstri kesimi aleyhine olmaktadır [19]. Gerçekten hali hazır maliyet ve dış rekabet şartlarına göre ayrı ayrı hiç bir işletme için kârlı olmayan faaliyet kolları, ilgili yatırımların birlikte yapılmaları ve korunmaları halinde kârlı olacaktır.

Klâsik ve neo-klâsik ekonomistler yeni kurulmakta olan endüstriler ve kalkınan ülkeler için geçici bir süre ile bağlı olmak üzere gümrük koruması zaruretini ortaya koyan *çocuk endüstriler* iddialarını prensip olarak kabul etmişlerdir. Ancak Haberler'in ifade ettiği üzere, Marshall ve Taussig gibi bu konuda amprik çalışmalar yapmış olanlar prensiplerin şümul sahası ve hattâ rasyonel olarak tatbik kabiliyetleri hakkında şüpheci davranmışlardır [20].

Görülüyor ki dinamik durumda —yani bir zaman fasılası içinde— istihsalin bir taraftan emek prodüktivitesi diğer taraftan endüstriler arası ilişkiler dolayısıyla maliyetler üzerindeki etkileri dikkate alındığında, Kıyasi Maliyetler Teorisi yetersiz kalmaktadır. Her şeye rağmen bu Teoriye sarılıp çocuk endüstriler argümanını ancak prensip olarak kabul eden fakat himaye edilecek endüstrilerin seçiminde çıkacak imkânsızlıklardan ötürü bu görüşün tatbik gücü olamadığını iddia eden neo-klâsiklere karşı iki hal çaresi ortaya konulabilir :

---

18) J. E. Meade, *Trade and Welfare,* Oxford University Press, London, 1955, p. 258.

19) H. B. Chennery, *Comperative Advantage and Development Policy,* American Economic Review, March 1961, p. 20 - 25.

20) G. Haberler, a. g. e., p. 240.

Birincisi Nicholas Kaldorun ileri sürdüğü endüstri mamulleri üzerine konacak kıymet esasına dayanan yeknesak bir gümrük vergisidir [21]. Bu suretle belli endüstrileri teşvik için konacak selektif gümrük vergisi yerine bütün endüstri mamulleri için konacak yeknesak gümrük vergisi, prodüktivite artışlarının, işletme içi ve dışı tasarrufların tarıma nazaran daha yaygın olduğu endüstri kesimini tarım kesimine karşı koruyacaktır. Bununla beraber, endüstri kesiminde hangi kolların gelişeceğini yine piyasa kuvvetleri tâyin edecektir.

Diğer bir hal yolu optimal ithalât ve ihracatın, istihsal kaynaklarının faaliyet kolları arasındaki optimal dağılışıyla birlikte hesaplanmasına imkân veren *Linear Programlama* metodudur. Yukarda açıkladığımız üzere endüstriler arası ilişkilerden doğan *dış tasarruflar* piyasa mekanizması dışında kalmaktadır. Bu yüzden piyasa mekanizması, istihsal kaynaklarının faaliyet kolları arasında, azami refahı yaratacak bir milletlerarası ihtisaslaşmaya yol açacak şekilde, dağılmalarını temin edememektedir. Linear Programlama, piyasa mekanizması dışında kalan faktörlere gölge fiatlar vererek bu faktörlerin de hesaba katılmasını sağlamak suretiyle optimum kaynak dağılışını, optimum ithalât ve ihracatla birlikte tâyin edebilmektedir [22].

---

21) Nicholas Kaldor., *Conferancies Sôbre Desenvolvimento Economia,* Revista Brasileria de Economia, March 1957, (Meier, *International Trade and Development*'dan).

22) H. B. Chennery, a. g. e., p. 33 - 48.

XI — ÖZET VE SONUÇ

A — KIYASİ MALİYETLER TEORİSİNİN MAHİYETİ VE VARSAYIMLARI

Kıyasi Maliyetler Teorisi, dış ticaretin doğması için gerekli şartları, ithal ve ihraç edilecek malların nevilerini ve dış ticaretin yaratacağı faydaları göstermektedir. Kıyasi Maliyetler Teorisi, dış ticaretten doğan faydaların taraflar arasındaki dağılışını gösteren Milletlerarası Kıymetler Teorisi ile tamamlanarak klâsik dış ticaret teorisini meydana getirmektedir. Bu teori, dış ticaretin yaratacağı faydaları ortaya koymak suretiyle serbest dış ticaret politikasının dayanağı olmaktadır.

Kıyasi Maliyetler Teorisi'nin modern şeklini basit bir model içinde şöyle açıklayabiliriz: x ve y ülkelerinde A ve B mallarının istihsal edildiğini, x ülkesindeki maliyet biriminin s, y ülkesindeki maliyet biriminin t olduğunu ve bu maliyetlerle her iki ülkede yapılan istihsalin şöyle olduğunu kabul edelim :

	A		B
x ülkesi s maliyetle	1 birim	veya	1 birim
y » t »	1/2 »	»	1 »

İşaret edelim ki, s ve t nin mahiyeti ve aralarındaki ilgi Teorinin esası bakımından önemli değildir. s ve t aynı birleşim ve miktarlardaki istihsal faktörünü temsil ettiği gibi farklı miktar veya birleşimdeki faktörleri de temsil edebilir.

Bu durumda tam rekabet şartları altında piyasa kıymetleri maliyetlere eşit olacağından A ve B malları arasındaki mübadele hadleri x ülkesinde 1A = 1B, y ülkesinde 1/2A = 1B olacaktır. Bu istihsal ve mübadele şartları altında tarafların istihsal ve ihracatta ihtisaslaşmaları, istihlâk imkânlarını otarşi haline nazaran arttıracaktır. Gerçekten B malının A cinsinden y ülkesindeki maliyeti 1/2A, x ülkesindeki piyasa kıymeti 1A dır. Bu farkdan istifade ederek y ülkesi t maliyetle 1/2 birim A istihsal edeceğine 1 birim B is-

tihsal edip bununla x ülkesinden 1 birim A ithal etmekten kârlı çıkacaktır. Bu sebeple y ülkesi B malı istihsal ve ihracatında ihtisaslaşacaktır. Aynı muhakeme tarzına göre x ülkesi de A malı istihsal ve ihracatında ihtisaslaşmaktan kârlı çıkacaktır. Görülüyor ki, her iki ülkede fırsat maliyetleri, (veya maliyet oranları) ve mübadele hadleri farklı olduğu müddetçe dış ticaret doğmakta ve otarşi haline nazaran istifadeli olmaktadır.

A ve B mallarının milletlerarası mübadele hadleri ise 1A = 1B ile 1/2A = 1B arasında değişecektir. Milletlerarası mübadele haddi 1A = 1B olduğu zaman x ülkesi için dış ticaret ve otarşi halleri arasında bir fark bulunmayacak ve dış ticaretten sağlanan istifadenin tamamı y ülkesine intikal edecektir. Gerçekten bu takdirde x ülkesi için 1B nin gerek istihsal gerek ithal maliyeti 1A olacaktır. 1B nin milletlerarası mübadele kıymeti 1A dan da fazla olamayacaktır. Zira x ülkesi 1B yi 1A dan fazla maliyetle ithal edeceğine 1A maliyetle kendi istihsal edecektir.

Milletlerarası mübadele haddi 1/2A = 1B olduğu zaman ise y ülkesi için dış ticaret ve otarşi halleri arasında bir fark bulunmayacak, dış ticaretten sağlanan faydanın tamamı x ülkesine ait olacaktır. 1B nin milletlerarası mübadele kıymeti 1/2A dan aşağı düşemeyecektir. Zira bu takdirde y ülkesi 1B karşılığında 1/2A dan az ithalât yapacağına aynı maliyetle kendisi 1/2A istihsal etmeyi tercih edecektir.

Görülüyor ki, milletlerarası mübadele kıymetleri 1A = 1B ile 1/2A = 1B arasında teşekkül edecek, bu had 1A = 1B ye yaklaştığı ölçüde y ülkesinin, 1/2A = 1B ye yaklaştığı ölçüde x ülkesinin dış ticaretten istifade derecesi artacaktır. Bu iki limit arasındaki kesin nispet iki memleketin arz ve talep şartlarına göre teşekkül edecektir. (Bak. Bölüm IV).

Bu izah tarzı ancak şu varsayımlar içinde doğru olabilmektedir:

1 — Para nötr bir unsurdur. Mallar arasındaki mübadelelerin devamlı olarak bir tarafını teşkil etmektedir. Parayı aradan çıkarmak suretiyle de bu oranları ifade etmek mümkündür.

2 — Her ülkede gerek mal gerek faktör piyasalarında tam rekabet şartları caridir. Bu sebepten maliyetler piyasa kıymetlerine eşit olmaktadır. Dolayısıyla malların aynı maliyetle istihsal edilen miktarları birbirleriyle mübadele edilmektedir. Bu durum teşebbüs unsuru dahil olmak üzere bütün istihsal faktörlerinin ülke içinde ge-

rek bölgeler, gerek istihsal kolları itibariyle tam mobiliteye sahip olduğu faraziyesinden ileri gelmektedir. Buna karşılık istihsal faktörlerinin memleketler arasında tam mobiliteye sahip olamıyacağı kabul edildiğinden maliyetler ülkeden ülkeye değişmekte ve ülkelerin maliyet oranları farklı olmaktadır.

3 — Tam istihdam hali: Para yalnız mübadele kıymetlerinin teşekkülü bakımından değil istihsal kaynaklarının kullanılma seviyeleri bakımından da ekonominin üzerine çekilmiş bir örtüden ibarettir.

Fertlerin zaman tercihleri (time preference) ve kapitalin marjinal verimi müştereken kapital stokunun hacmını; kapital stokunun bu seviyesinde emeğin marjinal verimi ve fertlerin çalışma arzuları da müştereken istihdam seviyesini tâyin etmektedir. Paranın bu reel unsurlar üzerinde bir etkisi yoktur.

4 — İstihsalin piyasa mekanizması dışındaki yan etkileri ya yoktur veya hiç denecek kadar önemsizdir.

5 — İstihsal seviyesindeki artışlar maliyetler üzerinde ihtisaslaşmanın istikametini ters çevirecek bir değişme yaratmayacaktır.

Bu genel varsayımlar altında ortaya konan basit modeli ikiden çok ülkenin, ikiden çok malın ve taşıma giderlerinin hesaba katılmasıyla genişletmek mümkündür. Bu takdirde yine aynı sonuçlara varılmaktadır.

B — FARKLI MALİYET ORANLARININ SEBEPLERİ

Bu şartlar altında farklı alternatif maliyetlerin veya farklı maliyet oranlarının dış ticareti yaratacağını ve dış ticaretin otarşi haline nazaran daha istifadeli olacağını ortaya koyan teori, farklı maliyet oranlarının sebeplerini açıklamamaktadır. Bu sualin cevabını arayan Ohlin, ülkelerin sahip oldukları istihsal faktörlerinin birleşimi arasındaki farkların farklı maliyet oranlarına sebep olduğu sonucuna varmıştır.

Her ekonomideki nisbi fiatları talep ve arz şartları tâyin etmekte

— müstehlik tercihleri

— gelirin fert arasındaki dağılışı

ile birlikte talep şartlarını

— ekonominin sahip olduğu istihsal faktörleri miktarıyla

— istihsalin fiziki şartları da arzı tâyin etmektedir.

Bu dört faktörün tamamiyetle aynı olduğu veya birindeki farkın diğerleri arasındaki farkla telâfi edildiği iki ekonomide nisbi fiatlar eşit olacaktır.

Ohlin'e göre istihsalin fiziki şartları icabı malların faktör entansiteleri, yani istihsallerinde kullanılan faktörlerin birleşim oranı farklı bulunmaktadır. Buna mukabil istihsalin fiziki şartları tarafından tâyin edilen bu oran her memleket için aynı bulunmaktadır. Yani bir malın istihsalinde teknik şartlar icabı kapital ve emeğin 1/2 oranında birleştirilmesi gerekiyorsa, bu malı istihsal eden bütün ekonomiler kapital ve emeği 1/2 oranında kullanmak zorunda olacaktır. Bu durumda talep şartlarında telâfi edici farklar bulunmadıkça ekonomiler arasındaki nisbi fiat farklarını açıklayacak tek bir faktör kalmaktadır. Bu da ekonomilerin sahip oldukları istihsal faktörlerinin nisbi miktarları arasındaki farklardır. Bu takdirde diğer faktörlere nazaran fazla emeğe sahip olan ülkelerde, emek entansitesi yüksek olan mallar; nispeten fazla kapitale sahip ülkelerde kapital entansitesi yüksek mallar diğer mallara nazaran ucuz olacaktır. Böylece her ülke, emrinde nispeten daha fazla bulunan faktörlerin entansif olarak kullanıldığı malların istihsalinde ihtisaslaşacaktır. Nispeten fazla kapitale sahip olan ülkeler kapital entansitesi yüksek malların, fazla emeğe sahip ülkeler emek entansitesi yüksek malların istihsalinde ihtisaslaşacaklardır.

Talebin telâfi edici etkisinin bulunduğu hallerde meselâ nispeten fazla emeğe sahip olan ülkelerde emek entansiteleri yüksek mallara karşı aşırı bir talep olacak, bu da işçi ücretlerini ve emek entansitesi yüksek malların nisbi fiatlarını arttıracak ve ihraç imkânlarını ortadan kaldıracaktır. Ancak böyle bir durumun varlığı için özel bir sebep bulunmadığından bu hal Ohlin'e göre istisnaidir.

Ohlin'in istihsalin fiziki şartları tarafından tâyin edilen faktör birleşim oranlarını sabit ve her ekonomi için aynı kabul etmesi itirazlara yol açmıştır. Zira aynı malı istihsal eden iki ayrı ekonomi, istihsal faktörlerini değişik oranda kullanabilir. Meselâ hayvancılık bir ekonomide kapitalin, diğerinde emeğin entansif olarak kullanılmasıyla yapılabilir.

Buna ilâveten talep şartlarındaki farkları da dikkate aldığımızda nisbi maliyetlerin ülkeler arasında gösterdiği farkları tek bir faktöre bağlamanın mümkün olamıyacağı ortaya çıkar.

C — DIŞ TİCARET TEORİSİNİN DİNAMİK VEÇHESİ

Yukarki izahlar statik durumları kapsamakta; nüfus artışı, kapital birikimi, teknik ilerlemeler ve emek prodüktivitesindeki artışlardan ibaret olan dinamik faktörlerin istihsal, istihlâk ve dış ticaret üzerindeki etkilerini hesaba katmamaktadır. Bu faktörlerin dahil edilebileceği tamamiyle dinamik bir model henüz ortaya konulamamışsa da, dinamik unsurların dış ticaret üzerindeki etkilerini *mukayeseli statik* metoduyla göstermek mümkündür.

İstihsal fonksiyonlarının *doğrusal ve homojen* (bu sebeple istihsal imkânları eğrisinin merkeze doğru iç bükey), faktör ve mal piyasalarında *tam rekabet halinin* cari, *tam istihdam* ve *tam kapasite* halinin mevcut olduğu varsayımları altında iki maldan ibaret bir model içinde dinamik unsurların etkilerini özetleyelim.

Nüfus artışı, kapital birikimi veya teknik gelişmelerin carî fiatlarda istihsal üzerindeki etkileri kısaca şöyle olabilir :

— Nötr istihsal etkisi: İstihsal edilen bütün mallar aynı oranda artar. İstihsalin kompozisyonu değişmez.

— İhracatı geliştirici istihsal etkisi: İhracat malları istihsalindeki artış ithal mallarının yerli üretimindeki artıştan fazladır veya ihraç malları istihsali artarken ithal mallarının yerli üretimi azalır.

— İhracatı kısıcı istihsal etkisi: İthal malları yerli üretimindeki artış oranı, ihraç mallarının istihsalindeki artış oranından büyüktür veya ithal mallarının iç istihsali artarken ihraç malları istihsali azalmıştır.

Dinamik unsurların istihlâk üzerindeki etkileri de şunlar olabilir: Carî fiat oranında

— Nötr istihlâk etkisi: İthal ve ihraç mallarının talebi aynı oranda artar.

— İthalâtı arttırıcı istihlâk etkisi: İthal malları talebi ihraç mallarının iç talebinden daha yüksek oranda artar veya ithal malları talebi artarken ihraç malları talebi azalır.

— İthalâtı kısıcı istihlâk etkisi: İthal malları talebi ihraç malları iç talebinden daha düşük oranda artar veya ihraç mallarının iç talebi artarken ithal malları talebi mutlak miktar itibariyle düşer.

Dinamik unsurların istihsal ve istihlâk üzerindeki bu etkilerinin değişik kombinezonlarına göre dış ticaret hacmı ve milletlerarası mübadele hadleri muhtelif istikamet ve derecede değişecektir. Bu ihtimalleri de şöyle sıralayabiliriz: Carî fiat oranında

— Millî gelir içindeki ithalât ve ihracatın nisbi olarak sabit kalması: Nötr istihsal ve nötr istihlâk etkilerinin birlikte bulunduğu hallerde istihsal ve istihlâkin kombinezonu değişmeyip ancak hacmı artacağından bu sonuç doğar.

— Millî gelir içindeki ithalât ve ihracat payının artması: Aşağıdaki hallerde bu sonuç doğar :

İstihlâk etkisi	İstihsal etkisi
Nötr	İhracatı arttırıcı
İthalâtı arttırıcı	Nötr
İthalâtı arttırıcı	İhracatı arttırıcı

— Millî gelir içindeki ithalât ve ihracat payının küçülmesi: Şu hallerde bu sonuç elde edilir :

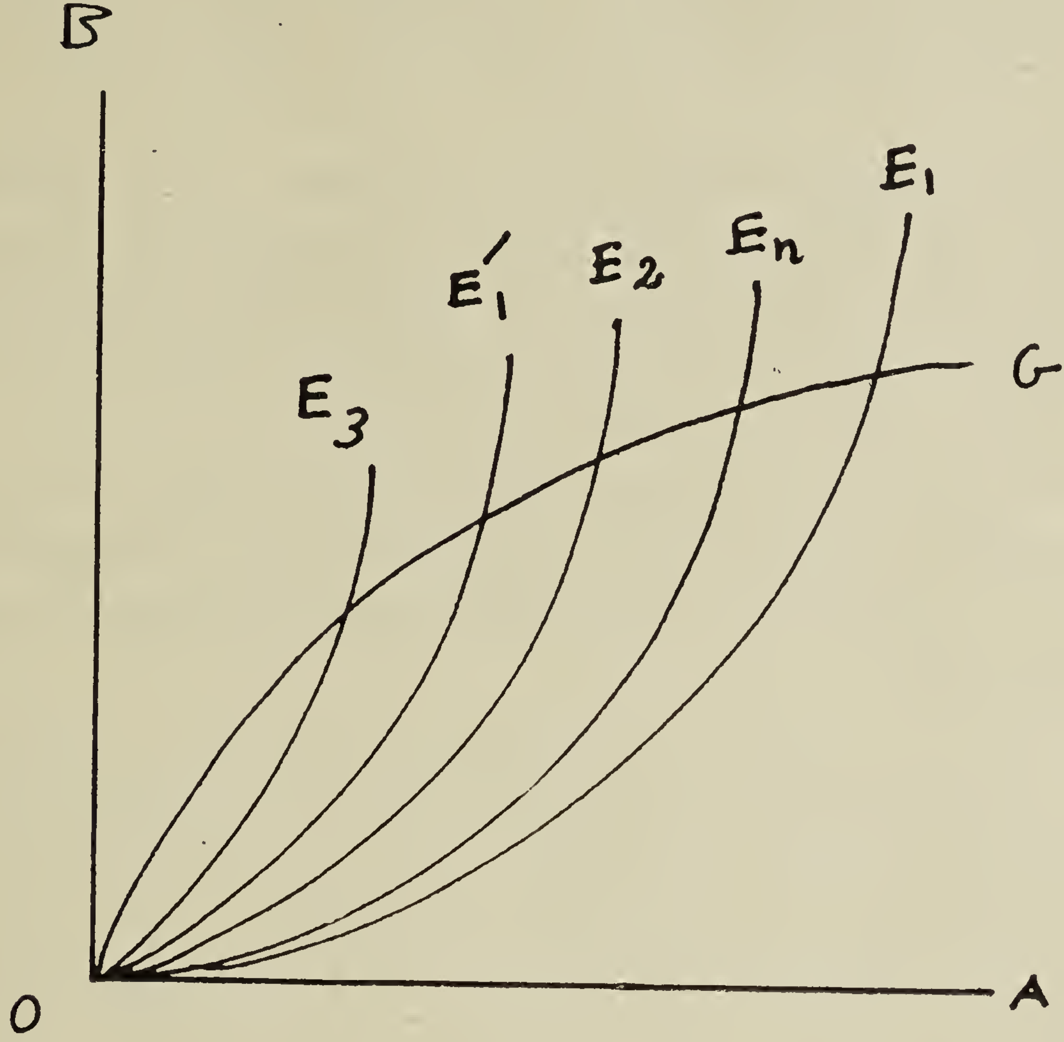
İstihlâk etkisi	İstihsal etkisi
Nötr	İhracatı kısıcı
İthalâtı kısıcı	Nötr
İthalâtı kısıcı	İhracatı kısıcı

Bu son halde istihlâk ve istihsal etkilerinin şiddetine göre ithalât ve ihracat ya miktar olarak artıp millî gelire nispetle küçülecek veya miktar itibariyle de düşecektir.

Carî fiat oranında millî gelir içindeki dış ticaret hacmının sabit kalması, artması ve eksilmesine göre milletlerarası ticaret hadleri de değişecektir. Bu ihtimalleri diyagramlar yardımıyla göstermek anlaşılmalarını kolaylaştıracaktır.

Bahis konusu ülke A malını ihraç, B malını ihraç etmekte ise E eğrileri bu ülkenin, G eğrisi dış alemin takas eğrisi olacaktır. E_1' eğrisi başlangıçtaki durumu göstermekte, E_n eğrisi millî gelir içindeki dış ticaret payının nisbi olarak sabit kaldığı ancak dış ticaret miktarlarının mutlak olarak arttığı hali göstermektedir. E_1 millî gelir içindeki dış ticaret payının nisbi olarak arttığı, E_2 millî gelir içindeki dış ticaret payının nisbi olarak azaldığı ancak ithalât ve ih-

racatın miktar itibariyle arttığı, E_3 dış ticaretin gerek nisbi gerek miktar olarak küçüldüğü hallerdeki takas eğrileridir. Dış âlem takas eğrisinde bir değişme olmadığı müddetçe ilk üç halde takas hadleri bahis konusu ülkenin aleyhine, son halde lehine dönecektir.

Diyagram 68

Dış âlemde de aynı dinamik değişmeler vuku bulacağına göre takas hadleri nihai olarak E ve G eğrilerinde meydana gelecek sapmaların şiddet ve yönüne göre teşekkül edecektir.

D — TİCARET HADLERİ UZUN DEVREDE AZ GELİŞMİŞ ÜLKELER ALEYHİNE DÖNMEKTE MİDİR?

İstatistikî münakaşalar bir tarafa bırakılacak olursa ticaret hadlerinin, dinamik unsurların müessir olduğu uzun devrede az gelişmiş ülkeler aleyhine döndüğünü iddia eden görüşü şöyle özetlemek mümkündür.

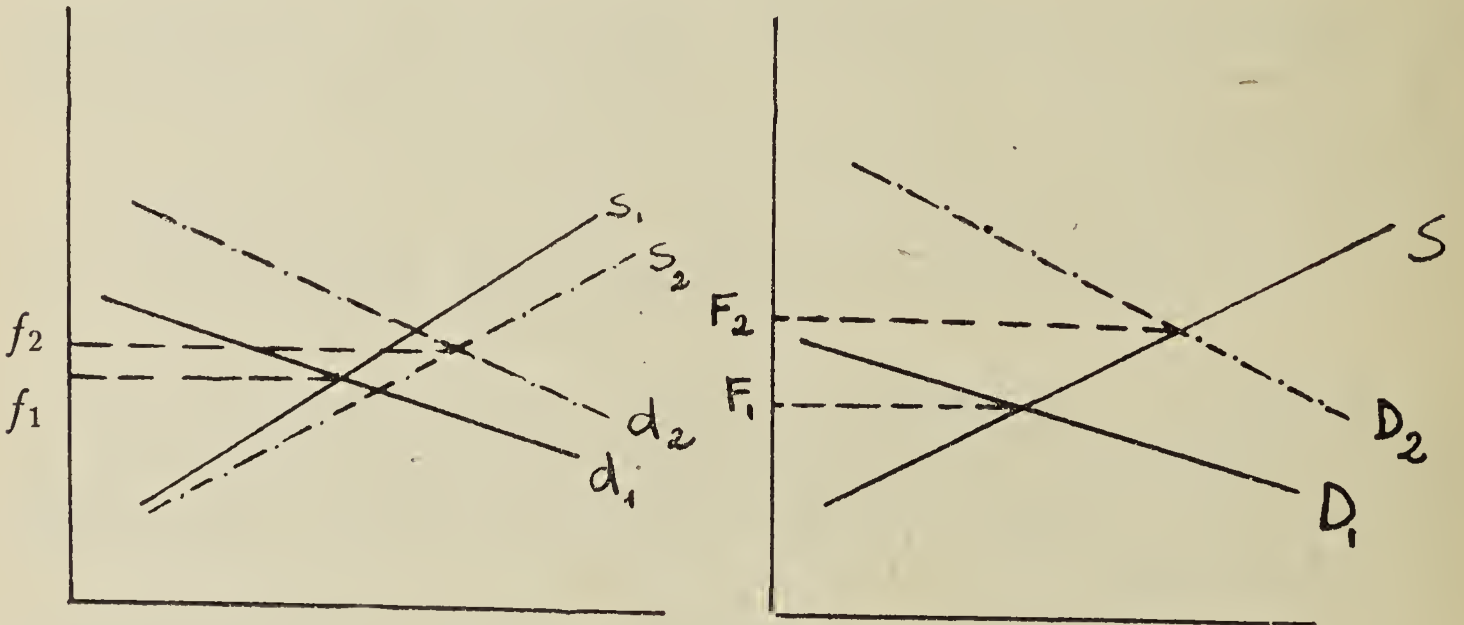
— Teknik ilerlemenin yarattığı prodüktivite artışları, gelişmiş ülkelerdeki monopolcü unsurların mevcudiyetinden ötürü, fiat düşmesi yaratmayıp kâr ve ücret artışı şekline girmektedir. Az geliş-

miş ülkelerde ise bir taraftan işçi teşekküllerinin faktör piyasasında diğer taraftan ihracatçı firmaların dünya pazarlarında hâkim durumda olmayışlarından ötürü, bu ülkelerin ihraç ettikleri ham madde ve gıda maddeleri kesimindeki teknik buluşlar fiat düşmesi yaratmaktadır. Bunun sonucunda sınaî mamul fiatlarıyla ham madde ve gıda fiatları arasındaki oran, bu ikinci grup aleyhine gelişmektedir.

— Diğer taraftan Engel Kanununa göre sınaî mamuller talebinin gelir elâstikiyeti, gıda maddeleri gelir elâstikiyetinden büyük olduğu için sınaî mamullerin talebi nisbi olarak artmaktadır. Yani dinamik unsurların istihlâk etkisi, az gelişmiş ülkelerde ithalâtı arttırıcı, endüstri ülkelerinde ithalâtı kısıcıdır.

— Engel Kanununun gıda maddeleri üzerindeki bu etkisine ilâveten sentetik maddelerin tabiî ham maddelere ikamesini mümkün kılan teknik buluşlardan ötürü ham madde talepleri de nisbi olarak azalmaktadır.

Bu iddiaları toplarsak şu sonuca varırız: Dünya pazarlarında ham madde ve gıda maddeleri arz eğrisi, teknik buluşların maliyetlere intikalinden ötürü aşağı doğru kayarken, sanayi mamulleri arz eğrisinde bu sebepten bir kayma olmamaktadır. Buna karşılık ham madde ve gıda maddeleri talep artışı, sınaî mamul talebine nazaran daha düşüktür. Bunun sonucunda sınaî mamul fiatları ham madde fiatlarına nazaran artmak diğer bir ifade ile takas hadleri sınaî mamuller lehine dönmektedir (Diyagram 69).

Diyagram 69

Bu teorik iddialar, dinamik unsurların istihsal etkisini hesaba katmadığından tamamiyle tatmin edici olamamaktadır. Gelişmiş ülkelerde iktisadî büyümenin ve teknik ilerlemenin istihsal etkisi, yeter şiddette ihracatı arttırıcı olduğu takdirde yani carî fiat oranında ihraç malları (sınaî mamuller) istihsalindeki artış oranı ithal mallarının (ham madde gıda maddeleri) iç üretimindeki artış oranından büyük olduğu müddetçe takas hadleri az gelişmiş ülkelerin (ham madde ve gıda maddelerinin) lehine dönebilecektir.

Bu teorik ihtimallerin hepsi hesaba katıldığında takas hadlerinin hangi istikamette gelişeceğini kestirmek mümkün olamamaktadır. Geçmiş yıllara ait istatistikler münakaşalıdır. Geçmiş yıllarda iddia edildiği şekilde bir gelişme olsa bile bunun ilerde de böyle olacağına dair teorik deliller yetersizdir. Eğer Kıyasi Maliyetler Teorisi esasta itirazsız kabul ediliyorsa, dış ticarete takas hadlerinin muhtemel gelişmesinden ötürü şimdiden müdahale etmek serbest dış ticaretin bugün bize temin edeceği faydadan vaz geçmek olacaktır. Halbuki değişen dinamik şartlar altında Kıyasi Maliyetlere göre ihtisaslaşmak herzaman için daha istifadeli olacaktır. Eğer yeni şartlar altında istihsalin yön değiştiremeyeceğinden korkulmakta ve bu yüzden dış ticarete muhtemel gelişmelerden ötürü bu günden müdahale edilmek isteniyorsa müdahale sebebi ticaret hadlerinin muhtemel gelişmesi değil istihsal faktörlerinin mobilite noksanı olmaktadır.

Görülüyor ki bu iddia, Kıyasi Maliyetler Teorisinin terki için bir sebep teşkil etmemektedir. Ancak Kıyasi Maliyetler Teorisine göre yapılacak ihtisaslaşmanın en yüksek ekonomik refah seviyesini sağlayıp sağlıyamayacağı hakkında, çalışmamızın bu safhasında bir sonuca varmış değiliz. Bu, ancak teorinin varsayımlarını realitede rastlayabileceğimiz durumlarla mukayese ettiğimiz zaman ortaya çıkacaktır.

E — KIYASİ MALİYETLER TEORİSİNİN VARSAYIMLARININ GERÇEKLEŞMEDİĞİ HALLER

Yukarda saydığımız varsayımlar altında bir taraftan statik durumda özel ve marjinal sosyal maliyetler eşit olmakta; diğer taraftan dinamik hallerde, yani zaman içinde, bazı malların istihsalindeki artış maliyet oranlarını dış ticaretin yönünü değiştirecek istikamette etkilememektedir.

İstihsalin ve dış ticaretin ihtisaslaşması, dışardan bir müdahale yapılmadığı takdirde ancak özel nakdi maliyetlere göre istikamet alabilecektir. Tam rekabet, tam istihdam halleriyle istihsalin yan etkilerinin bulunmadığı hallerde özel nakdi maliyetler marjinal sosyal maliyetleri aksettirmektedir. Ancak bu varsayımların dışına çıkıldığı takdirde özel nakdi maliyetlerle marjinal sosyal maliyetler arasında bir fark ortaya çıkacak bu da istihsal ve dış ticaretin yanlış yönde gelişmesine sebebiyet verecektir.

— Gerçekten faktör piyasalarında tam rekabet şartlarının carî olmadığı hallerde aynı kalitedeki istihsal faktörlerinin muhtelif istihsal kollarındaki nakdi ücretleri farklı olacak, faktör mobilitesi bulunmadığından bu ücretler aynı seviyeye gelemiyecektir. Bu durumda gerçek maliyetleri (marjinal sosyal maliyetleri) aynı olan iki malın nakdi maliyetleri (özel maliyetleri) farklı olacaktır.

— İstihsalin piyasa mekanizması dışında kalan yan etkileri de özel ve marjinal sosyal maliyetlerin farklı olmalarına sebep olacaktır. Meselâ 1 birim ağacın istihsali için kullanılan istihsal faktörlerini s ile göstersek ve 1 birim ağaç istihsalinin iklim ve yağış üzerindeki etkisinden ötürü cıvar tarlalarda bir birim buğday artışına sebebiyet verdiğini, 1 birim buğdayın da doğrudan doğruya istihsali halinde 0,005 birim s e mal olduğunu kabul edersek, 1 birim ağacın özel maliyeti $1s$, marjinal sosyal maliyeti ise $1s — 0{,}005s = 0{,}995s$ olacaktır.

— Özel ve marjinal sosyal maliyetlerin farklı olduğu diğer bir hal noksan istihdam ve kapasite durumudur. Fazla kapasite ve işsizlik haline rağmen istihsalin nakdi bir maliyeti olacak buna mukabil yapılan istihsal için diğer malların istihsalinde bir kısılma olmayacağından marjinal sosyal maliyet sıfır olacaktır (emeğin zahmetini hesaba katarsak bu maliyet hiç bir zaman sıfıra eşit olmayacak fakat yine de nakdi maliyetten az olacaktır.)

Özel nakdi maliyetlerin marjinal sosyal maliyetlerin üstünde olduğu istihsal kollarında bahis konusu ülke, gerçekte kıyasi bir üstünlüğe sahip olsa bile, ihtisaslaşma imkânını kaybedecektir.

Diğer taraftan Kıyasi Maliyetler Teorisi istihsalin dinamik etkilerini hesaba katmamaktadır. Teorinin basit şeklinde maliyetlerin istihsal miktarına bağlı olarak değişmiyeceği, teorinin işlenmiş şekillerinde maliyetlerin artan bir seyir takip edeceği kabul edilmiştir. Hali hazır maliyet şartlarına göre x ülkesinin A, y ülkesinin B

malı istihsalinde ihtisaslaştığını kabul edersek ihtisaslaşmadan sonra maliyetlerin sabit kalması sonuç üzerinde hiç bir etki yapmayacak, maliyetlerin artan bir seyir takip etmesi Haberler'in istihsal imkânları eğrisi üzerinde görüldüğü gibi ihtisaslaşmayı hudutlandıracak fakat Teoriyi esasta değiştirmeyecektir. İhtisaslaşmadan sonra x ülkesinde A malı, y ülkesinde B malı maliyetlerinin düşmesi dış ticaretten sağlanan faydaları arttıracaktır.

Bütün bu hallerde hali hazır şartlar altında x ülkesinin A malı istihsalinde ihtisaslaşması bu gün için istifadeli olsa bile bu ülkenin B istihsalinde bulunması halinde maliyetlerin istihsal arttıkça zamanla azalacağı ihtimali hesaba katılmamaktadır. Maliyetlerdeki bu düşmenin sebebi bir taraftan emek prodüktivitesinin istihsale bağlı olarak artması diğer taraftan endüstriler arasındaki dış tasarrufların (external economies) mevcudiyetidir.

Endüstriler arası dış tasarruflar birbirinin alıcısı durumunda olan endüstrilerde iç ve dış tasarrufların birlikte bulunmasından ileri gelmektedir. A ve B endüstrisindeki işletmeler C endüstrisi mamullerini ham madde olarak kullanmakta ve C endüstrisindeki işletmeler de işletme içi tasarruflardan istifade etmekte ise A endüstrisindeki gelişmeyi sağlayacak himaye önce C endüstrisindeki maliyetleri sonra A ve B maliyetlerini düşürecektir. Görülüyor ki başlangıçta münferid işletmeler için kârlı olmayan bu faaliyet kolları ilgili yatırımların birlikte yapılması ve korunması halinde kârlı olabilecek ve ihtisaslaşmanın istikameti değişebilecektir.

Klâsik ve neo-klâsikler, başlangıçtan beri saydığımız bu ihtimalleri ya hiç nazarı itibara almamakta veya bunların istisnaî ve önemsiz durumlar olduğunu ileri sürmektedirler. Klâsikler bu hallerden yalnız istihsale bağlı olarak emek prodüktivitesindeki artıştan ötürü doğacak maliyet düşmelerinin gerektirdiği geçici himayeyi (çocuk endüstriler argümanı'nı) prensip olarak kabul etmişlerdir. Ancak korunacak faaliyet kollarının ve koruma ölçüsünün tâyin edilmesindeki güçlükler dolayısıyla, bu nevi bir himaye görüşünün pratik bir değeri olmadığı sonucuna varmışlardır.

Klâsik ve neo-klâsiklerin görüşlerine karşılık az gelişmiş ülkeler üzerinde çalışan ekonomistler bu ülkelerin gerçeklerinin Kıyasi Maliyetler Teorisinin varsayımlarına uymadığı, bilâkis istisnai kabul edilen hallerin bu ülkelerin, genel karekterlerini teşkil ettiği gö-

rüşündedirler. Gerçekten, az gelişmiş ülkelerde rekabet şartlarının ve istihsal faktörlerinin mobilite noksanından ötürü özel ve marjinal sosyal maliyetler arasında farklar bulunmaktadır. Gerçekten bir taraftan bu ülkelerin tarım kesimindeki gizli işsizlik özel ve sosyal maliyetlerin önemli ölçüde fark göstermesine yol açmakta; diğer taraftan endüstriler arası dış tasarruflar tarıma nazaran endüstride daha yaygın bulunduğundan tarım kesiminin hâkim olduğu bu ülkelerde özel maliyetlere göre yapılacak ihtisaslaşma maksimum ekonomik refahı sağlamaktan uzak kalmaktadır.

Koruma zarureti bir kere kabul edildikten sonra hangi istihsal kollarının korunacağı problemi endüstri kesiminin genel olarak korunması şeklinde halledilebileceği gibi; optimum yatırım, ithalât ve ihracatın nevi ve miktarlarının Linear Programlama metoduna dayanan Kalkınma Programlarıyla hesaplanması da mümkündür. Bu metotla gölge fiatlar kullanarak piyasa mekanizması dışında kalan faktörlerin hesaba katılması ve ihtisaslaşmanın doğru yönünün bulunması sağlanmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

Arndt, H. W., *External Economies in Economic Growth,* Economic Record, Nov. 1955.

Bhagwati, J., *The Theory of International Trade,* Indian Economic Journal, July 1960.

————————, *Immiserizing Growth: A Geometrical Note,* Review of Economic Studies, June 1958.

————————, *International Trade and Economic Expansion,* American Economic Review, Dec. 1958.

————————, *Growth, Terms of Trade and Comparative Advantage,* Economia Internazionale, Aug. 1959.

Caves, R. E., *Trade and Economic Structure,* Harward University Press, Cambridge, Mass., 1960.

Chenery, H. B., *Comparative Advantage and Development Policy,* American Economic Review, March 1961.

Corden, W. M., *Economic Expansion and International Trade: A Geometric Approach,* Oxford Economic Papers, June 1956.

Ellis, H. S. - Fellner, W., *External Economies and Diseconomies,* American Economic Review, Sep. 1943.

Ellysworth, P. T., *The Terms of Trade between Primary Producing and Industrial Countries,* Interamerican Economic Affairs, Summer 1956.

Fellner, W., *Modern Economic Analysis, Mc Graw Hill,* New York, 1960.

Findlay, R. - Grubert, H., «*Factor Intensity, Technological Progress, and the Terms of Trade*», Oxford Economic Papers, Feb. 1959.

Fleming, M., *External Economies and Doctrine of Balanced Growth,* Economic Journal, June 1955.

Graham, F. B., *Theory of International Values Reexamined,* Quartley Journal of Economics, 1923.

Haberler, G., *The Theory of International Trade,* William Hodge, Edinburg, 1936.

————————, *A Survey of International Trade Theory,* International Finance Section, Princeton University, second ed, 1961.

————————, *Some Problems in the Pure Theory of International Trade,* The Economic Journal, June 1950.

————————, *Terms of Trade and Development,* (H. S. Ellis, ed., Economic Development for Latin America, Macmillan, London, 1961).

Harrod, R. F., *International Economics,* Cambridge Economic Handbooks, Nisbet and Co., London 1942. (First Published in 1933).

Heckscher, E., *The Effects of Trade on the Distribution of Income,* Economisk Tidskrift, 1919 (Reprinted in: American Economic Association, Readings in the Theory of International Trade).

Hicks, J. R., *An Inaugural Lecture,* Oxford Economic Papers, June 1953.

————————, *Essays in World Economics,* Oxford University Press, 1959.

Hollander, J. H., *David Ricardo: a centenary estimate,* Economic Journal, 1910.

Johnson, H. G., *International Trade and Economic Growth,* Harward University Press, Cambridge, Mass, 1958.

————————, *Economic Development and International Trade,* Pakistan Economic Journal, Dec. 1959.

————————, *Effects of Changes in Comparative Costs as Influenced by Technical Change,* Malayan Economic Review, Oct. 1961.

Kindleberger, C. P., «*The Terms of Trade, A European Case Study*», John Willey, 1956.

Lancester, K., *The Heckscher - Ohlin Trade Model: A Geometric Treatment,* Economica, Feb. 1957.

Leontief, W. W., *The Use of Indifference Curves in the Analysis of Foreing Trade,* Quartley Journal of Economica, May 1933. (Reprinted in: American Economic Association, Readings in the Theory of International Trade, Richard D. Irwin, 1949.

Lerner, A. P., *Factor Prices and International Trade,* Economica, Feb. 1952.

Lewis, W. A., *Economic Development With Unlimited Supplies of Labour,* Manchester School of Economic and Social Studies, May 1954.

Marshall, A., *The Pure Theory of International Trade,* (Printed for private circulation) 1879.

————————, «*Money, Credit and Commerce*», Macmillan, 1929 (First published in 1923).

Meade, J. E., *The Theory of International Economic Policy,* Vol II, Trade and Welfare, Oxford University Press, New York, 1955.

————————, *A Geometry of International Trade,* Allen and Unwin, London, 1952.

Meier, G. M., *International Trade Development,* Harper and Row, New York, 1963.

Mill, J. S., *Principles of Political Economy,* Ashley ed., 1920. (First Published in 1848).

Morgan, T., *The Long-Run Terms of Trade between Agriculture and Manufacturing,* Economic Development and Cultural Change, Oct. 1959.

Mundell, R. A., *The Pure Theory of International Trade,* American Economic Review, March 1960.

Myint, H., *Classical Theory of International Trade and the Underdeveloped Countries,* Economic Journal, June 1958.

Myrdal, G., *An International Economy,* Harper and Row., 1956.

Ohlin, B., *Interregional and International Trade,* Harward University Press, 1933.

Prebish, R., *Commercial Policy in Underdeveloped Countries,* American Economic Review, May 1959.

Ricardo, D., *Principles of Political Economy,* (First Published in 1817).

Rybczynski, T. M., *Factor Endownment and Relative Commodity Prices,* Economica, Nov. 1955.

Savosnick, K. M., *The Box Diagram and The Production Possibility Curve,* Ekonomisk Tidskrift, Sep. 1958.

Seligman, *On Some Neclegted British Economists,* Economic Journal, 1903.

Seligman and Hollander, *Ricardo and Torrens,* Economic Journal, 1911.

Singer, H. W., *The Distribution of Gains Between Investing and Borrowing Countries*, American Economic Review, May 1950.

Smith, A., *Wealth of Nations,* E. Connon ed., Lerner Edition, 1937 (First published in 1776).

Stolper, W. E. - Samuelson, P. A., *Protection and Real Wages,* The Review of Economic Studies, November 1941.

Taussig, F. W., *International Trade,* Macmillan, New York, 1927.

Tinbergen, J., *International Economic Cooperation,* Amsterdam, 1945.

Torrens, R., *An Essay on the External Corn Trade,* London, 1815.

United Nations, *Relative Prices of Exports and Imports of Underdeveloped Countries,* New York, 1949.

United Nations, *The Economic Development of Latin America and it's Principal Problems,* New York, 1950.

Viner, J., *Studies in the International Trade,* Harper and Bros., New York, 1937.

Wright, C. M., *Convertibility and Triangular Trade as Safeguards against Depression,* Economic Journal, Sept. 1955.

Wu, C. Y., *An Outline of International Price Theories,* George Routledge, London, 1939.

Young, A., *Increasing Returns and Economic Progress,* Economic Journal, Dec. 1928.

Fiatı : 10.10 TL.